

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

4 (104). Рік XXVI

1989

НЬЮ-ЙОРК

ТОРОНТО

МЮНХЕН

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР — EDITOR in CHIEF

Д-р Любомир Винар — Lubomyr R. Wynar, Ph.D.
Kent State University

РЕДАКТОР — EDITOR

Д-р Марко Антонович — Marko Antonovych, Ph.D.
Ukrainian Historical Association

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ — EDITORIAL BOARD

Д-р Олександр Баран
Alexander Baran, Ph.D.
University of Manitoba

Сергій Білокін, канд. наук
Serhii Bilokin', kand. nauk
Institute of History, Akademia
Nauk USSR, Kyiv

Д-р Юрій Бойко
Juriy Bojko, Ph.D.
München Universität

Д-р Богдан Винар
Bohdan Wynar, Ph.D.
Shevchenko Scientific Society

Д-р Тарас Гунчак
Taras Hunczak, Ph.D.
Rutgers University

Д-р Олег Герус
Oleh Gerus, Ph.D.
University of Manitoba

Д-р Олександр Домбровський
Alexander Dombrowsky, Ph.D.
Ukrainian Academy of Arts and Sciences

Д-р Аркадій Жуковський
Arcadie Joukovsky, Ph.D.
Société Scientifique Ševčenko,
Sarcelles, France

Д-р Ігор Каменецький
Ihor Kamenetsky, Ph.D.
Central Michigan University

Д-р Олександр Оглоблін
Alexander Ohloblyn, Ph.D.
Ukrainian Historical Association

Д-р Василь Омельченко
Wasył Omelchenko, Ph.D.
Hunter College

Д-р Михайло Пап
Michael Pap, Ph.D.
John Carrol University

Д-р Ігор Стебельський
Ihor Stebelsky, Ph.D.
University of Windsor

Д-р Орест Субтельний
Orest Subtelny, Ph.D.
York University, Toronto

Д-р Теодор Б. Цюцюра
Theodore B. Ciuciura, Ph.D.
Ukrainische Freie Universität

Д-р Дмитро Штогрин
Dmytro Shtohryn, Ph.D.
University of Illinois at Urbana

Д-р Теодор Мацьків
Theodor Mackiw, Ph.D.
University of Akron

Мовний редактор: М. Антонович
Українське Історичне Товариство

Статті з цього журналу індексуються в *Historical Abstracts, America: History and Life* і *Bibliography of Slavic and East European Studies*.

Передруки і переклади матеріалів дозволені виключно за згодою
Головного Редактора.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ І УКРАЇНОЗНАВСТВА

Під загальною редакцією
ЛЮБОМИРА ВІНАРА

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

THE UKRAINIAN HISTORIAN

Видає:

Українське Історичне Товариство

Published by

The Ukrainian Historical Association

PERMISSION TO REPRINT. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopy, recording, or otherwise without prior written consent of the Editor in Chief.

Усі матеріали до Редакції просимо надсилати в двох примірниках на адресу:

"The Ukrainian Historian"

або

"The Ukrainian Historian"

P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240
U.S.A.

3804 Oxford Ave.
Montreal, Que. H4A 2Y2
Canada

Редакція застерігає собі право скорочувати і виправляти матеріали. За зміст статей і рецензій відповідають їхні автори. Прохається авторів надсилати матеріали в двох машинописних примірниках, статті обсягом не більше 25 стор., рецензії, замітки і інші матеріали до 10 стор. Не прийняті до друку рукописи авторам не повертаються. Передруки дозволені лише за згодою Головного Редактора.

The Editors are not responsible for statements either of fact or opinion made by contributors.

Articles appearing in this Journal are abstracted and/or indexed in *Historical Abstracts*, *America: History and Life*, *Bibliography of Slavic and East European Studies*, and *MLA International Bibliography*.

ISSN: 0041-6061

З М І С Т

МАЗЕПОЗНАВСТВО

<i>Олександр Оглоблин</i> : Гетьман Іван Мазепа і Москва	7
<i>Т. Мацьків</i> : Як була вирішена битва під Полтавою?	17

З НАГОДИ ЮВІЛЕЮ ПРОФ. ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА

<i>Олександр Домбровський</i> : Олександр Оглоблин і Українське Історичне Товариство	30
<i>Василь Омельченко</i> : Проф. д-р Олександр Оглоблин: життя й діяльність	38
<i>Любомир Винар</i> : Олександр Оглоблин, як дослідник гетьмана Івана Мазепи і його доби	44

ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО

<i>Юрій Бойко</i> : Шевченкова національно-революційна концепція та Шевченкове застосування її	50
---	----

ГРУШЕВСЬКІЯНА

<i>Михайло Грушевський</i> : Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви в них основних питань українознавства	60
--	----

ДОСЛІДЖЕННЯ ГОЛОДУ В УКРАЇНІ

<i>Роман Сербин</i> : Протест робітників проти вивозу збіжжя закордон підчас першого голоду в Україні, 1921-1923	69
---	----

УСТАНОВЧИЙ З'ЇЗД НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ ЗА ПЕРЕБУДОВУ

<i>Михайло Брайчевський</i> : Думки про розвиток української державності	76
--	----

СПОГАДИ

<i>Ярослав Рудницький</i> : Михайло Антонович	82
<i>Микола Василенко</i> : Моє життя	90

ДИСКУСІЯ

<i>Юрій Книш</i> : Українське середньовіччя в советській історіографії доби М. Горбачева	95
---	----

IN MEMORIAM

<i>Володимир Жила</i> : Президент Микола Андрійович Лівіцький	99
---	----

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Відзначення 25-ліття «Українського Історика»	103
Ювілейна наукова конференція (90-ліття Ол. Оглоблина)	107
80-річчя Юрія Бойка	108
Академічна комісія для вивчення діяльності і творчости М. Грушевського	108
Повернути народів спадщину М.С. Грушевського	109
Зауваги до видавничого плану Археографічної комісії	111
У Львові відновлено діяльність НТШ	111
Міжнародна Асоціація Україністів Мовознавець В. Русанівський очолив МАУ	112
Осередок досліджень історії України	114
Від Редакції «Українського Історика»	115
 ОДЕРЖАНІ ВИДАННЯ	 117
 НАШІ АВТОРИ	 120

CONTENTS

Hetman Ivan Mazepa and Moscow, <i>by Olexander Ohloblyn</i>	7
How the Battle of Poltava was Decided, <i>by T. Mackiw</i>	17
Olexander Ohloblyn and the Ukrainian Historical Association, <i>by O. Dombrowsky</i>	30
Professor Olexander Ohloblyn: His Life and Activity, <i>by W. Omelchenko</i>	38
Olexander Ohloblyn's Studies on Hetman Ivan Mazepa and His Era, <i>by Lubomyr Wynar</i>	44
Shevchenko's National-Revolutionary Conception, <i>by Yurii Boiko</i>	50
The Development of Ukrainian Studies in the 19th Century, <i>by Mykhailo Hrushevsky</i>	60
Workers' Protest against the Export of Grain during the First Famine in Ukraine, 1921-1923, <i>by Roman Serbyn</i>	69
The Historical Development of Ukrainian Statehood, <i>by M. Braichevsky</i>	76
Mychailo Antonovych, <i>by Yaroslav Rudnytsky</i>	82
My Life: Memoirs, <i>by Mykola Vasylenko</i>	90
Ukrainian Medieval Age in Soviet Historiography during Gorbachev's Era, <i>by George Knysh</i>	95
President Mykola A. Livytsky, <i>by V. Zhyla</i>	99
CHRONICLE	103
BOOKS RECEIVED	117
AUTHORS	120

Олександр Оглоблин

ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА І МОСКВА*

ПОСТАНОВКА ПИТАННЯ

Мазепинська доба в історії України ставить перед дослідником низку проблем, які охоплюють різні ділянки українського національного життя — політичну (й військово-політичну), економічну (й суспільно-економічну), церковну, культурну-ширше духову — в аспекті внутрішнього або зовнішнього українського світу.

Всі ці ділянки важливі для історичної науки і всі проблеми Мазепинської доби — більшого чи меншого масштабу — цікаві для її дослідника. Але всеж є одна проблема — найцікавіша, бо мазепинська історіографія цікавилася нею чи не найбільше, яку ми можемо сформулювати так: Мазепа і Москва.

Ця стисла формула проте має дуже складний і різноманітний зміст, визначений і історією українсько-московських і московсько-українських взаємин; і тогочасною політикою — українською, московською, польською, кримо-турецькою і світовою; і потужною культурною експансією України на теренах Московської імперії; і економічними зв'язками між країнами Східної Європи; і врешті, особистим впливом проводарів тогочасної України й Московщини — гетьмана Івана Мазепи й царя Петра I.

Чи будемо на цей складний процес дивитися, кажучи словами М. Максимовича, з Київської Свято-Андріївської гори, чи з московського Кремля, чи в аспекті цілої Східної Європи, однаково — перед духовим зором історика буде два головні чинники тогочасних подій на Сході Європи: гетьман України Іван Мазепа — і Москва, як втілення і символ Московської Імперії й московського (російського) імперіалізму.

* Від редакції: Наприкінці 1950-х років проф. Олександр Оглоблин декілька разів виступав з доповідями на тему І. Мазепа і Москва, зокрема в 1959 році з приводу 250-их роковин бою під Полтавою. Тут подаємо недруковану його доповідь н.т. «Гетьман Іван Мазепа і Москва», беручи як базу цикл його лекцій на форумі Українського Народного Університету в Нью-Йорку і його доповідь на засіданні в Українській Вільній Академії Наук у Нью-Йорку. Звичайно, цю статтю-повідь значно поширює монографія О. Оглоблина, *Гетьман Іван Мазепа та його доба*. Нью-Йорк — Париж — Торонто, 1960, 408 стор. (*Записки НТШ*, том 170).

Гетьман Іван Мазепа
(Портрет гетьмана знаходиться в королівському замку
в Marcefeld-Sodermanland)

УКРАЇНА

В основі українсько-московського конфлікту й розриву Мазепи з Москвою лежала давня суперечність українських і московських державних інтересів і відповідних концепцій у змаганні за панування на Сході Європи. Українська державницька думка XVII-XVIII ст. так само як і українська політика супроти Москви від Переяславу до Конотопу, завжди стояла на позиціях української самостійності й тяглости української національно-державної традиції. Козацько-гетьманська держава мислилася, як законний — і єдиний — спадкоємець стародавньої княжої України-Руси — насамперед на землях, заселених українським (руським) народом.

Перемога національно-визвольної революції Хмельницького скріпила цю традицію і втілила її в реальне життя тогочасної України. Політичні і культурні успіхи нової української держави, що знов стала поважним чинником на Сході Європи в добу Мазепи, природно, викликали піднесення національної гордості, одним з виявів якої було відродження старої української ідеї Києва, як «Другого Єрусалиму».

Ця ідея мала давнє коріння й довгу історію, яка ще чекає на свого дослідника. Вона з'являється в Києві, в часи Сагайдачного. Її формулюють і пропагують Іов Борецький та Ісайя Копинський; вона прийнята і в Печерському Атеней Петра Могили. З великим блиском виступає вона в часи Хмельниччини (різні варіанти її в промовах і листах Сильвестра Косова, Теодосія Василевича, Максима-Методія Филимоновича, Павла Тетері тощо).

В часи Мазепи вона набуває особливої популярності. Запоріжжя — кошовий отаман Василь Кузьменко в листі до Мазепи 26.II.1693 р.:

«истинну рекши, именно во втором Иеросалимѣ, в богоспасаемом градѣ Киевѣ».

Леонтій Боболинський вносить її разом з посланням І. Копинського до Я. Вишневецького (в Густинському літопису) до свого «Лїтописца» 1699 р. А з особливою силою і новим політичним звучанням виступає вона в творах Теофана Прокоповича, головне в його «Володимирі» і в казаннях 1705-1706 рр.: Київ, що його

«всі християни одностайно називають другим Єрусалимом і Новим Сіоном».

Слушно каже проф. Ю. В. Шевельов, що в цих творах Т. Прокоповича ідея Другого Єрусалиму-Києва стає такою ж типовою для української національно-політичної свідомості, як ідея Третього Риму — Москви — для свідомості московської.

Не втрачаючи свого традиційного антиримського (колись і антигрецького), а властиво антипольського наставлення, українська ідея Другого Єрусалиму вістрям своїм повертається проти московського III Риму й стає важливою ідейно-політичною зброєю Мазепинської України в її змаганні з Москвою.

МОСКВА

По другому боці східноєвропейського змагу була Москва — московська держава — московське Царство, яке, починаючи з кінця XV століття поволі перетворювалось на московську імперію.

Московські царі з династії Рюриковичів вважали себе за законних спадкоємців київської княжої династії — й ці династичні права й претенсії, разом з московським царським титулом, перейняла на себе нова московська династія Романових. Переяславська угода 1654 року створила легальний претекст для цих претенсій московських царів на київську спадщину. Московська теорія (XVI ст.) Третього Риму ідея єдиного й останнього православного царства на землі стала ідейною зброєю московсько-імперіялізму і в його наступі на Українську козацьку державу. Військо-

вий союз, укладений Б. Хмельницьким з московським царем 1654 року, Москва, протягом наступних десятиліть, поволі перетворила на військово-політичний союз України з Московським царством.

На зміну Переяславу I 1654 року приходить Переяслав II 1659 року, і все ж навіть у праві, в державній практиці й свідомості Москви — Українська Держава — «Малоросійське Государство», раз-у-раз попадаючи під політичний тиск Москви, продовжує існувати і далі, московський цар був царем і государем і «Малої Росії» — «государь и оборонитель Малоросійського краю», як називав себе Петро I у 1709 році, під час українсько-московської війни. Такий був стан за гетьманування Івана Мазепи й царювання Петра I.

СУПЕРЕЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО Й МОСКОВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Українська держава існувала тоді як держава під владою Війська Запорозького, і саме тому Гетьман Війська Запорозького був і вважався головою і володарем Української держави. Зрештою, це була головна і єдино надійна ознака державно-правного статусу України. Але це створювало небезпечну подвійність:

- 1) Московський цар був царем України («Малої Росії»),
- 2) Московська держава, очолена царем, що був водночас царем України («Малої Росії») — і Україна, як держава Війська Запорізького, очолена гетьманом цього війська.

Все залежало від реального співвідношення сил — в їх історичному розвитку.

МОСКВА ПРОБУЄ ЗАПЕРЕЧУВАТИ ДЕРЖАВНО-ПРАВНИЙ СТАТУС УКРАЇНИ

Після обрання Мазепи на Гетьмана, Москва зробила першу спробу легально — шляхом міжнародньо-правної угоди — заперечити державний суверенітет України. Це був славетний XIX пакт Коломацької угоди 1687 року. Ця спроба зазнала поразки, великою мірою завдяки політиці Мазепи щодо Москви — зокрема в 1690-х роках, у перший період його гетьманування. 1702 р. запорожці казали, що «Государство Московское давно желает и на то способов ищет», щоб «всі малоросійськіє украинные люди» були «Москвѣ невольниками».

Можна думати, що це антиукраїнське вістря Коломацької угоди було дещо притуплене московським палацовим переворотом 1689 року, коли новий уряд Петра I, заінтересований у підтримці з боку українського уряду й гетьмана Мазепи, погодився на деякі зміни й полегшення в Коломацькій угоді.

Будь-що-будь, у 1690-х рр. Україна повністю зберігає всі свої державні права — і в сфері військової, і в сферах адміністрації, судівництва, економіки тощо.

Українське військо — козацьке і, звичайно, охотницьке виступає, як

окрема, підлегла тільки українській владі, збройна сила. Московське військо не вступає на Україну без заклику з боку українського уряду або без погодження з ним. І навіть під час спільних походів українське й московське війська зберігають своє окреме командування.

Так само московська військова влада (навіть у Києві) не втручається офіційно у справи українського уряду та місцевої адміністрації й суду.

Можна сказати, що майже до початку XVIII століття не було змін у цій політиці московського уряду на Україні, наслідком чого зберігалася певна рівновага у взаємовідносинах українського та російського урядів. Звичайно, бували різні надужиття й льокальні інциденти. Інша справа, що московський політичний вплив на Україну тривав і далі — і кращі, свідоміші елементи української громадськості це добре розуміли. Але зовні могло здаватися і справді таки здавалося, що провідником московської політики на Україні був самий український уряд і особисто гетьман Мазепа.

* * *

Немає більш зненавидженого Москвою імення в цілій історії московсько-українських взаємин, як імення гетьмана Мазепи. 1708 р. Москва видала смертний присуд на тоді ще живого гетьмана Мазепу, але могла виконати його лише над фігурою його, бо сам Мазепа був тоді поза межами московського впливу. Тоді ж московський уряд наказав українській православній церкві виголосити церковну клятву на Мазепу. Над пам'яттю померлого гетьмана Петро I встановив орден Юди.

Протягом цілого XVIII і XIX ст. московський уряд наказав у церквах проклинати Мазепу (до 1905 р.). Проклинали ім'я того, хто ті самі церкви колись так ретельно будував. І навіть у тих самих церквах, які Мазепа будував.

Мазепинців, як московський уряд називав послідовників Івана Мазепи, переслідували і в XVIII, і в XIX, і в XX століттях. Мазепинство в московській мові стало символом українства. І тому українство не вирікається його імення, хоч воно, може, й не цілком точно передає зміст новітнього українства. Навіть у часи після революції 1917 р. мазепинство в московському розумінні цього слова набрало ще актуальнішого значення.

Ворожість червоної і білої Москви до мазепинства і тим самим до гетьмана Івана Мазепи ще зростає, тай зростає далі. В 1950 р. у виданні Всесоюзної Академії Наук «Исторические записки» молодий російський історик одесит Венямін Шутей надрукував статтю під назвою «Измена Мазепи», де повторив у ще брутальнішій формі всі ті закиди, обвинувачення, всі ті прокльони, що їх посилав московський царський уряд на адресу великого українського Гетьмана. А тези Центрального Комітету комуністичної партії СРСР, присвячені історії України з нагоди 300-ліття Переяславської угоди, також не могли не згадати ймення гетьмана Мазепи, як, пробачте мені цю цитату, «подлого предателя, пытавшегося оторвать Украину от России и встановить иноземное иго». Так наче б то московське «иго» для України не було чужоземне. І на еміграції, зокрема в Німеччині, де доводилося, хоч рідко, стикатися нашим людям з москов-

ськими емігрантами, і старими, й новими, по таборах, як мені переказувано, то чулося замість слово «українці», часто «мазепинці», «сепаратисти».

Ми можемо тільки визнати щирість й одвертість нашого історичного ворога. Він не тільки прокляв Мазепу, але й сказав нам ясно, за що він його прокляв. А прокляв він його за те, що Мазепа хотів визволити Україну від московської влади, хотів зробити її незалежною українською державою і для того мусів розірвати ті стосунки, які перед тим в'язали Україну з Москвою.

Як же українська історіографія поставилася до Мазепи? Треба визнати, що постать гетьмана Мазепи в українській історіографії і в давній, і навіть в сучасній ще не є визначена так, як належало б. Костомаров, правда, в пізніших своїх творах писав, що гетьман Мазепа «как историческая личность не бил представителем никакой национальной идеи»; Куліш з властивим йому полемічним запалом називав Мазепу патріархом зради; Лазаревський вважав, що головною метою Мазепи було віддати Україну знов під владу Польщі й відновити польський шляхетський режим на Україні. Навіть Михайло Грушевський писав, що із становища дійсної історичної правди не дуже заслужено Мазепа попав у ролю класичного представника українського ірредентизму. Мазепа в дійсності не був, мовляв, ніяким яскравим репрезентантом українського автономізму. Це саме писав і Драгоманов. Лише Антонович, єдиний мабуть з велетнів старої української історіографії, уважав, що Мазепа це єдиний з поміж діячів XVII віку справжній політик. Він був дуже щирим й гарячим патріотом, але, мовляв, він помилявся у виборі шляху.

Сучасна нам українська історіографія, навіть вільна українська історіографія, про підсоветську немає чого й говорити, також ще не має належної, правильної оцінки постаті гетьмана Мазепи. Ось наприклад, проф. Андрусяк рішуче заперечує автономістичний характер діяльності гетьмана Мазепи перед 1705 р. У своїй *Історії Козаччини*, виданій у 1948 р. проф. Андрусяк пише:

«Мазепа до 1705 р. щиро вірив у кращу долю України в єдності з Московщиною. Слушно закидали йому запорожці, що його душа в Москві, а на Україні тільки його тіло».

Шойно в 1708/9 рр. пише М. Андрусяк, «Мазепа здобувся на речника українських національних державних інтересів того часу». І це думка не лише М. Андрусяка, але й декого з інших сучасних українських дослідників.

Виникає питання, чи дійсно гетьман Мазепа став речником українських державно-національних інтересів лише в 1705 р.? Отже лише за чотири роки до смерті. Або навіть в 1708/9 р., коли шведи прийшли на Україну. Чи, може, він був ним раніше, і значно раніше цього часу? Відповідь на це питання можуть дати тільки джерела, зокрема документальна біографія Івана Мазепи і студіювання його політичної та державної діяльності.

Кілька даних біографічного характеру. Я подаю їх зараз тому, що як

мені не раз навіть в останній час довелося пересвідчитися, біографія Івана Мазепи ще не розгорнена. Ще й тепер в писаннях наших істориків часто-густо повторюються зовсім невірні твердження щодо біографії гетьмана Мазепи перед тим, як він був обраний на гетьмана, отже перед 1687 р. І досі дискусійною є й дата народження Мазепи. З легкої руки покійного академіка Михайла Возняка, більшість українських істориків приймає тепер, що гетьман Мазепа народився в 1632 році, бо є вказівки на таку дату, але, на мою думку, вказівки непевні, з других рук взяті, не з оригінальних документів, а з переказів тих документів, зроблених в XIX ст. і то не фахівцями-істориками.

Я гадаю, що дата народження гетьмана Мазепи встановлюється цілком безсумнівно людиною, яка дуже добре знала те, а саме наступником Мазепи, гетьманом Пилипом Орликом. Пилип Орлик, в одному із своїх листів 1741 р. пише: «Мені тепер 70 літ, стільки, скільки мав небіжчик гетьман Мазепа в Бендерах». Ми знаємо добре, що гетьман Мазепа був в Бендерах 1709 р., і тоді йому було 70 літ, отже народився він 1639 р.

Дуже мало відома його молодість. Тут багато неясних, навіть фантастичних оповідань про те, як вона пройшла. Дослідники приділяють увагу різним оповіданням про те, як Мазепа захоплювався багатьма, навіть чужими жінками, й на цьому ґрунті мав великі прикrostі. Це все дуже поетичне, романтичне, але немає, або майже не має документальних даних, які б це могли ствердити.

Досконало відомо тільки те, що народився він в старій українській шляхетській родині Білоцерківського повіту, в родовому селі Мазепинцях, а батько його Адам Степан Мазепа був Білоцерківським міським, або, як тоді казали, городовим отаманом і як такий згадується в 1654 р., коли він брав участь в делегації української покаянової шляхти до московського посла, боярина Бутурліна, у Переяславі: він наче б присягнув Москві в Білій Церкві того ж року, але, очевидно, Степан Адам Мазепа не був прихильником Москви, бо в 1658 р. він був одним з активних діячів Гадяцької унії, яка встановлювала Велике Князівство Руське, як рівноправну частину триєдиної федеративної Речипосполитої, що складалася з Корони Польської, Великого Князівства Литовського й Великого Князівства Руського. Отже Степан Адам Мазепа був прихильником гетьмана Виговського і, можна сказати, належав до польської орієнтації.

Мати Івана Мазепи, Марина Мокієвська, також з білоцерківської української шляхти, була освіченою жінкою, ми маємо збережені до цього часу її автографи, мовою польською й мовою українською писані. По смерті свого чоловіка вона записалася членкинею до Луцького Хрестовоздвиженського Брацтва, а незабаром приймає чернецтво і стає згодом ігуменею Київсько-Вознесенського жіночого монастиря, який був коло Київсько-Печерської Лаври.

Молодий Іван Мазепа вчився з початку в Київсько-Могилянській Колегії, далі продовжуючи своє навчання філософії (вчився в єзуїтській Колегії у Варшаві), а десь 1658 р. виїхав за кордон для завершення своєї освіти й набуття дипломатичного досвіду. Коли він повернувся з закордону, це було десь наприкінці 1659 р., король Ян Казімір робить його своїм по-

коєвим дворянином. Отже він був, так би мовити, камерюнкером при королівському польському дворі.

Дослідники сперечаються, чи це було при дворі Яна Казіміра, чи королеви Марії Людвіки, але зрештою це не має великого значення. Його батько в 1662 р. дістає звання Чернігівського підчашого. В 1663 р. Іван Мазепа, як покоєвий дворянин короля, бере участь у поході Яна Казіміра на Лівобережну Україну, але вже під час походу, як оповідає Козацький Літописець пожегнав короля, подякував йому за ласку й оселився в маєтку свого батька в Мазепинцях, очевидно, допомагаючи йому в його господарчих справах, бо батько був уже старий і справді, в 1665 р. помер.

Мазепа не перестав бути близькою людиною до королівського двору, і в тому ж 1665 році, король передає звання Чернігівського підчашого, яке звільнилося після смерті батька, Іванові Мазепі.

Як королівський покоєвий дворянин, Мазепа, виконує низку досить важливих і делікатних дипломатичних доручень короля. В 1659 р. він їде з дипломатичною місією до гетьмана Виговського, в 1660 р. до нового гетьмана Юрія Хмельницького, а в 1663 р. до гетьмана Павла Тетері. Отже він виконує досить відповідальні дипломатичні доручення, що вказує на те значення, яким він користувався при польському королівському дворі. Ця служба, польська служба Мазепи, властиво двірська служба, а не політична скінчилася в 1669 р., коли гетьман Петро Дорошенко, після Корсунської Ради, де вирішено було шукати союзу з Туреччиною, звернувся з закликом до всіх українських патріотів приєднатися до нього й піддержати його політичну акцію.

В кінці 1669 р. Мазепа з'являється в Чигирині і стає одним з найближчих людей Дорошенка. В науковій літературі є чимало плутанини, що до урядових позицій, які займав Мазепа при дворі Дорошенка. Дехто пише, що він був генеральним писарем у Дорошенка, і це, дуже часто повторюється. Інші кажуть, що він був генеральним осаулом.

Перше твердження цілковито помилкове, бо сам Дорошенко спростовував це. Він вказував, що Мазепа ніколи не був генеральним писарем. І справді з 1669 по 1676 р. генеральним писарем у Дорошенка був не Мазепа, а Михайло Вуяхевич. Чи був він генеральним осаулом, важко сказати, бо уряд генерального осаула не був урядом сталим, так би мовити, з окресленими функціями. Генеральний осаул був властиво генеральним ад'ютантом гетьмана й виконував ті, чи інші його доручення. Можливо, що генеральним осаулом він і був. Але єдина урядова посада, про яку ми знаємо про Мазепу при дворі гетьмана Петра Дорошенка, це те, що він був у нього ротмістром корогви надворної, отже був начальником гетьманської гвардії, що вказує безумовно на його особисту близькість до Дорошенка і на повне довір'я, яким він у Дорошенка користувався. Можна думати, що він цілковито поділяв і політичну орієнтацію Дорошенка, зокрема його орієнтацію в міжнародній політиці на Туреччину.

Нераз Дорошенко посилав Мазепу з важливими дипломатичними дорученнями до Криму, на Запоріжжя, до Лівобережного гетьмана Івана Самойловича. І ще, як представник Дорошенка, Мазепа знайомиться з Самойловичем і московським воєводою на Україні князем Ромодановським,

а в 1674 р. Мазепі сталася досить небезпечна пригода, яка врешті вирішила його дальшу долю. Дорошенко післав його на чолі посольства до Криму й Туреччини, додавши йому татарську ескорту і кілька десятків полонених козаків з Лівобережжя, яких Дорошенко посилав тогочасним звичаєм в подарунок ханові й султанським урядовцям. По дорозі до Криму, коло річки Інгула, на загін Мазепи напав кошовий отаман Запоріжжя Сірко і коли довідався, що це за посольство, мусів вирішити долю Мазепи.

Запорожці були дуже злі на Мазепу й хотіли його вбити. Але Сірко, як оповідає Величко в своєму Літописі, особисто його врятував. Величко передає навіть напівлегендарне оповідання, що Сірко сказав своїм запорожцям «не вбивайте цю людину, бо може колись вона ще багато добра для нашої батьківщини зробить», чи так воно було, чи ні, але в кожному разі запорожці не вбили Мазепу, а переслали його на лівий беріг Дніпра до Самойловича, який Мазепу вже знав раніше.

У Самойловича Мазепа дістає якнайкраще прийняття. Самойлович робить його гетьманським дворянином. Тоді Самойлович робив собі гетьманський двір на зразок польського королівського двору: він призначає Мазепу керівником виховання своїх дітей — гетьманичів. Дехто з дослідників ще й тепер сумнівається, як то так, таку визначну людину, як Мазепа Самойлович призначив на вчителя своїх дітей. Тут є велике непорозуміння, через те, що не простого вчителя, призначив Самойлович Мазепу, а на керманіча виховання своїх дітей, а там був цілий штаб тих учителів. Отже він мав довір'я Самойловича не тільки урядове, але й особисте, родинне, так би мовити.

Московський уряд, коли довідався про те, що Мазепа вже перебуває в сфері московського впливу, негайно, ледве місяць минув з того часу, як він був привезений до Батурина, зажадав його видачі Москві. І Самойлович мусів післати Мазепу до Москви, але просив московський уряд не робити Мазепі жодної кривди за його службу в Дорошенка й якнайскорше його повернути на Україну, бо ця людина дуже потрібна для нього, Самойловича.

Мазепа приїхав до Москви. І сталося так, що навіть клопотання Самойловича було непотрібне, через те, що Мазепа дістав якнайліпше прийняття в Москві і справив якнайкраще враження в московських урядових колах та зав'язав собі там досить поважні знайомства, які потім придалися йому в його політичній акції, аж до кінця гетьманування.

Він дістав велике государеве жалування і скоро був повернутий до Батурина, де став одним з найближчих людей Самойловича і безумовно одним з радників його державної політики. Треба сказати, що в нашій історіографії тільки в останні два десятиліття постать Самойловича стає яснішою. Вже тепер ми не можемо погодитися з оцінкою Шевченка, який колись у своєму чудовому «Іржавці» називав Самойловича дурним гетьманом; «дурний попович, дурний Самойлович». Маємо досить документальних даних про те, що Самойлович добре репрезентував інтереси української Козацької Держави обстоював їх супроти Москви й супроти Польщі й досить уміло кермував українським державним кораблем, щоб провести його крізь всі ті бурі й небезпеки, які загрожували тоді українській

Козацькій Державі зі всіх боків. І в питаннях державного інтересу України, Самойлович, особливо в другий період свого гетьманування, був людиною, яка не йшла на компроміси, за що врешті і був позбавлений гетьманської булави.

Я думаю, що великою мірою тут позначився вплив Мазепи, який з 1674 р. до 1687 р. був головним дорадником Самойловича. А Самойлович став гетьманом щойно в 1672 р. Отже майже все гетьманування Самойловича пов'язане з його співпрацею з Мазепою.

(Продовження в наступному числі)

Т. Мацьків

ЯК БУЛА ВИРІШЕНА БИТВА ПІД ПОЛТАВОЮ?

Уже за варяг, Балтійське море було важливою морською дорогою для всієї Північної і Східної Європи. Особливо в 16-ому ст. зросла вагомість цієї морської дороги, коли центр торгівлі перенісся зі Середземного моря на Північ. В 17-ому ст. Швеція — одна з найсильніших балтійських країн не тільки, що виключно контролювала Балтійське море, але опанувала Прибалтику, що викликало опір її противників — Бранденбургії, Данії, Польщі і Росії та Великих морських держав, тобто Англії, Голляндії та Франції. Прибалтійські держави чекали тільки нагоди, щоб ударити на Швецію і відібрати нею загарбані землі над Балтійським морем. Саме, коли на шведському троні засів вісімнадцятирічний король Карло XII (народжений 1682 р.), данський король Фрідріх IV, польський король Август II та російський цар Петро I в осени 1699 р. уклали дефензивно-офензивну угоду, щоб на весні 1700 р. заатакувати Швецію. Так почалася Велика Північна війна, 1700-1721.

На початку 18-го ст. міжнародне становище в Європі було виразно вигідне для анти-шведської коаліції. Австрія, Франція, Англія та Голляндія приготувалися до т. зв. Еспанської Війни за право спадщини (1701-1713) і через це не могли активно вмішуватися в боротьбу за Прибалтику зі Швецією. Користаючи з такого корисного положення в Європі, данський король увійшов у Гольштайн, що був тоді союзником Швеції, а Август II у Ліфляндію, де розпочав облогу Риги. Цар тоді ще воював з Туреччиною, нетерпеливо чекаючи на мир, який був підписаний у липні 1700 р. Маючи вільну руку, цар почав концентрувати своє військо на шведському кордоні. Урочисто запевняючи шведського короля про свої мирні наміри супроти нього, цар пішов війною на Швецію 9 серпня 1700 р., не знаючи того, що 8 серпня того ж року, Карло XII примусив данського короля підписати мирний договір у Травенделі, на основі якого Данія відмовилася від військового союзу з польським королем і царем. Московська армія перейшла кордон і почала облогу шведської фортеці Нарви, але Карло XII з 8.000 шведами несподівано вночі 20 листопада 1700 р. напав на 30.000-тисячну російську армію, повністю розбив її, і думаючи, що справа з царем, який день перед тим виїхав до Новгороду, покінчена, вирушив проти Августа II, який в його очах був небезпечніший і сильніший як цар.

Карло XII розбив у 1701 р. саксонсько-польське військо під Ригією, зайняв Курляндію, а слідом за тим у 1702 р. майже всю Литву і велику частину Польщі включаючи Варшаву. У тому ж самому році він розгро-

мив польсько-саксонське військо під Кишином і увійшов до Кракова. Шведський король «застряг» у Польщі (1701-1705), даючи цареві можливість реорганізувати армію, яка згодом завдавала шведам значні втрати. В 1705 р. цар здобув Курляндію і Литву та сконцентрував своє військо в Гродні. Однак шведський король скорим наступом на Гродно, примусив царя відтупити до Києва, сам же король повернув на Захід і у вересні 1706 р. зайняв Саксонію та приневолив Августа II підписати 13 вересня 1706 р. договір в Альтранштадті (недалеко Ляйпцігу). Згідно з тим договором, Август II зрікся польського престолу на користь Станіслава Лещинського, відмовився від антишведської коаліції та зобов'язався заплатити Швеції велику контрибуцію. Після підписання мирного договору, становище шведського короля було настільки потужне, що німецький історик Отто Гайнтц мав повну підставу твердити, що «... видавалось неначе король Карло держав судьбу континенту в своїх руках».¹

Тепер дорога на Схід була відкрита. Однак цар за всяку ціну хотів уникнути військової конфронтації із шведським королем, який мав в Європі славу непереможного, і старався через чужих посередників, як наприклад через надзвичайного французького посла у Стокгольмі, генерала Жана В. Безенваля та угорського князя Ференці Ракочі укласти мирний договір зі шведським королем.² Та Карло XII не був схильний до дипломатичних переговорів, які він часто без кінця протягав,³ але хотів вирішити війну з царем з позиції сили, щоб побити царя і самому подиктувати умови миру у Москві. Ще 24 лютого 1707 р. на пропозицію австрійського дипломата Ф. Л. Цінцендорфа у справі миру, шведський перший міністер і дорадник Карла XII, граф К. Піпер сказав, що коли б цар навіть віддав усе, що було перед війною у шведів, включно з «сатисфакціями», то це не було б вистачальним для безпеки Швеції у майбутньому. Найголовніше і найважливіше для шведської корони — знищення московської армії, яка зміцнилася завдяки чужоземній дисципліні і з часом може бути небезпечною не лише для Швеції, але й для сусідніх з нею країн. З уваги на це, «мир не може бути ніде укладений вигідніше і певніше, як у самій Москві».⁴

Щоправда, цар далі робив старання замиритися із шведським королем. У тій цілі до Лондону виїхав у травні 1707 р. один з найздібніших російських дипломатів того часу, А. А. Матвєєв для переговорів з англійським урядом, а П. П. Шафіров з герцогом Джоном Ч. Мальбором.⁵ Однак всі ці спроби не увінчалися успіхом. Шведський король поставив собі за ціль знищення російської імперії, усунення Петра I, а на його

¹ O. Heintz, *König Karl XII von Schweden* (Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1958) Vol. I, p. 162, ("... König Karl schien damals das Schicksal des Kontinents in seiner schwergewohnten Hand zu halten.")

² *Письма и бумаги Петра Великого* (Ст. Петербург, 1907), т. V, стор. 60, 420-I, (у дальшому «Письма и бумаги»).

³ Haintz, op. cit., Vol. I, p. 48.

⁴ Haintz, op. cit., Vol. I, p. 212.

⁵ *Письма и бумаги*, т. V, стор. 60-I. Про місію А. Матвєєва див. цікаву розвідку: G. G. Govorchin, "The Matveev Mission to England," *The New Review*, Vol. XII, No. 3, (1972), pp. 43-59.

місце поставити його сина Алексея, встановлення старої російської аристократії, яка була в опозиції до Петра I, (якого уважала за «антихриста»), та розподіл імперії на окремі князівства. Ще в 1706 р. шведський король припускав, що коли шведська армія зблизиться до Москви, то там спалахне повстання проти царя.⁶ Що основною ціллю Карла XII був похід на Москву, свідчить факт, що вже в першій половині 1702 р. він вислав шведських агентів на Україну з ціллю поробити відповідні приготування.⁷ З цього виходить, що білоцерківський полковник Семен Палій мав зв'язки із шведськофільськими колами в Польщі.⁸

У 1708 р. Карло XII розпочав свій давно задуманий похід проти Москви на чолі 35-тисячної армії.⁹ Окрім цього до нього мала приєднатися 20-тисячна армія польського короля Станіслава Лещинського з 8-тисячним корпусом шведського генерала Е. Крассау, що тимчасово залишився в Польщі для побороення прихильників Августа II. У Прибалтиці був 16-тисячний корпус генерала А. Левенгаупта, розположений в околиці Риги, 12-тисячний корпус генерала Г. Лібекера в околиці Виборг-Кексгольм, 12 тисяч в інших прибалтійських фортецях, 11 тисяч у шведській Померанії, та в самій Швеції — 20 тисяч війська, що стояло шведському королеві до диспозиції в його плянах у війні з царем. Дальше, Карло XII числив на поміч гетьмана І. Мазепи та кримського хана Девлет Гірея II, який ще на весні 1708 р. погодився на шведську пропозицію приєднатися до війни проти Москви.¹⁰ До розпорядження царя було в 1708 р. 52 піхотні, 28 кавалерійських, три гренадирські та два гвардейські полки.

Про похід шведського короля на Москву є значна література. Ще в 1740 р. були видані щоденники шведських очевидців та офіційних історіографів Георга Нордберга та Густава Адлефельта.¹¹ У тому ж самому році вийшли французькою мовою в Амстердамі спогади німецького очевидця Йоганна Венделя Барділі, які вперше були опубліковані в 1730 р.¹² На

⁶ В. Е. Возгрин, *Россия и европейские страны в годы Северной Войны. История дипломатических отношений в 1697-1710 гг.* Академия Наук СССР, Институт Истории СССР (Ленинград: Наука, 1986), стор. 204.

⁷ Возгрин, *там же*, стор. 205.

⁸ О. Оглоблин, *Гетьман Іван Мазепа та його доба.* Записки Наукового Товариства ім. Шевченка т. 170, (у дальшому *ЗНТШ*) (Нью Йорк-Париж-Торонто, 1960), стор. 239.

⁹ Точне число шведської армії не відоме. Деякі історики подають чисельність армії Карла XII до 55 тисяч, докладніше див.: П. П. Епифанов, «Россия в Северной Войне», *Вопросы истории*, ч. 7, 1971, стор. 119.

¹⁰ Возгрин, *там же*, стор. 221.

¹¹ G. Adlerfelt, *Histoire militaire de Charles XII, roi de Suède* (Amsterdam, 1740), 4 vols.; *The Military History of Charles XII, King of Sweden* (London, 1740), 4 vols., (я користувався англійським перекладом); G. Nordberg, *Konung Karl XII's Historia* (Stockholm, 1740), 2 vols.; *Leben Carl des Zwoelften Koenigs in Schweden* (Hamburg 1745-1751), 3 vols., (я користувався німецьким перекладом).

¹² J. W. Bardili, *Des Weyland Durchl. Printzens Maximilian Emannuels Hertzog in Wuerttemberg und Obristen ueber ein Schwedisch Dragoner Regiment, Reisen und Campagnen...* (Stuttgart, 1730).

початку ХХ ст. заходами шведського історика Августа Квеннерстедта був опублікований *Щоденник каролінських воєнків*.¹³ Окрім цього, за редакцією іншого шведського історика, Ернста Карлсона, видано у видавництві *Історичних актів* кілька більших щоденників.¹⁴ Усе те, що відноситься безпосередньо до українських справ шведських очевидців від вересня 1708 р., цебто від приходу Карла XII на Україну до його втечі до Бендер (липень 1709), зібрав і опрацював Степан Томашівський.¹⁵ Варто також згадати працю Бориса Крупницького: «Карл XII в старій і новій шведській літературі».¹⁶ Ряд шведських істориків згуртованих при «Річниках Товариства Каролінців» (*Karolinska Förbundets Arsbok* — К. F. A.) за 70 років старалися об'єктивно опрацьовувати такі проблеми як історія дипломатії, стратегії, економічних питань, що відносяться до Великої Північної Війни. Детальну шведську історіографію про Карла XII, читач знайде в знаменитій монографії про Карла XII англійської дослідниці Р. М. Гаттон.¹⁷ Німецькою мовою появилася теж монографія про Карла XII німецького історика Отто Гайнтца у другому виданні в 1958 р.,¹⁸ (перше видання — 1936).

Одним з найважливіших моментів у Великій Північній Війні було те, що шведський король вирішив змінити свій плян, цебто звернув з дороги Мінськ-Смоленськ-Москва на південь у напрямі Стародуб-Полтава-Москва. Наслідки цієї зміни оцінили вже сучасники, але мотиви цього стратегічного пляну залишилися по сьогоднішній день докладно недосліджені і контрверсійні. Як у старій так і в новішій історіографії прийнявся погляд, що причиною зміни стратегічного пляну було те, що Карло XII послухав Мазепу і звернув похід на Україну.¹⁹ Насправді немає документальних доказів, про зв'язки Мазепи з Карлом XII до жовтня 1708 р.²⁰ Опис битви під Полтавою «анонімного майора» (Петра Шенстрема, секретаря полевой канцелярії), що був доданий до щоденника Адлерфельта, як зазначив С. Томашівський, «має явні позначки апокрифічного джерела».²¹

У щоденниках чи пак записках шведських очевидців не можна знайти

¹³ A. Quennerstedt, *Karolinska Krigares Dagböcker* (Lund, 1900, 1903, 1907, 1908), 4 vols.

¹⁴ E. Carlson, *Historiska Handlingar, utgifven af kungl. samfundet for utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens Historia* (Karolinerna), 1816.

¹⁵ С. Томашівський, «Із записок Каролінців про 1708-9 р.», *ЗНТШ*, т. 92, 1909, стор. 66-92.

¹⁶ Б. Крупницький, «Карл XII в старій і новій шведській літературі», *Праці Українського Наукового Інституту* (Варшава, 1938), т. 46, стор. 68-82.

¹⁷ R. M. Hatton, *Charles XII of Sweden* (New York: Weybright & Talley, 1968).

¹⁸ O. Heintz, *König Karl XII von Schweden* (Berlin, 1958), 3 vols.

¹⁹ H. von Rimscha, *Geschichte Russlands* (Darmstadt, 1979), («... Am Anfang des Jahres 1708 stand Karl — wie 100 Jahre später Napoleon — zum Marsch auf Moskau bereit in Wilna. Zum zweitenmal verzichtete er darauf, den direkten Weg nach Moskau — wie Napoleon ueber Smolensk — zu gehen, und bog, von Mazepa dazu bewogen nach Sueden in die Ukraine ab.»)

²⁰ Hatton, *op. cit.*, p. 239.

²¹ Томашівський, *там же*, стор. 68.

певної відповіді на питання, чому Карло XII несподівано повернув на Україну. Деякі учасники цієї війни стояли здалека від короля, «а вже далеко від його думок, до яких — се знаємо — не мали доступу навіть найближчі міністри і генерали і ніколи не могли вгадати змін його волі та зрозуміти її проявів», пише С. Томашівський.²² Тому хоч названі щоденники є важливими джерелами, в яких автори подають багато цінних інформацій для в'яснення та кращого розуміння воєнних подій, вони (автори) не могли всього знати і висловлювали радше свої здогади.²³ Однак є дуже авторитетне свідчення радника Карла II, графа К. Піпера, який у своєму щоденнику, написаному в російській неволі, занотовував 25 липня 1709 р., що цар покликав його на конференцію, під час якої він (Піпер) на запитання, чи «Мазепа дав причину до того, щоби ми змінили наш марш і повернули на Україну»... запевнив, що «ми з ним не мали ніякої, ані найменшої переписки до того часу, як ми зайшли так далеко на Україну, що Й. К. В. був примушений завернути на Україну».²⁴ Немає сумніву, що Піпер говорив правду, бо не мав причини говорити інакше, як було в дійсності, а ще менше, щоб писати неправду у своєму приватному щоденнику.

Відносно цього спірного питання, англійський представник при головній шведській квартирі, капітан Джеймс Джеферейс, писав у своєму звіті за 7 жовтня 1708 р.: «... певне, що його Мясстат післяв свого емісара до Батурина, резиденції того Генерала [Гетьмана], з запрошенням перезимувати на Україні, одначе я ще не певний, чи він на це погодиться».²⁵ Щоправда, українсько-шведський договір з 1708 р. забезпечував Карлові XII допомогу гетьмана, але Мазепа не мав наміру запрошувати шведського короля на Україну, тож коли він довідався, що король змінив свій плян і повернув на Україну, гетьман сказав до П. Орлика: «Диявол несе його сюди. Усі мої пляни зруйнує і потягне за собою російське військо в глиб України, на її руїну і нашу загибель».²⁶

У дійсності причиною, чому Карло XII несподівано повернув на Україну, було не запрошення Мазепа, а те, що цар відступаючи, наказав за собою все нищити, а населення евакуювати. Це однозгідно стверджують усі учасники походу.²⁷ Більше того, згідно з щоденником Г. Нордберга, граф К. Піпер старався переконати короля, щоб він не тільки не йшов

²² Там же, стор. 69.

²³ Там же, стор. 70.

²⁴ Там же.

²⁵ Звіти Джеймса Джефрейса знаходяться в Англійському Архіві (Public Record Office, SP Sweden 95, T. 17), ("... certain is that His Majesty sent an express with letters to Battaryn that Gen:lls residence, to invite him to take own party and desire winter quarters in Ukrainia..."), cf. R. Hatton, "Captain James Jefferes's letters to the Secretary of State, Whitehall, from the Swedish Army, 1707-1709", *Historiskt Magasin*, Vol. 35, No. 1, (1953), p. 63.

²⁶ М. Костомаров, *Мазепа и мазепинцы. Полное собрание сочинений*, т. VI (Ст. Петербург, 1905), стор. 615.

²⁷ Adlerfelt, *op. cit.*, Vol. III, pp. 44-45. Bardili, *op. cit.*, p. 401.

на Україну, але радше повернувся й забезпечив корпус генерала Левенгаупта, що був саме в дорозі з Риги до головної армії.²⁸

Шведський король гадав, що росіяни не наважаться заатакувати корпус Левенгаупта, який маючи 11.000 війська та великий запас боєприпасів (сім тисяч возів), міг сам оборонитися. Тим часом король не знав, що генерал Лібекер, який згідно з первісним пляном, мав вести диверсійну війну в Інгрії (сьогоднішній Естонії) та в околиці Петербургу, відступив до Риги через вибух якоїсь недуги і дав цареві вільну руку у воєнних операціях. Цар не тільки заатакував генерала Левенгаупта, але повністю його під с. Лісною розгромив (29 вересня 1708) та забрав велику здобич. Тож причину несподіваного повороту шведів на Україну слід шукати у тому, що московська армія відступаючи нищила все за собою і що шведській армії загрожував голод, зокрема, коли цар розгромив корпус генерала Левенгаупта.

У 1709 р. положення шведів значно погіршало. В часі суворої зими 1708-9 шведи зазнали великих втрат.²⁹ Армія С. Лещинського та корпус генерала Крассау були примушені залишитися в Польщі для боротьби зі сторонниками Августа II, на поміч якому цар вислав корпус генерала Ф. Гольца. Одиноким успіхом шведського короля у тому часі було приєднання восьми тисяч Запорізького Війська (8 квітня 1709) і то завдяки Мазепі. Тепер Карло XII мав 30 тисяч власного та 10 тисяч українського війська, яке фактично опинилося в напівокруженні. Шведському королеві залишалося або відступити на Волинь, так як йому радили його генерали, або просуватися до ріки Ворскли і звідси іти в напрямі Харків-Курськ-Москва. Однак на цьому шляху було декілька укріплених міст, що утруднювали шведам дальший похід. Одним з тих міст була Полтава, що будучи на схрещенні важливих шляхів, цебто: на полудне — Запоріжжя, Крим, Туреччина, на захід — Правобережжя, Польща, на схід — Слобожанщина, Дін — мала велике значення у дальших воєнних планах Карла XII.

Полтава знаходиться на правому березі ріки Ворскли, до якої впадає ріка Коломак, де обидві ріки створюють болотистий терен, що дуже утруднював комунікацію з містом на лівому березі Ворскли. У Полтаві стояла московська залога під командуванням полковника А. С. Келіна, що складалася з т. зв. інвалідських сотень (4.273 вояків) та 2,600 українських «добровольців» (мабуть, з козаків полтавського полку). Келін мав до диспозиції 90 гармат, само ж укріплення Полтави було зроблене зі земляного валу з деревляною палісадою. Келін перейнявши місто в січні 1709 р. зміцнив оборонну систему фортеці, так що Полтава була підготовлена до оборони.

Весною за порадою Мазепи Карло вирішив здобути Полтаву, що мала стати оперативною базою для дальшого походу на Москву. 25 квітня 1709 р. під Полтаву прибув шведський відділ генерала Шпарра, а вслід за ним прибули головні сили, що розположилися у віддалі двох кілометрів від міста. Протягом квітня шведи не могли ані переговорами, ані

²⁸ Nordberg, *op. cit.*, Vol. I, p. 868.

²⁹ Bardili, *op. cit.*, pp. 427-9.

безуспішними штурмами здобути цієї стратегічно важливої фортеці і від 1 травня були змушені розпочати її систематичну облогу. Карло наказав викопати шанці, щоб голодом примусити залогу до капітуляції. Щоб унеможливити якубудь допомогу з зовні, Карло приказав зайняти містечка Решетилівку над р. Голтвою та Опашню над р. Ворсклою на захід та північний захід від Полтави. Доступ від Переволочної були відтятий запорожцями, що зайняли місто. До річч, запорожцям приходилося виконувати важкі військово-інженерні праці, копання шанців, брати участь в розвідчих стежах тощо. Німецький історик і учасник битва під Полтавою, Й. В. Барділі, подає у своїх споминах цікаву подробицю, а саме: «На початку облоги козаки запропонували королеві на певних умовах здобути штурмом Полтаву і ніхто не сумнівався в їхньому успісі, коли б їм було дозволено. Але шведи не хотіли, щоб слава припала не їм, а козакам як теж, щоб фортеця зі здобичею не дісталася в руки козаків, тому вирішили чекати ліпшої нагоди».³⁰

Одначе вислід битви під Полтавою був вирішений ще перед самою битвою, яка була наслідком радше дипломатично-політичних, як стратегічних ходів.

Кримський хан Девлет Гірей II зрозумівши, що тепер чи пізніше його державі буде загрожувати російська експанзія, наперекір своєму зверхникові, турецькому султанові, Ахмедові III, який у російсько-шведському конфлікті зайняв неутральне становище, обіцяв на початку 1709 р. шведському королеві значне військо, в склад якого крім татар входило 40-тисяч Донських козаків — булавинців під проводом наступника К. Булавина, отамана Ігната Некрасова.³¹

Граф К. Піпер писав у березні 1709 р. до кримського хана листа, в якому повідомляв, що запорожці приєдналися до шведського короля та запитував коли і скільки хан пришле війська.³² Король і гетьман вважали своїм головним завданням вигнати російське військо з України на терен Росії та організувати військову коаліцію проти Москви, учасниками якої мали бути Туреччина і Крим. Шведи були переконані у допомозі кримського хана, тим більше, що султан терпів дію хана і на початку травня 1709 р. з Істамбулу відіслано на турецьких кораблях военний виряд до московських кордонів. Про це все знав цар, так що положення ставало небезпечним, пише російський історик В. Е. Возгрін.³³ Боячись потрапити у кліщі поміж шведською і татарською арміями, цар несподівано в часі — березень-травень 1709 р. — виїжджає з головної армії до Воронежа, де частинно стаціонувала його воєнна фльота, бере два воєнні кораблі і пливе з ними до Азова, де було десять кораблів. Тут стрічається з неофіційним турецьким представником в столиці Криму Бахчисарай, Капуджі — пашою і перед ним та його яничарським штабом палить свою воєнну

³⁰ Bardili, *op. cit.*, p. 444.

³¹ Возгрін, *там же*, стор. 224; Оглоблин, *там же*, стор. 303, 338.

³² Nordberg, *op. cit.*, Vol. II, p. 130.

³³ Возгрін, *там же*, стор. 225, («... Таким образом, обстановка была крайне угрожающей».)

флоту, якою так дорожив. Цим цар дав до розуміння, що він не має ніяких ворожих намірів супроти Туреччини, а окрім цього передає паші велику грошову суму та значне число военнополонених магометанського віросповідання.³⁴ Цар пробував підкупити теж кримського хана, але цей категорично відкинув царську пропозицію.³⁵ Куди легше було підкупити в Істамбулі великого везіря Чорулу Алі пашу, якому як подає інший підсоветський історик В. Е. Шутой, вислано 5,5 тисяч золотих та соболів вартості 10 тисяч золотих.³⁶ У слід за тим прийшла від султана категорична заборона ханові висилати військо шведському королеві.³⁷ Знеутралізувавши таким чином військову поміч хана шведському королеві, цар запевнив собі вигляди на перемогу у битві під Полтавою.

Від 1 червня 1709 р. шведи почали бомбардувати Полтаву своєю артилерією, так що положення міста почало значно погіршуватися. Зважаючи на стратегічне і політичне значення Полтави, цар прибув з головними силами до місцевості Крутий Беріг (недалеко Полтави), щоб не допустити до капітуляції залоги, якій загрожувало марево голоду. З уваги на грізне положення фортеці, вирішено на военній нараді 12 червня 1709 р. несподівано заатакувати шведів. Однак задуманий московський наступ не вдався і тоді цар вирішив просунутися ще далше на південь в околицю села Яківці, щоб ще ближче бути коло Полтави.

Розглянувши околицю, цар прийшов до висновку, що терен коло села Яківці знаменито надавався для влаштування воєнного табору. Хоч рівнина не була дуже велика і не давала можливості маневрування військом, але зате з лівого боку поле охороняв густий ліс, фронтову полосу забезпечував теж густий ліс, тил був забезпечений обривистим берегом Ворскли, тільки правий бік залишався відкритим. У додатку віддаль від Яківців до Полтави виносила всього п'ять кілометрів. З уваги на це, 25 червня цар приказав всьому війську перейти в околицю Яківців, щоб почати будову укріплення цієї рівнини в формі букви «П». З трьох сторін воєнний табір був оточений оборонним валом з отворами в кількох місцях для виходу війська із середини. На кутах валу були побудовані бастіони. Ранком 26 червня в укріпленому таборі розмістилося військо, вся артилерія та обоз. Віддаль поміж обома ворожими таборами, що своїми крилами опиралися на лісові простори, цебто: московський від Яківців до Полтави, та шведський від фортеці на південь до Решетилівського масиву, виносила п'ять кілометрів. Між обома лісами була на 5-6 км. рівнина відкрита з півночі і півдня. Тепер було ясно, що тут мусить прийти до вирішальної битви. Цар задумав заатакувати шведів 29 червня (10 липня н.ст.).

Цар мав до диспозиції під Полтавою 58 баталіонів піхоти, 17 полків кавалерії, разом 42,500 вояків та 102 гармати. Козацьке військо під ко-

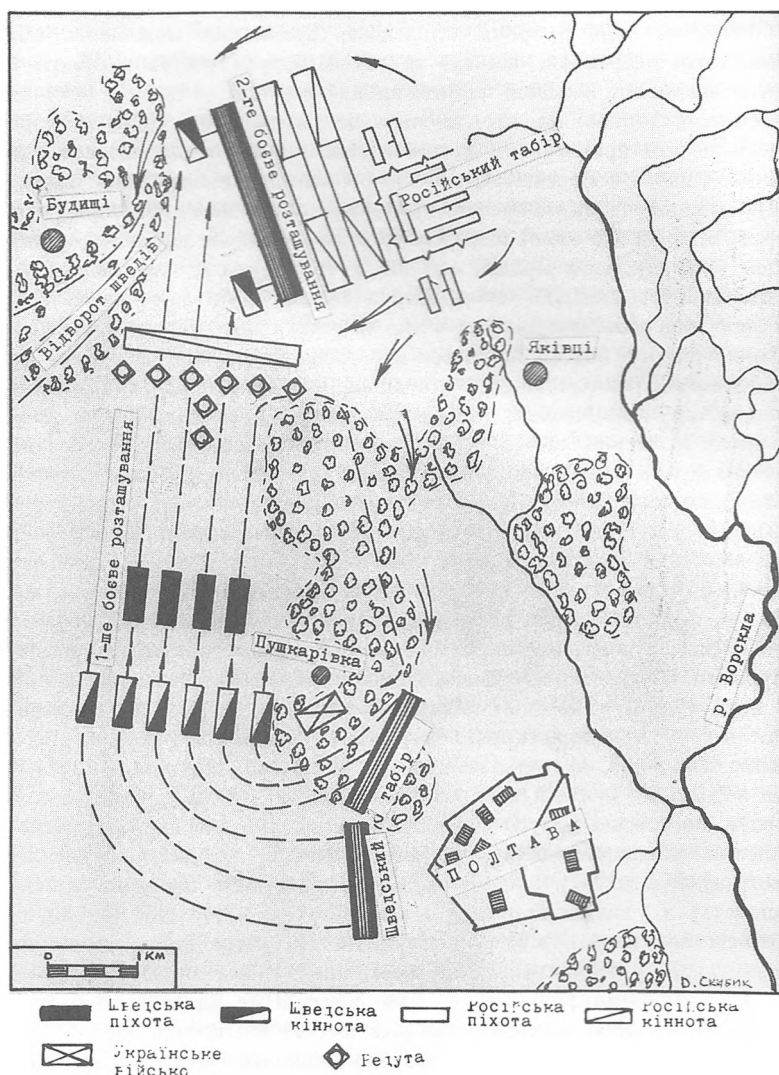
³⁴ Возгрин, *там же*, стор. 225-6.

³⁵ Возгрин, *там же*, стор. 226.

³⁶ В. Е. Шутой, *Позиция Турции в годы Северной Войны...*, стор. 135, цит. за Возгрином, стор. 227.

³⁷ Возгрин, *там же*, стор. 227.

Схема битви під Полтавою

мандуванням гетьмана І. Скоропадського перетинало шведам шлях до Дніпра на відтинку Переяслав — Кременчук.

Карло виставив до бою 24 баталіони піхоти, 22 полки кавалерії, цебто около 25 тисяч вояків, маючи до диспозиції чотири гармати. Решта шведської армії (около 6 тисяч) брала участь у облозі фортеці, а також обсадила беріг вздовж Ворскли. Українське військо було частинно приділене до охорони обозу, частинно брало участь в облозі фортеці та було

на своїх становищах на лінії Ворскли як також в містечках Старі і Нові Санжари, Білики і Кобеляки. Зокрема козаки Мазепи були приділені до резерви коло села Пушкарівки. Хоч козаки не брали безпосередньої участі в битві, то вони охороняли шведську армію від можливого обходу московського війська від заходу, як також беручи участь в облозі Полтави, унеможливили Келінові зробити випад з фортеці.

Шведський король пригтовляючись до генерального бою, не поробив одначе належних приготувань. Він обмежився тим, що для охорони дороги поміж Полтавою і Переволочною вислав чотири кавалерійські полки, які зайняли позицію вздовж Ворскли, при чому король не подбав про переправу через Дніпро коло самої Переволочної, що являлося доволі конечним на випадок відступу, тим більше, що ще в травні відділ полковника Яковлева знищив усі козацькі човни. Перед самою ж битвою шведи не вислали стеж для розвідки, так що вони не тільки що не заскочили противника, який до речі вчасно довідався про плян Карла, але самі були заскочені оборонною системою царської армії, яка була приготована до бою, так що козир несподіванки, не дав сподіваних наслідків. Карло довідавшись уночі 26 червня, що 28 червня має прибути до московського табору 40-тисячна армія калмицького хана Аюки (на ділі це був 10-тисячний загін), вирішив випередити Петра та блискавичним ударом заскочити московське військо. Цього ж самого дня (26 червня) король наказав приготувати війська й розставити їх на північний схід від Полтави, щоб вночі 27 червня бути готовим до наступу. На передодні самої битви, Карло був під час реконесансу важко поранений в ногу, так що хоч він теоретично передав командування маршалові Реншильдіві, але фактично король видавав накази. Його везли на рухомих ношах, запряжених двома кіньми.

О 2-гій годині вночі, 27 червня (7 липня н. с.) король наказав вистроїти піхоту в чотири колони по шість баталіонів у кожній, за нею слідувала кавалерія, яка теж складалася зі шістьох колон по шість ескадронів у кожній. О 5-тій год. ранку шведська піхота з успіхом почала атакувати московські редуты (земельні укріплення), але цар, своєчасно повідомлений своєю розвідкою про наступ шведів, вислав свою кавалерію, яка відкинула шведську піхоту. Тоді в бій вступила шведська кавалерія, яка зпочатку з успіхом боролася з московською кіннотою, але під сильним огнем противника мусіла відступити. На місце відступаючої шведської кавалерії, в бій кинулася шведська піхота, яка зпочатку заволоділа двома московськими редутами, одначе шведам не вдалося здобути інші редуты і під сильним огнем противника мусіли відступити. Великі втрати шведів примусили короля зрезигнувати з дальших спроб заволодіти земляними укріпленнями. Карло вирішив їх залишити себто обійти їх, одначе шведам цей маневр не вдался.

Меншіков, замітивши маневр обходу Реншільда з півночі на узліссі Будищенського лісу, окружив його і шведи понесли великі втрати. Коли на лівому крилі продовжувався кривавий бій між частинами Реншільда і Меншікова, на правому крилі 6 баталіонів піхоти під командуванням генерала Росса намагалася здобути земельні укріплення. Стративши багато людей, Росс був приневолений відступити в напрямі Яковецького лісу,

куди Реншільд післав на поміч 10 ескадронів кінноти під командуванням генерала Шліппенбаха. Цар помітивши це, приказав Меншікову взяти п'ять батальонів піхоти та п'ять полків кавалерії щоб атакувати шведів, які заховалися в Яковецькому лісі. У тому бою Меншіков зовсім знищив кінноту Шліппенбаха, а піхота Росса зазнавши великих втрат, відступила в напрямі Полтави, Меншіков же повернувся на своє місце. У тому часі коли Меншіков бився з частинами Росса та Шліппенбаха, цар наказав генералові Бауерові відступити зі своєю кіннотою за редут. З цього хотів скористатись Карло і наказав зайняти шість поперечних редут, що йому одначе не пощастило. Тоді король приказав пройти поміж редут. Шведи пройшли і почали йти за відступаючою кіннотою Бауера. Одначе курява, що постала наслідком відступаючої кінноти була така густа, що заслонювала розположення московського табору. чим урятувала його перед шведським штурмом. Шведська армія опинившись на 50-70 метрів від московського табору нагло попала під нищівний вогонь московської полевой артилерії, що спричинило значні втрати та замішання серед шведського війська, яке відступило в напрямі Будищенського лісу. Тут на узліссі Карлові з трудом вдалося привести свої частини знову в боєвий порядок. Шведське військо в силі 18 батальонів усталилося в одну лінію, маючи до розпорядження чотири гармати, а на обох флангах усталилося 29 ескадронів кінноти. Около 9 год. ранку цар теж закінчив перегрупування свого війська, яке поволі пішло в наступ. Рівночасно почали наступати і шведи. Як тільки вони попали в зону артилерійського вогня, московська артилерія посипала на них картечем. Під час цього бою артилерійське ядро розбило носі Карла, але король пересів на коня і продовжував командувати. На віддалі 50 метрів почалася стрілянина з рушниць, а згодом обидві сторони перейшли в рукопашний бій. З уваги на це, що шведській кінноті на правому крилі грозило оточення, вона почала відступати. Приблизно тоді забито коня під королем, який упав непритомний на землю. Трабанти забрали його з поля битви. Наступ московської піхоти, а ще гірше, сильний артилерійський огонь викликав замішання серед шведів, які вже не змогли відбити атаку. Врешті захитався центр шведської армії і почався безладний відступ до табору, який тим часом зайняли інші московські частини.

Около 11 год. перед полуднем битва закінчилася повною поразкою шведів. На полі бою шведи втратили 9.334 вбитими, в полон попало 2.874 вояків і старшин, у тому числі польовий маршал Реншільд та прем'єр міністер граф Піпер. Московська армія втратила 1.345 вбитими та 3.290 раненими. Тим частинам шведської армії, що не попали в полон, вдалося під командуванням генерала Левенгаупта пройти вниз Ворскли аж до Переволочної. Тут за виїмком кількох човнів, на яких переправилися Карло, Мазепа, Гордієнко з невеликою охороною (около 3 тисяч шведів і козаків) на другий беріг Дніпра, армія Левенгаупта мусіла скапітулювати і здатися Меншікову в полон. Ті ж козаки, що були в армії Левенгаупта, згідно з 5-ою точкою капітуляції «мали бути негайно видані його царській величності». Багато з них на місці покарано смертю, інших заслано на Сибір, тільки дуже мало повернуло додому.

Опис полтавської битви поданий менш більш однаково у всіх дневниках очевидців.³⁸ Що ж відноситься козаків, то лейтенант Вейге записав, що коли по головній битві, біля шведського табору «появилися московські драгуни, одначе побачивши кінночників та піших запорожців, не мали відваги атакувати».³⁹ Що ж до козаків гетьмана, Вейге саркастично завважив, що «з козаків гетьмана Мазепи — думаю — в цілій битві не впало ані трьох людей під час коли ми билися, вони були з заду, а коли прийшлося тікати, були вони далеко спереду. Все ж таки робили вони нам ту прислугу, що показували нам дорогу до багажів».⁴⁰

Що ж відноситься українського козацького війська, то воно було частинно приділене до охорони обозу, частинно брало участь в облозі фортеці та було на своїх становищах на лінії Ворскли та в містечках Старі і Нові Санджари, Білики і Кобеляки. Зокрема козаки Мазепи були приділені до резерви коло села Пушкарівки. Хоч козаки не брали безпосередньої участі в битві, то вони охороняли шведську армію від можливого обходу московського війська від заходу, як також беручи участь в облозі Полтави, унеможливили Келінові зробити випад з фортеці.⁴¹

В історії воєн деякі битви вирішували долю поодиноких народів та держав на довгі десять — а то і століття. До таких битв належить без сумніву і битва під Полтавою, яка вирішила долю не тільки Швеції і Росії, але теж і України.

³⁸ Adlerfelt, op. cit., Appendix, pp. 226-236; Bardili, op. cit., pp. 449-459; Nordberg, op. cit., Vol. II, pp. 148-151; "Captain James Jeffereyes's letters...", Historiskit Magasin, Vol. 35, No. 1, pp. 69-75.

³⁹ Томашівський, *там же*, стор. 87.

⁴⁰ *Там же*.

⁴¹ *Там же*, стор. 87-88.

Ювілей Проф. Олександра Оглоблина

ВСТУП

*Професор Олександр Оглоблин у своїй роботі.
Лудлов 1989 р. (З Архіву УІТ).*

У 1989 році українські наукові установи в Америці, Канаді й Європі відзначили 90-ліття народин і 70-ліття наукової праці проф. д-ра Олександра Оглоблина, почесного президента Української Вільної Академії Наук у США і Українського Історичного Товариства, а також почесного члена Наукового Товариства ім. Шевченка.

У листопаді 1989 року відбулася в Нью Йорку ювілейна наукова конференція присвячена академічній діяльності і творчості Ювілята. Конференцію зорганізувала УВАН, УІТ, НТШ і Наукова Рада при СКВУ. Деякі доповіді виголошені на цій ювілейній конференції друкуємо в «Українському Історичному».

Управа Українського Історичного Товариства і Редакція «Українського Історика» складає Достойному Ювілятові якнайкращі побажання з нагоди відзначення його життя, академічної діяльності і творчості. Професор Олександр Оглоблин, як один із найвидатніших українських істориків, заслуговує на повне признание і подяку від наукових установ, його наукових співробітників і студентів за його тривалий вклад в розвиток української історичної науки.

Управа Українського Історичного Товариства

Олександр Домбровський

ОЛЕКСАНДЕР ОГЛОБЛИН І УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

Після Другої світової війни в парі зі завершуванням процесу переходу української політичної еміграції на нові місця поселень почали викристалізовуватися на фоні української науки що раз то виразніше дві сторони одної й тої самої медалі не лише в ідеологічному, але й науковому — методологічно-мериторичному аспекті. Правда, вже в XIX ст., а згодом у часі між Першою і Другою світовими війнами існували згадані дві сторони медалі української науки, бо умовини, в яких вона розвивалася під окупацією австро-угорської монархії, а згодом поверсальської Польщі, були відмінні від дійсності під чорносотенним караулом царської Росії й згодом після революції підсов'єтського життя. Але ж унаслідок Другої світової війни майже всі українські землі найшлися під кормигою московсько-російсько-сов'єтської імперії й усі надбання української культури й науки на західньо-українських землях до вересня 1939 року включно з неоціненою, основною кузницею нашої науки у Львові, Науковим Товариством ім. Шевченка, стали жертвою варварської ліквідації й московщення сов'єтських чинників. Україна перетворювалася у соборну руїну, а вільний розвиток української науки й узагалі культури став можливим лише на нових місцях поселень, де поступово згуртувалася поважна кількість представників українського наукового світу. Якраз тому можна говорити про дві протилежні полюсово медалі української науки — вільної в умовах академічної свободи на Заході й підневільної в жорстоких і забриханих умовинах московсько-підсов'єтської дійсності.

Очевидно, найбільшим прицілом для сов'єтських спеців від насильного соціологізування в душі марксизму-ленінізму стали історичні дисципліни. Найлегший шлях повної денаціоналізації поневоленого народу, зіпхнення його надбань національної культури до халтурного провінціалізму, а його самого до стану політично аморфної етнографічної маси — це рафінований метод промовчування, фальшування й нівечення його історичного минулого, представлювання у кривому дзеркалі, карикатуризування його історизму аж до затрачання історичної пам'яті в народі й загублення на шляху його бувальщини національно-культурно-історичної ідентичності. Вільна українська історична наука в діаспорі, сконцентрована головню на північно-американському континенті, мусіла силою факту невідрадного стану нашої науки на Рідних Землях стати динамічним антидотом до того, що діялося в окупованій ворогом Україні. В діаспорі існують дві наші Наукові Установи — Українська Вільна Академія Наук як продовжувач

розгромленої червоною Москвою Української Академії Наук в початках 30-тих років та Наукове Товариство ім. Шевченка — продовження надзвичайно заслуженого в соборному аспекті львівського НТШ, ліквідованого ганебно сов'єтськими чинниками зараз таки після приходу сов'єтської окупаційної влади до Львова 1939 р. Обидві згадані установи в діаспорі крім історичних секцій і комісій діяльні також і в інших ділянках наук, що унеможлиблює їм сконцентруватися в основному на полі історичних дослідів навіть коштом згаданих інших ділянок науково-творчої праці. Як не як, а такий стан відбивався негативно на полі науково-студійної, організаційної й видавничої діяльності сектора історичної науки.

Бракувало чинника, який повинен активніше гуртувати істориків у рядах наукового організованого життя, а даліше по можливості унапрямувати й координувати історичну діяльність як у персонально-організаційно-студійному, так навіть до певної міри й тематичному аспекті, беручи до уваги перш за все актуальні потреби сучасної української історичної науки. В діаспорі необхідна наукова установа, яка стала б основною науковою кузницею української історичної науки із завданням демаскувати й неутралізувати підсовєтську «наукову» політику в відношенні до широкої проблематики історичного минулого України та насильного совєтизування й москвітництва сучасної української історіографії. Таке завдання виконувало і виконує покликане до життя Українське Історичне Товариство в добі, коли рішається «бути чи не бути» дійсний і об'єктивний український історичний науці.

Молодий тоді, тепер видатний історик, д-р Любомир Винар з порівняльно невеликою групою таких самих ідеалістів як він, взялися за задумане діло, з непохитною вірою у слушність даної справи. Крім згаданих факторів, які наближували ідейну групу наших істориків до реалізації згаданого проєкту відчувалася пекуча потреба старшого історика з відповідним науковим стажем і академічним престижем, а разом з тим із знанням умовин і персоналу підсовєтського наукового життя, а також з набутим досвідом в атмосфері підсов'єтської дійсності, який зумів би надати відповідний академічний тон новій науковій установі та повести її досвідченою рукою на шляху відповідної наукової політики у напрямі наміченої цілі. Якраз така відповідна українська постать — історик поважного академічного маштабу найшлася на горизонті вільної нашої історичної науки, що в повній свідомості свого завдання у відношенні до тогочасної на Рідних Землях української наукової, зокрема історичної правди взяла наукову керму діяльності новопосталого Українського Історичного Товариства в свої досвідчені руки та стала в авангарді проводу Товариства, як його перший голова.

Д-р Л. Винар звернувся з початком 1963 року до проф. Олександра Оглоблина, тодішнього голови Історичної Секції УВАН і передового українського історика та просив його поради й співпраці. Проф. Ол. Оглоблин зовсім позитивно поставився до згаданого задуму й обіцяв свою співпрацю.¹ Так Олександр Петрович Оглоблин пов'язав свою науково-творчу й

¹ Любомир Винар, «З перспективи десятих років: *Український Історик*, 1963-1973», *Український Історик*, 3-4, 1973, стор. 5-28.

організаційну діяльність з Українським Історичним Товариством. Curriculum Ол. Оглоблина в біографічно-академічному аспекті немов предестинувало його спершу на високоякісного консультанта й співосновника в процесі перших організаційних починів, а згодом уже на голову УІТ. А його кваліфікація вченого в підсов'єтських умовах висувала його як доброго знавця пропагандистсько-наукового арсеналу ідеології й діалектики марксизму-ленінізму та спекулятивно натяганого «прагматизму» російсько-імперської історіографії.

Приїхавши до США, Олександр Петрович зразу закріплювався на полі вільної нашої науки, перш за все як голова Історичної Секції УВАН, а також і в інших наших установах наукового, чи високошкільного характеру крім своєї особистої науково-дослідної праці на полі української національної історіографії, історії нашої культури, Церкви та врешті на відтинку допоміжних дисциплін історії (генеалогія, геральдика, сфрагістика, дипломатика). А все ж таки крім згаданих поважних навантажень він дав себе заангажувати на становище голови УІТ, здаючи собі справу з ваги й відповідальності перед нашим науковим світом і громадською opinio при нелегкому завданні задуманого діла зі сторони ініціатора справи — Любомира Винара й його в самих початках нечисленних однодумців.

Візія великого завдання і остаточної мети стала тим динамічним імпульсом й стимулом у площині запланованої наукової політики. Тільки так можна зрозуміти феномен, що невелика, але ідейна й свідомо свого завдання група істориків старшого, середнього й молодшого покоління зуміла здобути для згаданої справи найповажнішого історика, який більш реально оцінював початкові труднощі на шляху реалізування задуманого діла. За Олександром Оглоблином пішли й інші історики середньої й старшої генерації й таким чином створилося основне ядро членів-основників Українського Історичного Товариства. Така передісторія УІТ.

Зараз на порозі покликання до життя УІТ на початку першого числа «Українського Історика», що став офіціозом цього Товариства, появилася програмова стаття Олександра Оглоблина п.н. «Завдання української історіографії на еміграції», де автор у своїх *postulata* і *desiderata* для української еміграційної історіографії подає програму діяльності наших істориків у діаспорі. Наголошуючи принцип, що українська еміграційна історіографія являється невід'ємною частиною цілої української історіографії, головний осередок якої може бути лише в Україні, а українські історики, якщо вони справді українські історики, — тут і там брати по науці.

Беручи до уваги специфічні умовини, серед яких приходиться творити українським історикам в окупованій Україні, автор дораджує приділювати особливу увагу тим ділянкам і окремим питанням, які або неможливо вивчати в СРСР, або їх там спотворює офіційна советська історіографія. Все ж таки згідно з думкою автора треба виступати рішуче проти офіційної сов'єтської історичної схеми та визначених нею концепцій України, але з другого боку об'єктивно і дружньо критикувати окремі праці українських сов'єтських істориків, маючи при тому розуміння для їх ситуації, їх недоліків та помилок, навіть їх фальсифікацій, подиктованих урядовим замовленням чи наказом.

Як даліше побачимо, автор вище поданих поглядів, надто ліберальних у відношенні до занадто далекойдучих пристосувальників в Україні на полі історіографії, змінив свій погляд в обличчі тотального фальсифікування українського історичного минулого й тим самим реальної загрози втрати національно-історично-культурної ідентичности народу при діявольських плянах впровадження в життя поступового процесу так званого «злиття народів». У відношенні до Заходу та його наукового світу автор видвигає постулат охороняти й боронити права й честь української історичної думки й науки, зберігати кращі традиції української історіографії та гідно репрезентувати її на форумі світової історичної науки. Це головні його думки — постулати, видвинені у згаданій програмовій статті. Немає сумніву, що згадана програмова стаття була подумана як ідеологічно-наукове *credo* покликаного до життя УІТ, сформульоване життєво досвідченим і загально визнаним істориком *sine ira et studio* — в дусі наукової української національної історіографії. Це якраз і було в стилі Олександра Петровича.

В слід за цією програмовою статтею появилися згодом у чергових числах «Українського Історика» даліші наукові статті того ж автора, а серед них з тематикою української державности, напр. «Проблема державної влади на Україні за Хмельниччини й Переяславська угода 1654 року».² У своїй статті про М. Грушевського на сторінках «Українського Історика», присвяченого 100-літтю з дня народження нашого найбільшого історика,³ Ол. Оглоблін дає коротку характеристику М. Грушевського як історика й з другої сторони громадсько-політичного діяча з позицій історика — державника. Тому не без рації відмічує Любомир Винар у своїй статті під заголовком «Наукова творчість Олександра Петровича Оглоблина», поміщений в ювілейному числі «Українського Історика» на пошану проф. Олександра П. Оглоблина з нагоди 70-ліття його життя та 50-ліття наукової праці⁴ — державницький підхід Ювілята до проблематики української історіографії як під впливом Дмитра Дорошенка, так і праць Вячеслава Липинського і Степана Томашівського, представників державницької школи української історіографії. Тому, як каже даліше Л. Винар, під кінець своєї статті, ідея національно-державної самостійности України в її історичному розвитку становить центральний елемент у творчості Ювілята. А ми від себе додамо: тут треба ще наголосити, що державницький підхід Ювілята до творення української національної історіографії — це не шовіністичний гін національно-політичного суб'єктивізму, а академічно-етичний підхід нашого, одного з найвидатніших сучасних істориків з позицій строго наукового об'єктивізму й абсолютної відданости науковій, у даному випадку історичній правді. Сам проф. Оглоблін говорить про це найвиразніше:

² *Український Історик*, 1-2, 3-4, 1965, стор. 5-13, 11-16.

³ *Український Історик*, 1-2, 1966, стор. 6-14.

⁴ *Український Історик*, 1-3, 1970, стор. 5-32.

Я абсолютно відкидаю будь-яку підпорядкованість історії, як науки, будь-яким стороннім цілям та завданням, інтересам та бажанням, навіть найкращим і найшляхетнішим. Я противник нагинання історичних фактів чи концепцій до якихось політичних, а навіть патріотичних інтересів. І я згоден з тим, хто сказав, що патріотизм — це чеснота, а не наукова метода.⁵

І якраз у дусі згаданого історіографічного принципу Ол. Оглоблин друкував свої праці на сторінках «Українського Історика» та монографій, публіковані в рамках видавничої діяльності УІТ. В тому ж дусі була написана праця Ювілята «Проблема схеми історії України XIX-XX ст.»⁶ з позицій модерної, національно-державницької інтерпретації історичного процесу останніх століть на землях України. Праця Олександра Петровича не обмежується лише авторською діяльністю та репрезентацією УІТ як голови Товариства.

Він старався допомагати в міру своїх можливостей там, де заходила потреба й вимагало добро очолюваного ним Товариства. В тому ж часі (1971) Ол. Оглоблин очолив також наукове журі на конкурсну наукову працю (монографію) на тему з якогось періоду української історії, або спеціальної проблеми, пов'язаної з історією міста Львова, або Львівщини. В склад журі входили: Ол. Оглоблин, Л. Винар, І. Каменецький.⁷ У 1974 році вільна українська історична наука відзначила 75-ліття нашого заслуженого історика. З тієї нагоди вислано Ювілятові відповідного листа від Управи УІТ за підписом тодішнього Наукового Секретаря, Любомира Винара, в якому сказано, що «Члени УІТ є горді, що Ви очолюєте Товариство і що всі ми разом далі розвиваємо працю Українського Історичного Товариства».⁸

Подібне признание для проф. Ол. Оглоблина находимо в статті Л. Винара «Десятиліття Українського Історичного Товариства» в черговому числі «Українського Історика»⁹ з наголошенням вложеної праці нашого історика в рамках діяльності УІТ. До речі буде відмітити, що з нагоди 15-ліття «Українського Історика» передруковано статтю проф. Ол. Оглоблина «Завдання української історіографії на еміграції», яка, як ми вище подали, появилася у першому числі «Українського Історика» за 1963 р. В даному випадку автор додав до своєї первісної програмової статті коментар, який відповідає новим вимогам часу.¹⁰ І так у своєму коментарі, заголованому «З перспективи 15 років», Ол. Оглоблин пише:

⁵ Ол. Оглоблин, «Мій творчий шлях українського історика», *Збірник на пошану проф. О. Оглоблина*, ч. 3, Нью Йорк, УВАН, 1977, стор. 20-56.

⁶ *Український Історик*, 1-2, 1971, стор. 5-16.

⁷ «Хроніка», *там же*, стор. 143.

⁸ «Хроніка», *Український Історик*, 4, 1974, стор. 123.

⁹ Любомир Винар, «Десятиліття Українського Історичного Товариства», *Український Історик*, 1-2, 1975, стор. 5.

¹⁰ Олександр Оглоблин, «Завдання української історіографії на еміграції», *Український Історик*, 4, 1978, стор. 59-63.

Ми відкидали думку, що вільна українська історіографія — це антитеза сов'єтської історіографії... Ми думали, що це свого роду додаток до неї, доповнення, продовження, але разом з тим і виправлення тої історичної науки, яка в сучасних політичних умовах СССР позбавлена можливості вільно розвиватися, отже гідно репрезентувати українську історіографію перед світовою наукою, а передусім власною Батьківщиною і власним народом. Так визначили ми мету УІ — УІТ і, в міру наших сил і спроможностей, виконували поставлені нами завдання. Однак сталося не так, як гадалося. Ми не передбачали, що історична наука на Україні протягом цих 15 літ піде не шляхом нормальної праці й розвитку, а навпаки, буде чимраз більше обмежувана й стиснувана, вихолощувана й фальшована, й нарешті заборонена... Наслідком цього руйнівального процесу українська історична наука на Батьківщині перестала існувати.

Роблячи висновок з вище сказаного, достойний Ювілят заявляє з усією рішучістю:

Які ж завдання стоять перед УІТ — УІ на порозі нового 15 — ліття? В основному ті ж самі, що були й на початку. Але питома вага й масштаб нашої праці значно збільшилися. Не доповнювати, не виправляти сов'єтську історіографію, — ні! Віднині нашим — українських істориків у вільному світі — головним завданням і обов'язком буде творити, підносячи на вищий щабель українську історичну науку й гідно репрезентувати її перед широким і вільним світом. Бо ми, українські історики, пішли з України саме тому, що нам і нашій праці не стало місця там, де правдива історія України визнана непотрібним, небезпечним, а навіть шкідливим і ворожим ділом.¹¹

Як бачимо з вище наведеного давніший, більш ліберальний погляд нашого визначного історика на псевдонаукову політику представників підсовєтської історіографії, залежних від диктату партії й уряду, еволюціонував у напрямі повного ідеологічно-академічного зрозуміння для основних принципів української національної історіографії з державницьким підходом до даної проблематики. Таке якраз сформульоване проф. Ол. Оглоблином академічне сredo на сторінках «Українського Історика» під адресою наших істориків у діяспорі є винятково важливе для зрозуміння діяльності Українського Історичного Товариства в 1970-их роках.

Та час не стоїть на місці, а роки людського життя пливуть срібними хвилями бистрої ріки до океану вічності. І наш видатний історик підлягає тим самим законам природи. В поданій Хроніці на сторінках «Українського Історика»¹² відзначено 80-ліття Олександра Петровича з висловом якнайкращих побажань. Майже в тому самому часі (кінець 1979 і початок 1980 року) у зв'язку зі 60-літтям наукової праці і 80-літтям життєвого шляху іменовано проф. Ол. Оглоблина почесним членом Українського Історичного Товариства. В листі до нього між іншим написано:

У 1965 році Ви очолили УІТ і причинилися до тривалої розбудови нашого Товариства і його офіціозу «Українського Історика»... Ми радіємо, що спільно далі працюємо для рідної історії і нашого народу.¹³

¹¹ Там же.

¹² «Хроніка», там же, стор. 131.

¹³ «Хроніка», Український Історик, 1-4, 1980, стор. 218.

У лютому 1981 р. переведено дійсними членами УІТ вибори до нової Управи Товариства, під час яких почесним головою вибрано Олександра Петровича Оглоблина, а головою Товариства став дотеперішній науковий секретар, д-р Любомир Винар. До Президії ввійшли також — д-р Марко Антонович як заступник голови й д-р Олександр Домбровський як науковий секретар.¹⁴ В особі історика Марка Антоновича (внук Володимира й син Дмитра Антоновичів), отже третя генерація істориків, маємо генеалогічно-символічне пов'язання Українського Історичного Товариства й «Українського Історика» з добою і школою Антоновича-Грушевського. Приймаючи *mutatis mutandis* історіографічні принципи школи М. Грушевського та присв'ячуючи відносно багато місця на сторінках «Українського Історика» широкій проблематиці Грушевськіяна, УІТ являється в ідеологічно-символічному аспекті в ширшому розумінні продовженням тієї школи.

Олександр Оглоблин також належить до тієї елітарної, академічної атмосфери останніх етапів діяльності Михайла Сергійовича до часу, поки українська історична наука могла ще саяк так розвиватися у двадцятих і на порозі тридцятих років нашого століття. Сьогодні наш достойний Олександр Петрович являється мабуть останнім могіканом згаданих двадцятих років наукового розвитку української історіографії. На нашій історичній науці в діаспорі тяжить обов'язок опублікування повного наукового дорібку Ювілята. Тому створився Комітет зі заплануванням видання творів проф. Ол. Оглоблина, який у міру своїх спроможностей старається бути активним у рамках діяльності УІТ навіть у своєму старшому віці.

У вересні 1987 р. переведено дійсними членами УІТ вибори до нової Управи Товариства, при чому Номінаційну Комісію очолював проф. Ол. Оглоблин.¹⁵ На сторінках «Українського Історика»¹⁶ відзначено ювілей 65-ліття академічно-професорської діяльності Олександра Петровича з особливим наголошенням, що на 1987 рік припадає відзначення його 65-ліття професорської праці в Київському університеті. Навіть на порозі свого патріархального віку наш вельми заслужений історик — Ювілят не відкладає свого науково-творчого пера і далі старається збагачувати нашу історичну науку, в даному випадку в рамках діяльності УІТ. І так на сторінках «Українського Історика» появилася недавно його стаття п.н. «Пам'яті Дмитра Багалія (1857-1932-1957), (Дмитро Іванович Багалій і українська історична наука¹⁷)».

В нашій короткій статті ми старалися подати лише важніші моменти співпраці Олександра Петровича на фоні діяльності УІТ. Обережний у своєму поступуванні проф. Оглоблин «загрівся» ідейним теплом ентузіязму молодших від себе істориків і виявився видатним головою УІТ. Старання проф. Л. Винара здобути Ювілята для задуманого діла увінчалися успіхом. Вже кілька років перед офіційним постановом УІТ велися розпо-

¹⁴ «Хроніка», *Український Історик*, 1-4, 1981, стор. 234.

¹⁵ «Хроніка», *Український Історик*, 3-4, 1986, стор. 156.

¹⁶ «Хроніка», *Український Історик*, 1-4, 1987, стор. 199-200.

¹⁷ *Український Історик*, 1-4, 1988, стор. 92-105.

ви на ту тему між групою активних наших істориків, а головний ініціатор задуманого діла вів переписку з деякими нашими істориками, а в тому й з Ол. Оглоблином, стараючися засягнути опінію ширшого круга колег старшої й середньої генерації.¹⁸

Як учений з поважним стажем академічно-організаційної діяльності та життєвого досвіду, Ол. Оглоблин виявляв в початках деяку обережність, навіть з певними песимістичними нотками, коли справа йшла про творення «ще одного наукового товариства» і наукового журналу, обчислюваного нормально на дефіцитне видання. Але по суті Олександр Петрович погоджувався з ідеєю реалізації задуманого діла, давав поради, ідентифікуючи себе з групою ініціаторів. Своїм авторитетом він захистив згаданих ініціаторів перед критикою деяких науковців і установ. Одною третиною свого академічно-наукового життя проф. Оглоблин був органічно пов'язаний з діяльністю Українського Історичного Товариства.

Сьогодні, з перспективи чверть століття існування й діяльності УІТ можна сказати, що ініціативна група істориків з головним ентузіазмом тієї справи, проф. Л. Винарем та найголовнішим консультантом, а відтак головою, проф. Ол. Оглоблином зробила правильний крок у напрямі покликання до наукового життя згаданого Товариства. Без УІТ українська наука на Заході була б далеко бідніша, а її історичний сектор був би позбавлений того науково-студійного, організаційного й видавничого динамізму та ідеологічного *credo*, конкретного в процесі дальшого розвитку української наукової національної історіографії.

В особах Олександра Петровича Оглоблина й Любомира Винара з його однодумцями Київ і Львів символічно плече в плече, взялися до праці над ідейно-творчою будовою УІТ — з колегами істориками соборних земель України, задивлені у велику мету й візію остаточної перемоги історичної правди.

Українське Історичне Товариство зі своїм першим головою Олександром Петровичем Оглоблином ввійшло в аннали історії як головний осередок української наукової історіографії на Заході, який гідно продовжує кращі традиції української історичної науки.

¹⁸ Любомир Винар, «На службі історичній науці: *Український Історик*, 1963-1988», *Український Історик*, 1-4, 1988, стор. 5-42.

Василь Омельченко

ПРОФ. Д-Р ОЛЕКСАНДЕР ОГЛОБЛИН (Життя й діяльність)

7 грудня 1989 р. скінчилося 90 років з дня народження і 70 років науково-академічної діяльності найвидатнішого сучасного історика України проф. д-ра Олександра Оглоблина.

Олександр Петрович Оглоблин народився 24-го листопада (ст. ст.) 1899 р. в м. Києві. Його батьки походили з Новгородсіверського повіту на Чернігівщині: батько — нащадок козацького роду знаного з часів Богдана Хмельницького; мати зі старого шляхетсько-старшинського роду Лашкевичів, відомих меценатів української культури. Олександр Степанович Лашкевич, родич матері Олександра Петровича, був членом Київської Старої Громади й редактором-видавцем (1888-1889) *Киевской Старини*, журналу, що відіграв велику роль в історії української культури.

Фамілійні традиції, прив'язання до Новгородсіверщини з її героїчною історією і до рідного Києва, породили в Олександра Петровича палку любов до української старовини.

Дуже рано вступив Олександр Оглоблин до III-ої гімназії м. Києва, яку закінчив зі золотою медалею. Одним з його вчителів історії в гімназії був відомий український історик Василь Григорович Ляскоронський, учень В. Антоновича. Ще в гімназії Олександр Петрович почав студіювати історію рідної Сіверщини. Ці студії він продовжує на Історично-Філологічному факультеті Київського університету св. Володимира. Він слухає лекції і працює в семінарах таких визначних вчених, як професори: М. В. Довнар-Запольський (історія Литовсько-Руської держави), Ю. А. Кулаковський (історія Візантії), С. Т. Голубев (історія Української Церкви), Г. Г. Павлуцький (історія Українського мистецтва), В. О. Пархоменко (історія Київської Руси), М. М. Бубнов (історія середніх віків і методологія історії) та інші. 1919 р. Олександр Петрович закінчує університет і починає педагогічну діяльність в середніх школах м. Києва, викладаючи там історію та українознавство.

Того ж року він був обраний на дійсного члена Історично-Етнографічного Товариства при Київському університеті. Наприкінці 1920 р. Олександра Петровича було обрано професором Київського Археологічного Інституту на кафедрі історії економічного побуту України, а в 1921 р. він дістав катедру історії України в Київському Вищому Інституті Народної Освіти ім. Драгоманова, що заступив зреорганізований советською владою Університет. З 1927 р. до 1930 р. проф. Оглоблин керував також ка-

тедрою історії українського господарства в Інституті Народнього Господарства в Києві.

1925 року з'явилися в світ два томи (I і II) великої праці Олександра Петровича з історії української фабрики: 1) *Мануфактура в Гетьманщині* і 2) *Передкапиталистическая фабрика*, за яку автор одержав науковий ступінь доктора історії української культури (Одеса, 1926).

До появи цієї праці, як слушно зауважує проф. Оглоблін — «проблема економічної самостійності України в її історичному розвитку не була ані розв'язана, ані навіть науково поставлена. А без цього ідея української самостійності, як науково-історична концепція, неначе була позбавлена міцного фундаменту. Його конче треба було створити». (О. Оглоблін. «Мій творчий шлях українського історика», *Збірник на пошану проф. Оглоблина*, Нью-Йорк, УВАН, 1977, ст. 27). Вже ці праці створили проф. Оглоблінові визначне ім'я в історичній науці.

З 1926 р. Олександр Петрович розпочинає працю в Українській Академії Наук, як старший науковий співробітник при кафедрі академіка Дмитра Багалія, а згодом, як Керівник Комісії соціально-економічної історії України ВУАН, головою якої був акад. Багалій. Того ж року проф. Оглоблін було обрано на дійсного члена Наукового Товариства Краєзнавства в Одесі та Науково-дослідного Інституту історії української культури ім. акад. Д. І. Багалія в Харкові. Року 1927 проф. Оглоблін був обраний на дійсного члена Інституту економіки в Москві, секція історії народнього господарства. Тоді ж він стає дійсним членом Одеського Наукового Товариства Нестора-Літописця, а згодом ще Археографічної комісії ВУАН.

В 1920-х і на початку 1930-х рр. проф. Оглоблін працює в архівах Києва, Харкова, Чернігова, Дніпропетровська, Житомира, Москви, Ленінграду та інших міст. Наслідком цих студій була низка монографій з економічної та політичної історії України XVII-XIX ст., зокрема *Нариси з історії капіталізму на Україні* (Харків-Київ, 1931), *Нариси з історії української фабрики. Кріпачья фабрика* (Київ, 1931). Остання праця була вже майже закінчена друком, але весь її наклад большевицька цензура знищила. (Усі три томи *Історії української фабрики* видано в Harvard Series in Ukrainian Studies, vol. 12: Olexander Ohloblyn A History of Ukrainian Industry, München, Wilhelm Fink Verlag, 1971. 900 ст.).

Важливе місце в дослідях проф. Оглоблина займають студії над історією української зовнішньої і транзитної торгівлі в XVIII-XIX ст., серед них: «Транзитний торг України в першій половині XIX ст.» (1927), «Одеське порто-франко» (1928), «Польський капітал і український ринок за першої половини XIX ст.» (1929) та чимало інших.

Проф. Оглоблін був також піонером у дослідях над фабрично-заводськими архівами України XVIII-XIX ст.

Олександр Петрович працює одночасно в царині політичної історії України XVII-XVIII ст. та історіографії XVIII-XIX ст.

На підставі зібраного ним великого архівного матеріалу, проф. Оглоблін написав низку праць з історії Козацько-Гетьманської України XVII-XVIII ст., головніші з них: «Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом» (1927), «До історії Руїни» (1928), «До історії української політичної

думки на початку XVIII ст.» (1928), «Мазепа і повстання Петра Іваненка» (1929) та багато інших, що були опубліковані у виданнях ВУАН, головне в *Записках Історично-Філологічного Відділу ВУАН*.

1926 р. він опублікував студію «До питання про автора Літопису Самовидця» (*Записки Історично-Філологічного Відділу УАН*, кн. VII-VIII). Надійшли 1930-ті роки, трагічні в історії української культури. Тяжкими вони були і для проф. Оглоблина. Після кількомісячного ув'язнення в ГПУ в 1930-1931 рр., в актовій залі Київського університету відбулася трьохденна «дискусія» про науково-академічну діяльність проф. Оглоблина. Головною метою цієї «дискусії» було ствердити «буржуазно-націоналістичний» характер наукових праць і академічної діяльності проф. Оглоблина й дискредитувати перед студентством, в якого він користувався великим авторитетом і пошаною. В наслідок цієї «дискусії», проф. Оглоблін був визнаний за «клясового ворога, ідеолога української буржуазії», втратив катедру, а його праці були заборонені.

Змушений (р. 1933) покинути університет, проф. Оглоблін працює ще деякий час в Академії Наук (до 1934 р.). Водночас він був науковим заступником директора Всеукраїнського Історичного Музею в Києві (1931-1932 рр.) і директором Всеукраїнського Центрального Архіву Стародавніх Актів (1932-1933 рр.), звідки його незабаром звільнено, мовляв «за протаскування українського націоналізму в науковій роботі Архіву».

В 1932 р. проф. Оглоблін організував і очолив Наукову експедицію ВУАН та Всеукраїнського Історичного Музею для дослідження старовинних промислових закладів на Правобережному Поліссі. В 1934-1935 рр. Олександр Петрович був безробітним. Щойно в кінці 1935 р. проф. Оглоблін був запрошений на посаду старшого наукового співробітника Інституту історії матеріальної культури Академії Наук УССР.

В 1936-1937 рр. проф. Оглоблін був консультантом археологічних експедицій ВУАН у Городську, Вишгороді та Києві. Це дало йому можливість зібрати цінний архівний та археологічний матеріал до історії залізрудної промисловості, який він використав як у великій монографії *Історія металургії Правобережної України XVI-XIX ст.* (залишилася в рукопису) так і в статтях, що були опубліковані в різних наукових виданнях.

В 1937-1941 рр. проф. Оглоблін був старшим науковим співробітником і завідувачим Відділом капіталізму Інституту історії України Академії Наук УССР.

Щойно в 1938 р. проф. Оглоблін міг відновити свою професорську діяльність в Київському університеті, й того ж року дістав катедру історії України в Одеському університеті. В 1939 р. він був обраний дійсним членом Українського Науково-дослідного Інституту Педагогіки в Києві.

На початку 1941 р. Олександрові Петровичу був наданий у Москві вчений ступінь доктора історичних наук (без захисту дисертації). Того ж 1941 р. закінчилася наукова діяльність проф. Оглоблина у важких умовах совєтської влади.

Вибухає німецько-совєтська війна, приходить окупація Києва. Українська громада Києва покликала проф. Оглоблина на відповідальний пост Голови Київської Міської Управи й члена Української Національної Ради.

В тяжких і дуже небезпечних обставинах виконує він ці обов'язки протягом 6-ох трагічних тижнів вересня-жовтня 1941 р. При першій нагоді повертається до улюбленої наукової праці. В голоді й холоді окупованого Києва невтомно працює в архівах та бібліотеках, вибируючи матеріали до малодослідженої доби історії України — Гетьманщини другої половини XVIII ст.

В 1942 р. проф. Оглоблін був директором Музею-Архіву переходової доби м. Києва, а в 1942-1943 рр. Головою Історично-філологічної секції в Київському Будинку вчених.

1942 р. проф. Оглобліна обирають дійсним членом Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі.

Восени 1943 р. Олександр Петрович переїздить до Львова, де провадить наукову роботу в Історичній секції НТШ.

Св. п. Митрополит Андрей гр. Шептицький, плянуючи створити Церковно-Археографічну Комісію, доручив проф. Оглоблінові скласти проект статуту Комісії. Однак, дальші воєнні події стали на перешкоді здійсненню планів Митрополита.

Шойно у Мюнхені, 1946 р. Комісія розгорнула свою працю, і проф. Оглоблін був обраний заступником голови Комісії.

На весні 1944 р. Олександр Петрович, обраний професором Українського Вільного Університету, переїздить до Праги.

Після закінчення війни проф. Оглоблін перебував в 1945-1951 рр. в Баварії, де він продовжував академічну і наукову діяльність. Він був звичайним професором і членом Сенату УВУ й Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦ в Мюнхені, дійсним членом НТШ (з 1947 р.) та УВАН (з 1948 р.), заступником Голови Українського Історично-Філологічного Товариства в Мюнхені (колись Празького — з 1949 р.).

Тоді ж проф. Оглоблін був директором Науково-Дослідного Інституту Мартирології (з 1946 р.), керівником Відділу Генеалогії Українського Науково-Дослідного Інституту Родознавства та Знаменознавства (з 1947 р.), дійсним членом Українського Чорноморського Інституту (з 1943 р.). З 1948 р. проф. Оглоблін працює, як член Редакційної колегії *Енциклопедії Українознавства* й редактором її історичного відділу.

Року 1951 проф. Оглоблін переїхав до США й одразу включився в тушешне українське науково-академічне життя. Він стає головою Історичної секції УВАН.

В 1953 р. проф. Оглобліна обирають дійсним членом *Academie Internationale Libre des Sciences et des Lettres* в Парижі.

В 1950-х роках він був Головою Іспитової Комісії Філософічного Факультету УВУ в США й професором Українського Технічного Інституту в Нью-Йорку.

В 1960-х р. проф. Оглоблін був Головою Наукової Ради Східньо-Європейського Дослідного Інституту ім. В. К. Липинського (Філадельфія).

З 1964 р. проф. Оглоблін — Голова Українського Генеалогічного й Геральдичного Товариства, а з 1965 р. — Голова Українського Історичного Товариства.

В 1968-1970 рр. Олександр Петрович був гостинним професором істо-

рії України в Гарвардському університеті, а в 1970-1977 рр. працював там як науковий консультант для докторантів з історії України. З 1973 р. — почесний член Українського Наукового Інституту Гарвардського університету.

З 1970 р. він був Президентом УВАН у США (переобраний в 1974 р. на другий термін). Року 1987 обраний Почесним Президентом УВАН у США.

1965 р. проф. Оглоблин одержує від УВУ почесний докторат права.

1980 р. був обраний Почесним Головою Українського Історичного Товариства, а року 1988 проф. Оглоблина було обрано почесним членом Наукового Товариства ім. Шевченка.

Ми вже торкалися головніших праць проф. Оглоблина київського періоду його наукової діяльності.

Ідея національно-державної самостійності України в її історичному розвитку, завжди цікавила нашого історика. Цій проблемі присвячено також низку важливих праць проф. Оглоблина, опублікованих у 1950-1960-х роках. Найголовніші з них: монографії — *Українсько-Московська Угода 1654 р.* (1954), вийшла також в англійській мові, *Думки про Хмельниччину* (1957), *Гетьман Іван Мазепа та його доба* (1960) та інші. Багато статей проф. Оглоблина було опубліковано в різних наукових виданнях як українських (головне в *Анналах УВАН* і в *Українському Історичному*) так і в інших наукових виданнях.

Зокрема важливою ділянкою наукової праці проф. Оглоблина була й є історія української національно-державницької думки й руху другої половини XVIII ст. Цій проблемі присвячено великий цикл дослідів Олександра Петровича. Проф. Н. Полонська-Василенко, характеризуючи ці дослідження проф. Оглоблина, пише: «Від Мазепинської доби з її боротьбою за незалежність України, переходить він до доби онуків тих діячів, людей, які жили тоді, коли російський уряд остаточно знищив незалежність України і всі ті установи, що збереглися від її державності, коли не лише самостійність України, а навіть автономія її була знищена» («Проф. д-р Оглоблин», *Вісник*, 1955, ст. 28).

Починаючи з 1940-х років, з'являються документальні нариси проф. Оглоблина про діячів України XVIII-XIX століть, що згодом видані були у збірці *Люди Старої України* (1959). До цього ж циклу належить монографія *Опанас Лобисевич, 1732-1805* (1966). Крім того, проф. Оглоблин опублікував низку студій про *Історію Русів*, зокрема про походження цього твору та особу його автора. Головні висновки цих студій Олександр Петрович подав у вступній статті до зредагованого ним українського видання *Історії Русів* (переклад Вяч. Давиденка, вид. ООЧСУ, Нью-Йорк, 1956).

Серед історіографічних студій проф. Оглоблина особливо важливі: «Українська історіографія, 1917-1956» (*Аннали УВАН*, т. V-VI, 1957, англійською мовою) й *Думки про сучасну українську советську історіографію* (1963). Проф. Оглоблин є автором майже всіх історіографічних статей в *Енциклопедії Українознавства* (та в її англійському виданні. Треба нагадати також, що в *ЕУ* надруковано багато інших статей і заміток проф. Оглоблина з історії України (разом понад 250).

Улюбленою ділянкою дослідів Олександра Петровича завжди була українська генеалогія, де він «... відкриває перед цією науковою галуззю нові перспективи: з науки, яка переважно вивчала генеалогічні зв'язки вищих верств населення, він перетворює її на складову частину історичних дослідів взагалі й поширює коло досліджень на інші верстви людности XVII-XVIII ст. (Н. Полонська-Василенко, «Проф. Д-р Оглоблін» *Вісник*, 1955, ст. 28). Наслідком цих дослідів, були численні праці Олександра Петровича про роди Дорошенків, Ханенків, Туманських та інших. Особливо цінна його монографія *Предки Миколи Гоголя* (1968), англійською мовою — «Ancestry of Mykola Gogol (Hohol)» in *Annals УВАН*, vol. XII, 1969-72, pp. 3-43 (Separate reprint, 43 p.).

Роль і місце генеалогії в системі історичних наук визначено в цікавій студії проф. Оглобліна: «Українська генеалогія та її значення для історичної науки» (*Записки ЧСВВ*, Рим, 1960, т. III).

Олександр Петрович працював також над історією української церкви. З цієї ділянки можна згадати його давню монографію *Захарія Корнилович, єпископ Переяславський, коадьютор Київської митрополії* (1920) та численні статті, друковані в українських наукових виданнях на еміграції.

Питання історії української культури завжди цікавило Олександра Петровича. Він присвятив низку своїх праць спеціальним питанням української культури XVII-XIX ст. (проблема іконографії Мазепи, історія українського мистецтва XVII ст. і музики XVIII ст., історія українських бібліотек, архівів тощо).

Хоч уся наукова діяльність проф. Оглобліна була пов'язана з історією України, він не уникав також проблем, які стосуються історії цілої Східної Європи. Про це свідчить зокрема його студія *Московська теорія III Риму в XVI-XVII ст.* (1951).

Проф. Оглоблін опублікував понад 300 наукових праць і понад 300 гасел в *Енциклопедії Українознавства*, а коло 100 його цінних наукових праць не були опубліковані, навіть рукописи багатьох з них загинули в умовах українського лихоліття.

Вшановуючи 90-річницю з дня народження нашого великого історика, подбаймо про видання його наукових праць, що є в рукописах, про які свого часу було сказано «... і десятиліттями поневіряються тут серед нашої безпорадности і байдужости». Він на це заслужив своїм вкладом в науку історії України, в процес розвитку української національної культури, в українське академічне та громадське життя.

Любомир Винар

ОЛЕКСАНДЕР ОГЛОБЛИН, ЯК ДОСЛІДНИК ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ І ЙОГО ДОБИ*

(Підсумки)

У 1989 році припадає відзначення двох знаменних ювілеїв — 350-ліття народження гетьмана Івана Мазепи (* 1639), одного з найвидатніших українських державних діячів і дипломатів Козацько-гетьманської держави, і 90 ліття з дня народин проф. д-ра Олександра Оглоблина (* 1899), провідного українського історика і на сьогодні найвидатнішого дослідника життя і діяльності І. Мазепи.

Головне завдання нашої доповіді коротко насвітлити і оцінити мазепознавчі дослідження проф. О. Оглоблина, а водночас визначити місце цих наукових досліджень в загальній науковій творчості історика. З уваги на обмежений час, подаємо нашу доповідь у формі відповідних зіставлень і заключень оснований не лише на аналізі відповідних творів, але також на моїх численних розмовах з проф. О. Оглоблином про його творчість і наукову діяльність.

Треба підкреслити, що студії Олександра Петровича мазепинської доби безпосередньо в'яжуться з його історичною схемою, яку він в основному прийняв від М. Грушевського, і відповідно її поширив і доповнив, включаючи 19 і початок 20 стол. На увазі маємо три основні періоди розвитку українського народу і держави: 1) княжа державна формація (Київська Русь і Галицько-волинська держава), 2) Козацько-гетьманська держава, 3) модерна українська державність, яка відродилася в 1917/18 рр. Саме досліджуючи козацько-гетьманську державність, О. Оглоблин концентрує свої дослідження на двох центральних темах і періодах: епоху Хмельницького і державне будівництво Ів. Мазепи. Він правильно наголошує, що ідея безперервного розвитку українства від Олега до Сагайдачного, створена в першій чверті XVII ст. — показує безпосередній зв'язок козацької держави з княжою Україною. Отже козацько-гетьманська держава була спадкоємцем старої київської імперії. Дослідження доби Мазепи і його державницької дії, не можна повністю зрозуміти без бодай короткого наświetлення історичної схеми Ол. Оглоблина з наголошенням ідеї історично-політичної тяглості української державності.

Без перебільшення можна ствердити, що дослідження гетьмана І. Ма-

* Це є резюме доповіді виголошеної на науковій конференції Українського Вільного Університету і Українського Історичного Товариства, яка відбулася в Мюнхені у грудні 1989 р.

зепи і його доби являється одною із центральних тем в наукових дослідках проф. Оглоблина, а разом включає ділянки політичної, економічної, культурної і релігійної історії України. Тут треба підкреслити суб'єктивні і об'єктивні моменти, які безпосередньо впливали на мазепознавчу тематику історика. «Мазепинська доба, — пише Ол. Оглоблин, — вабила мене віддавна. З дитячих літ я був оточений мазепинськими пам'ятками у Києві, зокрема на моєму Подолі, де був Братський монастир і та скарбниця української культури — Могилянська Академія, що колись пишалася також іменням Мазепи... Вага мазепинського ренесансу була для мене ясна».¹ Також члени роду Олександра Петровича (напр. Семен Тихонович Тищенко-Лашкевич) були діячами мазепинської доби — це були ці суб'єктивні чинники, які впливали на зацікавлення молодого історика добою Мазепи. Рівночасно Олександр Петрович уважав, що часи Мазепи в історії України позначилися великим піднесенням українського політичного, економічно-суспільного і культурного життя і тому являлися винятково важливими в дослідках Козацько-гетьманської держави.

Доба Мазепи, — пише проф. Оглоблин, — це часи відродження України політичного, економічного, культурного — по Руїні, що знищила великі пляни Хмельницького, Виговського і Дорошенка, обмежила українську державу тереном Лівобережжя, поставила гетьманську владу віч на віч з ростучою силою старшинської аристократії й залишила Україну на поталу московського імперіалізму.²

Якщо ідеться про хронологію досліджень Олександра Петровича присвячених мазепинській добі, то в його автобіографічному нарисі читаємо:

Праця над Петриком (1926-1929) була початком моїх ширших студій над Мазепинською добою. Я збирав нові й нові матеріяли для цієї теми, дещо друкував у виданнях ВУАН, але після 1930 року годі було і думати про нормальне продовження наукової роботи над цією вельми небезпечною (фактично забороненою) темою. І коли я повернувся до неї, властиво змушений (дослівно) повернутися в 1937 році, бо це було моїм пляновим завданням в Інституті історії України АН УССР, то я згодом писав: «Український дослідник, позбавлений волі наукового досліду, приневолений був писати про цю небезпечну для советського режиму добу те, що не було за тих умовин правдивою історією...» І я щасливий, що мені судилося в умовах вільного світу, хоч і далеко за межами Батьківщини, завершити свої студії над «добою Мазепинського ренесансу» й хоч у формі монографічного нарису (Гетьман Іван Мазепа та його доба, 1960), сказати правду про цю величну і трагічну добу нашої історії.³

Тут треба підкреслити, що дослідження Олександра Петровича, базува-

¹ Олександр Оглоблин, «Мій творчий шлях українського історика», *Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина*. Відповідальний редактор Василь Омельченко. Нью Йорк, Українська Вільна Академія Наук, 1977, стор. 34.

² Олександр Оглоблин, *Гетьман Іван Мазепа та його доба*, Нью Йорк-Париж: *Записки НТШ*, т. 170, 1960, стор. 5.

³ Олександр Оглоблин, «Мій творчий шлях українського історика», стор. 20.

лися на архівних фондах московських, київських і інших архівів. Якщо ідеться про діяльність і повстання Петрика та його політичну програму — то вони зовсім ясні — головна мета Петрика — визволення України від московського і всякого іншого панування, мовляв «Щоб ми більше нічого ярма і московського і польського не носили на своїх вольних шиях» (Лист Петрика до Запорозької Січі з 18 травня 1692). Назовні акція Петрика була скермована проти Мазепи і його «пропетрівської політики» в тому часі, але проф. Оглоблин не виключає можливості «участі в акції Петрика навіть самого Мазепи», про це також свого часу писав сучасний історик Мазепинської доби С. Величко, мовляв Мазепа був промотором акції Петрика.⁴ Ця гіпотеза вимагає дальшого дослідження. Праці Олександра Петровича «Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом (1927), «Мазепа і повстання Петрика Іваненка» (1929), *Ескізи з історії повстання Петрика* (1929), *Нові матеріали до повстання Петра Іваненка (Петрика)* (1948) безпосередньо причинилися до кращого розуміння старшинської опозиції, а також напрямних української політики того часу, в яких лежала ідея незалежності української держави.⁵

В навітленні діяльності гетьмана Мазепи треба підкреслити обширну джерельну основу його дослідження і об'єктивну інтерпретацію доби Мазепи, чи пак «мазепинського ренесансу» — цю концепцію історик впровадив в українську історіографію в 1920-их роках. Проф. Оглоблин аналізує особистість гетьмана в контексті його влади і державного будівництва і доходить до висновку, що гетьман був людиною надзвичайних дипломатичних здібностей, високої культури, з глибоким досвідом європейського світу, а перш за все він мав *надзвичайний хист володаря*. Історик об'єктивно стверджує, що Мазепа дістав від своїх попередників сумну спадщину: напруження соціальних відносин, опозиційні настрої козацької старшини і політичну боротьбу серед різних верств українського населення, непорозуміння із Запоріжжям і послідовну політику Московської держави, яка змагала до знищення Козацько-гетьманської держави. Крім того Польща, Крим і інші держави постійно втручалися з справи козацької України, в її політичне життя.

На думку О. Оглоблина у тодішній ситуації головним політичним пляном Мазепи було об'єднання Правобережжя і Лівобережжя в єдиній гетьманській державі. Тут ще мусимо підкреслити, що Мазепа був прихильником і промотором міцної гетьманської влади на засадах тоді панівного абсолютизму в Європі. Це виразно бачимо в питаннях спадщини — наступництва по Мазепі, а також в його ставленні до козацької опозиції. Побіч численних довідок про Мазепу, його оточення і добу основною працею проф. О. Оглоблина є його монографія *Гетьман Іван Мазепа та його доба*, у якій історик подає обширну аналізу внутрішньої і

⁴ Олександр Оглоблин, *Гетьман Іван Мазепа та його доба*, стор. 178.

⁵ Повний список мазепознавчих праць видрукованих до 1975 року поданий в моїй бібліографічній праці — Любомир Винар, «Бібліографія праць проф. Олександра Оглоблина (1920-1975)», *Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина*, стор. 93-123.

зовнішньої політики гетьмана, його культурницьку діяльність, а перш за все дає докладну аналізу головних політичних концепцій гетьмана. Окремі розділи монографії присвячує розриву Мазепи з Петром I, союзіві України зі Швецією, полтавській битві і мазепинській еміграції. Оцінюючи діяльність Мазепи, проф. Оглоблин пише, що гетьман «у засаді не був ні москвофілом, ні ворогом Москви. хоч добре знав трагічну долю і історію українсько-московських взаємин. Він провадив супроти Москви двоторову політику»,⁶ коли це було потрібне для реалізації його головних політичних цілей. Перший тор політики Мазепи, пише Оглоблин, завів його в глухий кут, другий тор — це був розрив з Москвою і союз з наймогутнішим тоді ворогом Москви — Швецією.

Не зважаючи на мілітарну поразку Карла XII і Мазепи під Полтавою, яка була спричинена різними чинниками, а разом полтавська катастрофа перечеркнула основні політичні плани Мазепи, проф. Оглоблин вважає, що чин Мазепи «заманіфестував перед усім світом і перед майбутніми поколіннями державну волю української нації».⁷ Ця воля наглядно заманіфестована в Бендерській конституції Української козацької держави, яку проф. Оглоблин вважає вікопомним пам'ятником української державницької думки того часу.

У дослідженнях Олександра Петровича також треба згадати іконографію гетьмана Мазепи. Іконографічні праці історика, присвячені аналізу автентичності і класифікації портретів Мазепи, а також їхньому датуванню. Автентичні портрети гетьмана мають велику документальну вартість.

Історіографічні дослідження Ол. Оглоблина, присвячені науковій критиці історичних студій різних істориків, в яких насвітлювалася діяльність Івана Мазепи в контексті політичного, культурного і економічного розвитку Східної Європи. На окрему увагу заслуговує його критичне насвітлення й аналіза досліджень советських істориків, які мусіли у своїх працях придержуватися советської, партійної історичної схеми. Олександр Петрович пише про методологічну недосконалість советської історіографії, а також наголошує явище історичного нігілізму, «який іноді переходить просто у фальшування історії».⁸ Цей нігілізм історик ілюструє численними прикладами із гіпотез різних советських російських і українських істориків (напр. заперечування існування союзу і договору між Мазепою і Карлом XII, заперечування існування Гетьманської козацької держави, фальшивої інтерпретації позитивного політичного й економічного впливу Росії на Україну за Петра I-го, тощо). Це фальшування доби Мазепи повністю відповідало вимогам советської історичної схеми в 1960-их і 1970-их роках. Проте треба рівночасно сказати, що проф. О. Оглоблин з власного досвіду знав, що український історик, позбавлений свободи наукового дослідження, приневолений був писати те, що не було історичною правдою, науковою історією. У 1930-их роках він сам перейшов цей шлях і не міг

⁶ Олександр Оглоблин, *Гетьман Іван Мазепа та його доба*, стор. 16.

⁷ Там же, стор. 358.

⁸ Олександр Оглоблин, *Думки про сучасну українську советську історіографію*, Нью Йорк, В-во ОЧСУ, 1963, стор. 35.

провадити незалежне історичне дослідження доби Мазепи і інших періодів історії України.

Коли в 1989 році появилася стаття Василя Марочкіна «Гірка чаша Івана Мазепи»,⁹ в якій автор відкидає фальшиві концепції про «зраду Мазепи», автор цих рядків мав нагоду обговорити цю небуденну статтю з Ювілятом. Проф. Олександр Оглоблин вважає, що у відносно короткому часі, українські історики в Україні, які тепер не мусять унапрямуватися партійною схемою історії, зможуть дати повну переоцінку життя і державницької діяльності гетьмана Мазепи. Лише час покаже чи передбачення нашого історика будуть здійснені. Тепер лиш можемо підкреслити, що праці проф. Оглоблина з 1920-их років і його дослідження після Другої світової війни, присвячені мазепинському ренесансові, до сьогодні становлять залізний фонд української історіографії.

ДОДАТОК

У зв'язку із тривалим відзначенням Ювілею проф. Олександра Оглоблина, Українське Історичне Товариство плянує видання деяких праць нашого заслуженого історика, присвячених мазепознавству й іншим ділянкам історії України. Тут у першу чергу треба згадати англomовний переклад монографії історика про Івана Мазепу — це є до сьогодні найсолідніша праця про гетьмана, і з уваги на численні перекручення советських і західних істориків діяльності і політичних концепцій Мазепи, її треба видати англійською мовою. Перекладачем праці є дійсний член УІТ проф. Орест Субтельний.

Рівночасно Науково-дослідча програма українознавства при Іллінойському університеті в Урбані (директор проф. Дмитро Штогрин) плянує видати, як перший том своєї монографічної серії, збірник праць Олександра Оглоблина з 1920-их років (редактор проф. Любомир Винар). Також УІТ плянує видати декілька томів праць проф. О. Оглоблина, що будуть укладені за тематичним принципом. Тут подаємо *проект* першого тому, який містить праці присвячені політичній історії України.

ЗМІСТ

Передмова

Творчість проф. О. Оглоблина

Частина I. ХМЕЛЬНИЧЧИНА

⁹ Василь Марочкін, «Гірка чаша Івана Мазепи», *Україна*, ч. 47, 1989.

Автор цієї статті, кандидат історичних наук, започаткував в українській советській історіографії переоцінку діяльності гетьмана. Він твердить, що за всю свою історію «Україна після Богдана Хмельницького, не мала рівного Мазепі гетьмана. І як державний діяч, і за освітою та культурою він перший серед гетьманів».

Проф. О. Оглоблин говорив мені, що він щасливий, що дожив до появи цієї статті в советському журналі, яка, на його думку, буде мати вплив на історичні дослідження Мазепи і його доби в сучасній Україні.

«Золотий спокій»; «Думки про Хмельниччину»; «Проблема державної влади на Україні за Хмельниччини і Переяславська Рада 1654»; «До історії Руїни».

Частина II. МАЗЕПИНСЬКА ДОБА

«Іван Мазепа до гетьманства»; «Зовнішня політика Івана Мазепи»; «Боротьба старшинських угруповань на Гетьманщині в кінці XVII ст. і виступ Петрика»; «Ескізи з повстання Петрика»; «До історії української політичної думки на початку XVIII ст.»; «Бендерська конституція 1710 року»; «Україна в часи І. Скоропадського і П. Полуботка».

Частина III. ГЕТЬМАНЩИНА 18 стол.

«Проблема зросту і занепаду Козацько-Гетьманської Держави 17-18 стол.»; «Династична ідея в державно-політичній думці України-Гетьманщини 17-18 стол.»; «Українські політичні пляни 1730-их років»; «Ханенки»; «Василь Капніст»; «Берлінська місія Капніста 1791 р. Історіографія і методологія питання».

Частина IV. БІБЛІОГРАФІЯ

Цей том начислює приблизно 700 стор. друку і його можна розділити на дві окремі частини і друкувати окремо.

Ці праці УІТ плянує видати у співпраці з іншими науковими установами (українськими, американськими і канадськими). Це саме відноситься до архівних матеріалів, які Ювілят бажає видати пізніше з рамені УІТ.

Видання друкованих і недрукованих праць проф. Ол. Оглоблина стане тривалим відзначенням Ювілею нашого Дорогого Ювілята, який є теперішнім найвидатнішим українським істориком. Він виховав кілька поколінь українських дослідників в Україні, Західній Європі і Америці. Отже слово тепер за УІТ і іншими науковими установами й українським громадянством, яке повністю розуміє вагу історичних досліджень проф. Олександра Оглоблина. Віримо, що ці проекти зреалізуються у відносно короткому часі.

Юрій Бойко

ШЕВЧЕНКОВА НАЦІОНАЛЬНО-РЕВОЛЮЦІЙНА КОНЦЕПЦІЯ ТА ШЕВЧЕНКОВЕ ЗАСТОСУВАННЯ ЇЇ (Закінчення)

Незадовго до арештів Кирило-методіївців на одному з київських будинків поліція зняла проклямацію, яка могла походити лише з кіл молоді київського університету.

«Браття! Настала велика пора, пора, коли маємо змити ганьбу, нанесену попелові наших батьків, нашій рідній Україні підлою рукою вічних ворогів наших. Хто з Вас не підійме руки за велику справу? За нами Бог і добрі люди, вірні сини України, роги кацапів».¹²

Не всі Кирило-методіївці були виарештувані. За свідченням Пільчикова, до них належало щось коло 100 осіб. П. Зайцев у книзі «Життя Т. Шевченка» писав, що по арештуванні Кирило-методіївських Братчиків постала у Києві нелегальна українська підпільна організація, яка, однак, через брак політичної досвідченості, занепала. Шевченків послідовник, магістер Головка у Петербурзі, говорив, очевидно, з молодечим перебільшенням про «тисячу» прихильників Шевченкових ідей. Щось у цьому вислові було реального, бо коли прийшла жандармерія до Головка з обшуком, він вистрілив у жандарма, а тоді застрелився. Це самогубство натякає, що за Головком стояли його товариші, яких він не хотів видати поліції.

Бувши керівником Бібліографічного відділу Інституту Шевченка при Академії Наук в 1934-1935 рр., я розпоряджав коротким описом архівних даних про численні цензурні заборони Шевченкових творів, а разом з тим і про людей, переслідуваних за популяризацію його революційних поезій. Тим п'ятдесятникам, яких заарештовувано, приписувано й участь в російській організації «Земля і воля», але кожного обвинувачувано також в українському «сепаратизмі» (саме цей термін і був ужитий в архівних даних, хоч «Земля і воля» ніяк не підтримувала «сепаратизм»).

Уже в 30-тих роках мені було ясно, що революційна молодь, втративши на початку 1861 року свого провідника, не могла ще вийти зі своєї програмової аморфності, не спромоглася виробити революційної практичності. Тому частина пішла в лави російських революціонерів, а

¹² П. Зайцев: *Життя Тараса Шевченка*, 1955, с. 192.

частина стала на шлях аполітичного культурництва. Так з лона українських 50-ників постали, з одного боку, яскраві представники російської революції, промостивши шлях таким російським 70-никам, як українці: Желябов, Лизогуб та інші, з другого боку, люди типу безпрактичного Радюка, героя роману «Хмари» Нечуя-Левицького, а також спритнішого легального діяча, що не відірвався від українського простонародного ґрунту, Семена Жука в романі Кониського «Семен Жук і його родичі». Вони стали читачами «Основи», а то й дописували до неї. В «Оснoві», органі, який Шевченко перед смертю плянував, як «свій», культивовано пам'ять великого поета, але Куліш і Костомаров укупі з В. Білозерським і не могли з цензурних причин, і не потрапили з огляду на своє зопортунізування зберегти щось виразне із революційних заповітів Шевченка на сторінках «Основи», революційні поезії проводиря українського світу не могли там з'явитися, але й інші поезії його друкувалися з великими пропущами. По смерті Шевченка відразу повіяло духом «українофільства».

* * *

1855 рік був роком виникнення українських революційних груп у Києвському і Харківському Університетах, поштовою для цього була саме Київська Козаччина, що наснажувала і Шевченка вірою в революційні здатності українського народу.

Не лише мої спогади з молодечих років про реєстр архівних даних є важливими, але і натяки у працях Ф. Прийми, В. Дьякова, М. Яворського і Ф. Савченка також у фоліанті «Деятели революционного движения в России»... т. 1, ч. 2. Дані з 20 рр. лише згадували окремі імена з дуже скупою характеристикою, з якої не впливав образ українського руху 50-тих рр., новіші советські шевченкознавці причіплюють до імен лише налічку «російсько-українського руху», що явно продиктоване ідеологічними приписами сучасної похмурої дійсності на Україні. Глянути незалежно на ці прізвища, розшукати в страшенно обмежених відомостях про них ті штрихи, які свідчать про їхню українську революційну окремішність — це значить висунути гіпотезу про національно-визвольний рух другої половини 50-тих рр. минулого століття, гіпотезу про українське революційне тло для Шевченка наприкінці його життя. Оце саме й роблю в дальшому ході моєї розвідки.

* * *

Перш, ніж шукати контактів з молоддю на Україні, Шевченко мусів оглянутися навколо себе в Петербурзі. Із щирих Шевченкових друзів, п'ятох братів Лазаревських, тільки двох — Івана і Олександра — можна вважати революційними послідовниками поета. Обидва вони познайомилися з Шевченком у Петербурзі 1858 р., обидва були студентами, оберталися в гарячковій студентській атмосфері, але спрямовуючі стимули діставали саме від Шевченка, з яким зустрічалися дуже часто. Іван Матвійович багато переписував поезій Шевченка, і не тільки для себе. Він їх поши-

рював, для себе ж мав окрему збірку, власноручно підготовану. Його приваблювали твори 1858-1960 рр., але й «Великий Лях». Олександр Матвійович захопився Шевченковим критицизмом козацької старшини, і навіть тоді, коли вже простигла молодеча кров, він присвячувався досліддам паразитизму українських старшин, «варшавського сміття, грязі Москви», — дядьків отчества чужого», доходячи аж до тенденційності. В петербурзькому гурті я виділяю особливо Честаховського, про якого уклалася думка, що він був мрійливий романтик. Це тільки частина правди про нього. Уважна аналіза його листів показує, що його романтизм сполучався із вдумливістю, із розмахом в українське майбутнє, але йому зовсім не бракувало практичності. Перевезення тіла Шевченкового з Києва до Канева, поховання над Дніпром з тисячами учасників, спорудження великої могили потребувало не тільки масового ентузіазму, але й великих організаційних здібностей, з якими Честаховський перемагав великі труднощі. Шевченкознавці легковажно збули практично-революційну пропаганду Честаховського на могилі, прилучили цю пропаганду до злісних легенд, творених навколо могили шляхтою. Це легковаження Честаховського в укр. шевченкознавстві поставало з того, що не ураховано було фактор українських п'ятдесятників. У Петербурзі Честаховський, як підручний Шевченка у практично-революційних справунках, конспірувався. Але, коли поет помер, скинув Честаховський конспіративні пута. Серед зібраних на Тарасовій могилі розказував він про Шевченкові турботи визволення селянства, з відвічно належною їм землею, звертався до державних ідеалів Козаччини, продавав Шевченків буквар, на який завдяки палкій красномовності пропагандиста селяни накидалися, ширив Шевченкові брошурки з серії «Сільська бібліотека». В листі до Черненка Честаховський писав:

«Іще сонечко на небі сяє, а наше сонечко святе, батько Тарас, великий світ України, уже востаннє сховалось за темну гору, відкіль уже його ясного нового світу більше не побачить рідна земля українська з своїм добрим людом козачим. 10-мая в сім часів пополудні наш дорогий і любий Кобзар улігся на вічні віки у своїй новій хатині, відкіль уже не вийде більше подивиться на світ Божий, своїм ясным козацьким поглядом не окине неньку Україну, не почує більше його нової та голосної пісні добрий люд козачий, а та пісня, що проспівана ним, нехай буде піснюю благовісті для молодого козачого покоління і направляє к добру, честі і користі народної кожного чесного українця».

В цих кількох рядках чотири рази згадано козацтво. Сумні урочистості на могилі Честаховський насичує старовинними козацькими піснями. Для нього — Козаччина — Шевченко — майбутнє України — є нерозривними ланками. Протягом ряду днів і ночей творив він на могилі літургійний настрій, організовуючи співи козацьких пісень вперемінку з панахидами.¹³ Про Честаховського переказувалися серед селянства легенди:

¹³ «Киевская Старина», 1898, Н. 2.

«Як жив Тарас, то оцей чоловік точнісінько іде по його сліду. Це якийсь пророк, бо кажуть, бачили його чи у Хмільній, чи якийсь другий слободі, що ніс на собі величезний хрест сажнів з двадцять... і хоч би він сам і не признавався людям, що пророк, то все таки видно, що се щось не просте».¹⁴

До 50-ників у Петербурзі, здається, належав і Данило Каменецький, даремно, що був довіреною особою у Куліша. У друкарні Пантелеймона Олександровича він включив у видання «Кобзаря» 1860 р. дещо всупереч цензурній забороні, а до ряду місць, виключених цензурою і позначених рядками крапок, він надрукував окремі вклейки, що їх Шевченко допілював в примірники для найпевніших знайомих. На таке Куліш не пішов би, він стримував Шевченка від радикальних кроків, рахуючи на царські реформи. З Харкова в Петербург переселився Феохист Хартахай, грек з походження, але який же полум'яний український патріот! Енергійний, рішучий, він був зачарований поетом. До петербурзької групи, видно, належав і Федір Дейкун-Мовчаненко, бо не дарма Шевченко подарував йому «Кобзар» 1860 р. із вклейками. Так виглядає, що зв'язковим між Петербургом і Україною був Петро Лобко.

У російськомовній біографічній розвідці про Шевченка О. Кониський подав загадковий факт: наприкінці 1860 р. до Шевченка щоденно заходив художник-земляк Орловський; між ними точилися розмови, що не могли заспокоювати поета. Відомо, що Шевченко допоміг Орловському влаштуватися на студії в Академію Мистецтв. Але чи ця справа вимагала щоденних відвідувань уже хворого поета? Орловський був свіжоприбулою людиною з України, можливо, що й він належав до п'ятдесятників.

Петербурзьке студентство було середовищем, з якого могли легко вирости українські борці за волю. З сутінків конспірації вони вийшли наверх, коли вже Шевченко помер 1861 року. Але вони же були у петербурзьких високих школах і в 1859, і 1860 роках. 1861 року розгорнувся в Петербурзі студентський штрайк. Заводяк поліція виловила. Це були Іван Домашевич, Павло Гальченко, Василь Гасовський та інші.¹⁵

Всіх їх замкнуло спочатку в Петропавлівську фортецю, а далі переведено в Кронштадт, згодом випущено на волю. Харків постачав революційні сили в Петербург. Іродіон Іванович Костенко, народжений на Переяславщині, син священника, перемандрував із харківського університету в Петербурзький, вплутався у студентські заворушення і був засланий у Перм.

* * *

Ми досі ще не маємо ні скільки-небудь докладної історії української політичної думки, ні історії українського революційного руху. Сурогатом править «Історія українського письменства» С. О. Єфремова. В ній міститься огляд розвитку нашої літератури і громадсько-політичного руху.

¹⁴ Там же.

¹⁵ *Деятели рев. движ. в России*, т. I, с. 2.

Наше відродження після миколаївської реакції починає Єфремов з активізації Куліша, початковий стан руху бачить дослідник у постанні «Основи». Українофілство прийнято вважати початком відродження варіанту кирило-методіївства, а виникнення київської «Громади» 1860 р. береться як дату народження українофілства, що з певними відмінами проіснувало до постання української національної революції.

Шевченкові в цьому русі приділяється багато уваги. Але Шевченко для українофілів і збіднений і не до кінця зрозумілий. В єфремівську схему треба включити те, що славетний учений через недоступність матеріалів не помітив. Під впливом Київської Козаччини на Україні з 1855 року виник переважно студентський рух, він був радикальний, з кінцевою революційною метою. Цей рух ішов назустріч ідейному спрямуванню Шевченка, а Шевченко ішов назустріч цьому рухові. Це було те, що наклонувалося і виявлялося рядом цікавих симптомів, що заглушувалося, але не цілком заглухло і після селянської реформи. Тут місця для федералістичних ідей не було. Люди шукали і намащували Шевченкову революційність. Де вони, ці люди, були? В Києві, більше в Харкові, трохи в Полтаві, а ще й одинаки в розпорошенні. Це були Василь Гнилосир, Петро Завадський, Залюбовський, Тишинський. Рання діяльність Петра Єфименка, Павла Чубинського, Олександра Кониського належить також сюди. З ними був Андрій Потебня, брат славетного філолога, підполковник Андрій Красовський, військовик Володимир Синегуб. На Черкащині мали вони однодумця, учасника Київської Козаччини Івана Запорожця. Агапій Гончаренко, що започаткував в Америці українське життя Шевченковим «Кавказом», також належав до цього гурту — його шлях — Атени, заперечення в Шевченковому дусі візантійщини російського православ'я, Лондон, де він працює у друкарні Герцена, але не пристав до його російські позиції, а тоді Америка.

Друга половина 50-тих років була цікавим часом. Імператор Олександр II при коронуванні проголосив блискучу, спокусливу промову, зміст якої зводився до ідеї: краще зробити революцію згори, аніж допустити до революції знизу. Довгий шерек засланців повернено в центральну Росію, донощики перелякалися, адміністрація на деякий час не знала, що дозволено, а що заборонено. Суспільство поділилося на кріпосників з правом боронити кріпацтво і на лібералів, що готували повалення кріпацької системи, а спідсподу росли революційні парості. Переглядаючи «Черниговський листок», що його видавав Леонід Глібів, я натрапив на вістки про ряд ніби плянових підпалів в українських селах, вони були і поза Україною. Це було діло російських нігілістів, які керувалися гаслом, «Чим гірше, тим краще» — хотіли спровокувати селян до бунту, байдуже, чим він закінчиться. Існувало тоді об'єднання, яке називалося «Гласность». Можливо, що українським відповідником була групка у Москві з назвою «Вертеп». Знаємо лише, що туди належав Матвій Якович Свириденко, прихильник недільних народніх шкіл. Закінчився цей період в російських громадських й державних колах свідомістю, що українська загроза, за висловом Каткова, страшніша за польську. Міністер Валуїв уже спрямовував удар 1863 р. не на українських революціонерів, зрештою, одинаків,

а на українофілів і свою форму «не было, нет и не будет» спирав він на аргументацію українських яничарів того часу.

* * *

Перші початки діяльності 50-ників — це був процес їхнього гуртування і шукання потрібної дії. Були розмови про знищення царської фамілії. Це було нібито наслідування думок деяких декабристів, але «Неофіти» вже десь у 1858 році в копії могли бути в Харкові, де все зав'язувалося. Декабристи — це було давнє, а свіже, нове звучало:

«Не громом праведним, святим
Тебе уб'ють — ножом тупим.
Тебе заріжуть, мов собаку».

М. Яворський («Україна в епоху капіталізму», 1924, с. 369), твердить, що член харківського товариства Завадський «виготовляв статті для поширювання між народом. Він склав з тією метою», замітки в вигляді казки про невідповідність для народу монархічного правління, «Поучення» для простого народу, що в них, між іншим, говорилося: «Народові треба знати, які порядки були в нас встаровину і що в них було гарного, що треба перемінити і як би це треба зробити».

Драгоманов, у своїй «Автобіографії» згадує про студентський гурток 1859 року в Київському Університеті, твердячи, що в цьому гуртку було стремління до національного самоозначення супроти поляків і росіян. За його словами були і мрії про Українську республіку, але Драгоманов до цього гуртка не належав.¹⁶

Загальновідомим є, що Шевченко після заслання хотів, нарешті, одружитися, оселитися на Україні і здобутися на сімейні радощі. Ця його мрія уложилася в ряді чудових поезій, і його прагнення зажити сімейним життям досить досліджені в шевченкознавстві. Матримоніальними цілями була позначена його подорож на Україну влітку 1859 р. Але це була не єдина подорожня ціль його. В Петербурзі знали, що на Харківську групу впали 1858 р. перші переслідування в епоху реформ: 13 студентів виключено з університету. Відомо було, що студенти вже посилено продають українські книжки, роз'їздаючи по селах. Частина виключених перейшли до Київського університету. Шевченкові треба було придивитися, хто ці молоді люди, дати напрямок їхній діяльності. Не зважаючи на особливу стежу поліції, Шевченкові пощастило побачитись із Іваном Мироновичем Запорожцем, учасником Київської Козаччини 1855 р. Поет подарував йому свій «Кобзар» із присвятою. Коли поета, після провокації Табачнікова, поліційно спрямовано до Києва, Шевченкові вдалося там чи то через Стефанію Лободу, чи у господі Ю. Ботвиновського, який узяв Тараса Григоровича у поліції на поруку, чи може у В. Гудовського або у В. Пашковської, бо і у них він мешкав, знайти контакт із київськими полі-

¹⁶ О. Мицюк: *Українські хлопомани*, Чернівці 1933, с. 51.

тичними однодумцями. Недільні школи вже перед тим на Україні започатковано. Навряд чи може бути сумнів, що саме Шевченко піддав своїм друзям ідею широкого розгорнення шкільництва, в якому виклади проводилися б українською мовою з українським національно-революційним забарвленням. Після примусового повороту Шевченка до Петербургу раптом розгорнулося творення цих шкіл по Україні. Їх нараховують до 110. Більшості з них вдалося надати українського характеру, хоч не вистарчало українських вчителів і українських підручників. Отоді й виник у поета плян видати серію навчальних підручників для народу. Так постав восени 1860 року його «Буквар южнорусский». Це була книжечка на 24 сторінки. Видно, як важко давалося Шевченкові вкладатися у вузькі цензурні рамки. Зі свого перекладу «Давидових псалмів» він вибрав досить невинні місця, випустивши те, що гриміло у нього революційною мужністю. Важливими, одначе, були козацькі думи. «Дума про пирятинського попавича Олексія» і «Дума про Марусю попівну Богуславку». Морально — релігійна традиція в'язалася тут із українським патріотизмом. Високий мистецький рівень козацького епосу мав зачіпати глибинні струни людської душі. З полегшею зідхнув він, коли брошурка проскочила через цензурні рогатки. Далі перед автором букваря стояло завдання дати неграмотним підручник арифметики, щоб вирвати їх з під влади грошовитих пройдисвітів, відомості з географії й етнографії, щоб проста людина знайшла себе в просторі, в своєму оточенні, а потому аж мала йти українська історія і повинна б вона бути просторою книжкою, бо коли буквар коштував 3 копійки, то історію належалося би продавати по 10 копійок. 4 січня 1861 року він писав до Чалого: «Якби Бог поміг оце мале діло зробити, то велике б само зробилося». Перед духовим зором Кобзаря поставали вже незліченні лави національно освідомих земляків, і хто ж би їм тоді спромігся поставити перешкоди для влаштування життя по власній уподобі.

Шевченко нервувався, робив великі зусилля, щоб спочатку в «малому ділі» досягнути успіхів, щоб готувати мільйони до «великого діла», але смерть перервала його зусилля.

У 1860 році один із найактивніших у харківській групі В. Гнилосир в імені всього гурту писав Шевченкові:

«Хто до кого, а ми до Вас, коханий пане, шануючи Ваше письменство і розум, кидаємося прохати поради в такім новім ділі, як діло введення нашого язика в тутешніх школах... Люд наш ще може мовчить, і велика праця малої купки людей, опріч може Вас, минала й минає його, як всякий *світ істини*. Скажу по щирій правді — не велика надія, щоб у Харкові доля приголубила оце нове діло. Тутешній люд чимало позабував дечого свого рідного, якось трохи окаянів — й далі й далі... загубе і останні шматки своєї самостійности... себто... та Вам, Тарасе Григоровичу, нічого доказувать... Щиро вірую, що тепер і для України починається переходна пора і що се діло треба віддати на людську волю і силу історії, а ця щось дуже закудлана... Коли діло се не дурниця, то ніхто не зупинить його... Почин, добродію, виступа тихисенько в отсю заверуху (мов чуте таємне) в далеку дорогу, благословіть же оці думи на своїм порозу... Нехай

діло буцим само собою вирина... Просю Вас по ласці... будьте невсипущі, як колись й щедрі на почин — орудуйте нами, як знайдете кращим».¹⁷

Те, що і Шевченко, і Гнилосир не забували многозначуще «діло», легко не пішло. Смерть поетова була і моральним і організаційним ударом. Поліція вже в 1860 році громила початки цього революційного діла, почалося переключування на «українофільство», шкільництво хоч існувало до 1862 р., втрачало свою революційну значущість і оберталось в культурництво, що і його влада не хотіла стерпіти.

Не все, одначе, заглухло, були розпачливі заходи прокласти дорогу національній революції. В Золотоноському повіті 1862 р. знайдено проклямацію. Вона досить простора, цитуємо з неї лише особливо важливий уривок:

«Повставайте, добрі люди, як воно колись було, як гайдамаки подякували панам. Робіть так, як діди ваші, то буде ваша сила, бо ваша воля, ваша правда. Коли усі повстанете, то що вам хто зробить, вас багато, уставайте тільки всі зараз, то ні пани, ні москалі вам нічого не зроблять. Пани не хочуть давати землі, а земля ваша, уся ваша, бо ваші прадіди кров'ю її поливали... Так чи довго ще катам катувати?... Вставайте усі: і панські люди, і козаки, і міщани і всі чесні люди! Бо пропадете всі до одного... Чи вже ж слава козацька пропала? Чи ви хочете бути старцями, та й діти щоб ваші були у неволі! Заприсягніть один одному та битися з панами за правду, за волю, за козацьку долю».¹⁸

Фразеологія цього заклику наслідує стиль Шевченкових революційних поем. Поліційні чинники запідозрили Чубинського, як укладача цієї відозви. Хоч справа й була оповита легендами, Чубинського заслано за царським розпорядженням в Архангельську губернію. Трагічним акордом завершив діло 50-ників підполковник Андрій Красовський. Він, як військовий чин, стримував солдатів від дії проти селян-заколотників. Під військовим мундиром він носив українське козацьке убрання, таємно виготовляв вибухові речовини. Під його впливом його товариш Володимир Синегуб провадив пропаганду серед селян. Синегуба за це заслано у Вятку. Красовського військовий суд присудив до розстрілу, але його нібито помилювано, заслано в Сибір працювати в рудниках. Красовський не скорився, втік з рудників, але загубив карту місцевости, заблукався у безконечних просторах і покінчив самогубством.

* * *

У літературознавстві прийнято вважати, що українські народники після Шевченка були його безсилими переспівувачами. Справді, жоден з літературних талантів того сумного часу не наблизився силою мистецьких образів до Кобзаря. У ліриці створилося багато штампів, невільничого наслідування Шевченкових образів. Одначе не можна спускати з ока, що саме

¹⁷ *Україна*, 1925, ч. 1-2, с. 143-148.

¹⁸ Ф. Савченко: *Заборона українства 1876 р.*, Харків-Київ 1930, с. 350-351.

революційний елемент поезії Шевченка знайшов струмочок свого продовження. Нові поети лише частинно знайшли можливість друкуватися. Дещо пройшло на сторінки «Основи» через руки цензора та ще й обережного Білозерського, дещо з'являлось із великим запізненням у Галичині.

Найбільше Шевченкова манера письма та ідейний комплекс поета позначилися у Василя Кулика. Соціальні й національні мотиви у нього рівноважаться. Поезія «Нетяга» — це думки зубожілого селянина,

«Без свити і босий і хліба нема
І люди те бачать та кажуть: дарма!
Здирщики послідню корову шінують
Хатина безверха — сусіди глузують
У хату заглянеш — у засіках пусто,
І заросла нива свиріпою густо

Ой, кину я лихом об землю сирую
Пом'яну на сей раз доленьку лихую
Потягну степами, а косу на плечі...
Гей, браття — нетяги ударимо в коси!

Зовсім явно Шевченкові ідейні інтонації і навіть стилеві прикмети виступають в поезії Кулика «Думка», але і це не рабське наслідування, бо і тут яскрава політична щирість:

Стоять села, вишневі, сади зеленіють
Степом-полем, як в золоті, лани наші спіють
І здається, на ті села з неба щастя летіть
Чого ж така думка чорна коло серця в'ється?

Подивлюся Україно, подивлюся, мамо,
Подивлюся та й заплачу гіркими сльозами
І подумаю: вернися, велика Руїно,
Нехай ще раз поспробує щастя Україна!
Нехай ще раз своє слово вимовлять гармати
Може нового Богдана породила мати

Не хотів би, мамо, крови, пожежі недолі
Якби не так важко бачить братів у неволі...

Ідучи в сліди «Кобзаря», намагалися поети виробляти вже свої стильові прийоми. Це вже був переважно реалізм. Поставали оригінальні образи, але провідні Шевченкові думки відзивалися луною в цих поезіях.

Яскравий гумор співомовок Руданського не властивий Шевченкові, але у співомовках зазвучала могутньо зневага до московських колонізаторів. Це було Шевченкове, висловлене новим способом.

Відгук Шевченкового «Послання», де він картає українське панство, продовження Тарасового євангельського християнізму бринить у Кониського:

«Христос носив вінець терновий
Святу кров свою пролив,
Свою смертю святою
Народ з неволі ікупив:

А ви народ разом зробили,
Братів за гроші продали
Народ у терніях водили.
І піт і кров його пили

Ви гірше Юди! Той вдавився —
Ви тими грішми живе
Що менший брат за вас трудився
І брату жить не дасте».

Як політичний засланець-п'ятдесятник, він умів промовить наново мужнє слово:

«Я не боюсь тюрми і ката,
Вони для мене не страшні!
Страшніш тюрма у рідній хаті,
Неволя в рідній стороні

Мені не стид носить кайдани
За волю краю і братів;
Та стид золочені жупани
Носить, найнявшись до катів

Що нам тюрма! То справа наша!
Ми всі тепер сидим в тюрмі
Всі п'єм одну ми скорбну чашу,
Одна вона — тобі й мені.

Кониський, Ніщинський, Руданський, Кулик зберегли Шевченкову ідейно-мистецьку традицію, їх не можна цілком вмістити в рамки українофільства. Світ українофільства складався з побожного культу старовинних козацьких реліквій, схиляння перед стражданнями селянина, збирання і плетання вартостей української віковичної культури, дбання про багатство рідної мови. Вони тяжіли до аполітизму, а коли зверталися до політики, то їм мріялися невиразні соціалістичні ідеї, федералістичні надії. Шевченкова ідейно-політична традиція перервалася. Вона напівпробуджувалася у Грабовського, а виросла у Л. Українки та І. Франка. Але ці проблеми стоять уже поза межами моєї теми.

Михайло Грушевський

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ХІХ СТОЛІТТІ І ВИЯВИ У НИХ ОСНОВНИХ ПИТАНЬ УКРАЇНОЗНАВСТВА

(Продовження)

ПИТАННЯ ПРО МОВУ В ГАЛИЧИНІ

В кінці XVIII століття Західна Україна, як побачимо нижче, пережила іще більший занепад національного життя, ніж східня. В Західній Україні не було того піднесення своєрідного українського патріотизму, який пережила гетьманщина по інерції автономного життя, по спогадах героїчної епохи XVIII століття. Всі вищі прошарки суспільства були цілковито денаціоналізовані; навіть церковне управління перейшло в руки ополячених або поляків за походженням монахів-василіян. Піклування австрійського уряду за піднесення культурного рівня духівництва і за загальний культурний розвиток українського елементу довго не знаходило живого відгуку в самому українському суспільстві, і багато добрих починів зав'яли, не встигнувши розцвісти під подувом загальної реакції, ще перед тим як українське суспільство скільки-небудь оцінило значення цих починів. Одним із таких проявів запізнитої оцінки тих культурних засобів, які було дано, але яких не використав місцевий український елемент, було пожвавлення зацікавлення до питань національної школи і мови навчання. Коли у другому десятилітті XIX століття австрійський уряд, під польським впливом, замість української мови почав запроваджувати в школах навчання польською мовою, то це викликало протести свідоміших одиниць, старання пробудити в українському суспільстві активніше ставлення до питань освіти і культури, викликало у дальнішому — культу мови. В цих умовах появляється знаменитий трактат на захист української мови перемиського каноніка Івана Могильницького, передового діяча на цьому поприщі, автора ряду граматик. Його трактат: *Відомість про руську мову*, написаний спочатку українською мовою, вийшов 1827 року в польському перекладі, призначений для польського суспільства, яке треба було переконати у праві на існування української мови. Це була вельми значна для свого часу праця, багата історичним матеріалом, хоча і грішила змішанням понять (наприклад, народна галицька українська мова ототожнюється з писемною мовою XVI-XVII століть, «білоруська» мова підводиться під поняття «руської», тобто української мови); перекладена з польської на російську, ця праця видавалася декілька разів у Росії (останній раз у *Записках о южной Руси*, 1857), а в Галичині довго за-

лишалася основним твором з питань мови. Граматика Могильницького, на жаль, залишилася невідомою, як і всі інші галицькі граматики цього першого періоду: граматики Паславського, Лаврівського, Лозинського. Першою галицькою надрукованою граматиною була *Grammatik der Ruthenischen oder Kleinrussischen Sprache* Йосипа Левицького, яка побачила світ 1834 року. Це був виняток зовсім нещасливий, тому що у своїх міркуваннях про мову Левицький залишився позаду інших дослідників — Могильницького і Лозинського, які значно справедливіше оцінювали значення народної стихії.

В цьому відношенні перші галицькі мовознавці виявилися у положенні значно тяжчому, ніж їхні сучасники в Росії. На Україні російській на початку ХІХ ст. цілком визначено і різко стояли одна проти одної літературна великоросійська мова і народна українська мова. Книжна українська мова, в її обох відгалуженнях: наближеному до слов'янської мови і наближеному до жаргону освічених клясів, на той час вимерла остаточно під натиском офіційної великоросійської мови і неофіційної народної; церковно-слов'янська мова збереглася лише в суто церковному, релігійному вжиткові духовництва, яке залишилося цілком в стороні тому, що вся літературна і культурна діяльність перейшла до рук світської інтелігенції. У Галичині ж перші кадри інтелігенції становило духовництво, яке опинилося в становищі, що вельми нагадувало становище попередників першої половини ХVІІ століття з їхнім хитанням між церковною і живою розмовною мовою. Стара книжна українська мова у Галичині не завмерла і книжна література цією мовою бодай і маленьким струмочком, але допливла до ХVІІІ століття і стала вжитковою у відновленій вищій українській школі, реформованій новими течіями, але в принципі відчуженої від живої народної стихії, як надто низької і вульгарної. В Галичині не було навіть таких спроб літературної обробки народною мовою, якими володіли філологи України російської. І на довершення всього галицькі філологи не мали перед собою такої одноманітної української народної мови, поширеної на великій території з великою масою населення, як мова Лівобережної України, яку канонізували зачинателі української літератури в Росії, а дослідники української мови початку ХІХ століття, як ми бачили, поклали її в основу, об'являючи інші говірки, так би мовити, відхиленнями від цього канону. Перед галицькими філологами лежала група говірок, серед яких маневрувати, навіть за бажання стати на ґрунті народної мови, було не так легко з огляду на тодішній стан філологічних знань. У результаті цього ціле півстоліття пройшло у хитаннях між книжно-церковною і народною стихією, і ці хитання закінчилися повним і непримирним поділом галицького життя на дві течії — в сторону народу і в сторону книжних традицій або «єдності руського народу» у другій половині ХІХ століття, коли вияснилось повне розходження обох напрямків.

На перших початках неузгодженість цих напрямків не уявлялася тодішнім дослідникам із такою ясністю. Могильницький добросовісно намагався втиснути галицьку народну мову в рамки граматичної системи Смолицького і в його правопис, якого по-рабському дотримувався. Але через декілька років появляється граматика угорського русина Мих. Лучкая

(*Grammatica Slavo-Ruthena seu Vetero-Slavicae et actu in montibus Carpathicis Parvo-Russiae seu Dialecti Vigentis Linguae*, Пешт, 1830), в якій з консерватизмом, властивим цьому крайньому відрізкові східньо-слов'янського світу, центр ваги іще раз переноситься на єдино «вчену» (*Lingua erudita*) церковно-слов'янську мову, яка знову, як у XVII столітті, рекомендувалася для шкільного і наукового вжитку в «Карпатській Русі». Ця думка зробила сильне враження на сприйнятливий галицький ґрунт, і Йосип Левицький посилено намагається підтягнути під церковно-слов'янські форми живу українську мову, одночасно сильно підправляючи її великоросійськими елементами, оскільки зразком для нього служила німецька граматики великоросійської мови, якій він підпорядковувався не лише в системі, в термінології, але і переносив великоросійські форми у свою «русинську» мову (зрадлива путаниця в термінології, яка називала «русинською» українську мову і «руською» книжну великоросійську мову, яка також не залишалася тут без впливу).

З протестом проти цього «поклоніння двом богам», як характеризував ці хитання цензор граматики Левицького, знаменитий Б. Копітар, який завзято рекомендував галичанам культивувати свою народну мову, виступив Йосип Лозинський. Познайомившись іще в рукописі із граматиною Левицького, він уже в 1834 р. підготував граматику, яка після нескінченних поневірянь була опублікована лише в 1846 р. польською мовою (*Grammatyka języka Ruskiego (Maloruskiego)*). В ній він показав себе гарним прибічником народної культури українського мовлення, як необхідного і навіть неминучого засобу суспільного розвитку, «освітчення душі». Мертва церковно-слов'янська мова, за його переконанням, не може бути засобом освіти і розвитку народу. Також неможливо штучно підганяти українську мову під одну із сучасних слов'янських говірок (Лозинський спеціально полемізує із польськими письменниками, які рекомендували українцям приєднатися до польської літератури, але те саме стосувалося і великоросійських тенденцій). П'ятнадцятимільйонний український народ, як підраховує Лозинський, не може відмовитися від своєї мови, залишитися без своєї літератури.

Доводиться пошкодувати, що ці тверезі думки суспільство не засвоїло. В устах Лозинського на час появи його граматики вони були дискредитовані гранично непопулярною пропагандою впровадження латинської абетки, якою свого часу із захопленням займався Лозинський. Ідея народної мови мала прихильників, але ієрархічні сфери схилилися на користь прибічників церковно-слов'янської мови і, за іронією долі, цензура русинських видань, доручена адміністрацією цим сферам, ставила всілякі перепони українським течіям, хоча в інтересах австрійської політики лежало відокремлення русинського елемента від поляків і великоросів, і Копітар, виходячи із цих державних австрійських мотивів, у своєму листуванні з галицькими мовознавцями посилено підтримував ідею народної мови.

Ця обскурантська цензура і відсутність преси були причиною того, що течії, які так ясно виявили себе у другому і третьому десятилітті XIX століття, не проявили себе більш живим обміном думок у пресі. Така

можливість появилась лише після 1848 року, а досвіди попереднього часу, які свідчили про подібні ж шукання у питанні про літературну мову, про шляхи культурного розвитку українського народу і тому подібне, в більшості завмерли в цензурних та інших архівах, в більшості випадків залишивши сліди суперечок у сучасному листуванні або у пізніших спогадах.

Помимо всього питання про мову відобразилося в цьому матеріалі уже досить певно.¹¹

ЕТНОГРАФІЧНІ ЗАЦІКАВЛЕННЯ І ДОСЛІДЖЕННЯ

В Росії питання про український елемент перемістилося поки що в іншу площину. Питома вага українського елементу повинна була визначитися не філологічними міркуваннями, не науковим опрацюванням мови, не наявністю красного письменства, а багатим змістом самої української народної стихії. Таку постановку питання давали нові ідеї народности, які були почали проникати у російське середовище за посередництвом німецьких романтиків народности, а частково також через західньо-слов'янське середовище. Ці ідеї і культ народности, ними спричинений, мали велике значення для всього подальшого розвитку українства в Росії і визначили собою спрямованість наукових зацікавлень, дали цілковито нову постановку українознавству, влили новий зміст в старі інтереси українських патріотів, встановивши нову цінність українським дослідженням. Те, що досі було предметом пієтизму різних «Малой России сынов», сімейного так би мовити пошанування, ні для кого не обов'язкового, яке шукає для себе виправдання у природній прив'язаності до батьківщини і рідного — дістає цілковито нову, об'єктивну цінність і право претендувати на неї в очах освіченого людства. Сіра українська маса, позбавлена літератури, зі своєю неосвіченістю, з мовою, «необмеженою правилами граматики», виявилася володарем етнографічних скарбів, більш цінних від будь-яких гучних творів штучної (писаної) літератури, носієм краси, недосяжної для інтелектуальної творчості. В цьому є невід'ємне право українства на увагу і дослідження і не тільки самими українцями, але і всіма освіченими людьми, які усвідомлюють цінність і значення народности. Цілком певно ця нова точка погляду була сформульована в 1820-х роках (в статтях Максимовича, Цертелєва та інших), але вплив нових ідей цілком очевидно відчувається і в попередньому десятилітті. І під їхнім впливом українська етнографія стає, так би мовити, бойовою наукою надовго, майже на все ХІХ століття. Збирання, а також і дослідження, але головним чином все таки збирання етнографічних матеріалів, особливо фолклірних, стає панівним інтересом у сфері українознавства. Багатство народної словесности в очах українського суспільства є одним із головних моментів, який засвідчує

¹¹ Найновіша праця: М. Возняк, «Студії над галицько-українськими граматиками ХІХ в.», *Записки НТШ*, т. 89-95, О. Маковей, «Три галицькі граматики», *ibid.*, т. 51 і 54.

цінність українського елементу, його права на розвиток і національну культуру.¹²

Найдавніші етнографічні колекції і записи не були видані і, правдоподібно, здебільшого загинули для нас. Деякі із неопублікованих збірок, однак, зробили вельми сильний вплив на наступне дослідження народного життя. Такою була збірка З. Ходаковського-Чарноцького; зібрана ним у 1814-7 роках велика для свого часу колекція українських пісень залишилася в рукописі, але нею багато хто користувався; велике враження робила сама оригінальна фігура ентузіаста-збирача і широкі перспективи вивчення народного життя, на підставі його спостережень. Фолклор у З. Ходаковського-Чарноцького нерозривно поєднувався з вивченням психічного стану народної маси, порівняння сучасного побуту з побутом доісторичним; перед перспективами початкової слов'янської громадськості в його очах стушовувалися всі історичні поділи; національні, політичні, релігійні, і з сучасної етнографії дивилася на нього «передхристиянська Слов'янщина». Ці ідеї робили враження і, таким чином, відклавши на бік фантазії і помилки, неминучі при перших кроках, багато чого з вказаного Ходаковським в галузі вивчення народного життя лише значно пізніше увійшло в науковий вжиток і методологію.¹³

Перед ним українська етнографія своїм завданням ставила вивчення народної творчості, головним чином збирання народних пісень, особливо історичних. У 1819 р. виходить у світ перше друковане зібрання їх М. Цертелева під назвою *Опыт собрания старинных малороссийских песен*, яке містило у собі вісім дум і дві пісні, цікавий вступ, в якому іще досить несміло висловлюються погляди про цінність творів народного мистецтва взагалі і українського зокрема, і словничок українських слів. У наступних статтях, в 1820-х роках, той же Цертелев розвиває уже більш виразно ідеї народності і наполягає на цінності народної пісенної творчості. Максимович, видаючи у 1827 р. перший (і єдиний) випуск свого зібрання, незрівняно значнішого (опублікований випуск мав у собі 223 твори), уже вважає принцип народності усвідомленим сучасним суспільством: «Настав, здається, той час, коли починають розуміти справжню цінність народності», — пише він у своїй передмові, і на першому місці ставить «пісні — де звучить душа, рухома почуттям, і казки — де промінює народна фантазія». В опрацювання пісенного матеріалу Максимович також вносить значно більше ясності: ставить питання систематизації, відтворення на підставі варіантів початкового змісту пісень і тому подібне. Не продовживши праці відразу після першого збірника, декілька

¹² З історії української етнографії існує такий ряд цінних праць: А. Пыпина, *История русской этнографии*, III т, 1891; Огоновського, *История литературы русской*, т. IV, 1894 (незакінчено). Ол. Грушевського, «Етнографічні видання і пляни», *Записки НТШ*, т. 89; Сумцова, *Современная малорусская этнография*; Довідник: Грінченко, *Литература украинского фольклора, 1777-1900*. Чернигов, 1901. Більш спеціальні монографії указані нижче.

¹³ Найновішою про Ходаковського є праця В. М. Доманицького, «Піонер української етнографії», в *Записках НТШ*, т. 65.

років пізніше (1834), він розпочав новий збірник, розрахований на чотири частини, але і на цей раз справа закінчилася одним випуском; до нього ввійшли історичні пісні, кількістю 113, в той час як уся колекція зібраних Максимовичем пісень нараховувала близько дві з половиною тисячі назв; разом з тим окремим випуском було видано мелодії до пісень.

Роком раніше почало виходити зібрання історичних пісень Срезневського (*Запорожская Старина*, шість невеликих томиків, Харків, 1833-1838); це видання мало інший характер від збірників Максимовича: Максимович у своїх збірниках виступає як фолклорист, Срезневський користується пісенним матеріалом для ілюстрації української історії, поряд із піснями впроваджує і суто історичний матеріал. Збірник мав великий успіх, між іншим, дякуючи ефективно написаним пісням, перемішаним із справжніми. За один рік окрім томика «Запорожской Старини» вийшов на протилежному кінці української території інший збірник, який також мав велике значення: *Pieśni Polskie i Ruskie Ludu Galicyjskiego* Вацлава Залеського (Львів, 1833). Це було перше зібрання галицького пісенного матеріалу, що появився книжкою, і багатство українського пісенного матеріалу в порівнянні з польським зробило глибоке враження на тодішню галицьку інтелігенцію в той час, коли щойно починалося звернення до народної стихії. Український матеріал Залеського потім передрукував Платон Лукашевич у своєму збірникові: *Малороссийския и червонорусския народные думы и песни*, 1836; це видання, що в першій частині містило пісенний матеріал російської України, а в другій — австрійської, стало таким чином виявом першого всеукраїнського цілого. Інші збірники цього періоду вийшли значно пізніше або і зовсім не появились на світ. Велике зібрання Максимовича дебютувало іще одним випуском нового *Сборника украинских песен* (Київ, 1849), скомпонованого на цей раз із шести частин, але видання знову зупинилося на першому випускові. Іще більше зібрання Бодяньського — саме найбільше із існуючих досі, судячи по його підрахункові (8000 пісень), зовсім не появилось друком. Гоголь обмежився красномовним панегіриком українській пісні, і його зібрання вийшло лише недавно, в столітній ювілей.

На початку сорокових років Куліш носився з пляном видання великого колективного зібрання українських пісень з участю Костомарова, Метлинського, Срезневського, Бодяньського і самого Куліша; але цей плян не здійснився. У всякому випадкові, дякуючи уже здійсненим виданням і поданим у пресі відомостям про невидані зібрання, репутація української пісенної творчості була піднесена дуже високо. Український народ був визнаний власником найбагатшої високопоетичної словесности, яка ставила його на рівні із сербським народом серед слов'янства і на одному із перших місць серед сучасних народів взагалі.

Менше уваги було присвячено іншим галузям українського фолклору і дослідженню народного побуту. Записи казок, повір'їв, приказок, які появились в перших десятиліттях ХІХ ст. і які залишилися невиданими, були незначними (збірники Носенка, Смирницького, Бодяньського та інших). Виняток становив збірник Куліша *Украинские народные предания* як своїм розміром, так іще більше своїм характером. Молодий етнограф

не ставив своїм завданням підбирати лише фолклорні тексти: йому хотілося характеризувати «народ в різноманітних особливостях одиниць його», ілюструвати «поетичний бік життя народу», і Куліш подає у своєму збірникові казки і історичні перекази, релігійні легенди, уривки мемуарів, думи і пісні, загадки і просто зразки народної мови. Із страху перед цензурою Куліш поробив у своєму збірникові ряд купюр, але і в цьому «очищеному» вигляді зібранню не судилося появитися на світ: книжка московських «Чтений» була конфіскована за мемуари Флетчера, надруковані в ній і була взята із складів лише недавніми роками. Куліш одначе опрацював свій матеріал за аналогічним пляном, але в значно ширшому масштабі десять років пізніше у своїх «Записках о Южной Руси».

ІСТОРІОГРАФІЯ

Поряд з етнографічними працями вельми поживавлена діяльність проявилася також у сфері історичних досліджень, але вони продовжували традицію XVIII століття — вивчення зовнішньої історії козацтва, переважно гетьманщини, починаючи з епохи Хмельницького і майже не виходячи із цієї тематики. Поняття української або малоросійської, за тодішньою термінологією, історії нерозривно зливалось з історією козацтва. Вивчення стародавньої Русі відбувалося поза нею, під маркою російської історії, за традиціями «загальноросійської» історичної схеми, на династичній основі, опрацьованій московським літописанням і прийнятої офіційною російською історіографією. Перехідний литовсько-польський період служить лише пролюдією до історії козацтва і має на меті пояснити виникнення козаків, поза цим не привертав до себе уваги дослідників як рівно ж долі західних українських земель, які залишилися під володінням Польщі. Вихідним пунктом служили козацькі рухи проти Польщі, в результаті яких Україна перейшла під протекцію московських царів.

У 1820-х роках появляється анонімна *История Руссов* (Історія Русів), яка мала надзвичайний успіх в українському суспільстві і вельми сильно вплинула на його історичні погляди та інтереси; але *История Руссов* лише частково підходить під поняття історичної праці, будучи властиво надзвичайно талановитим політичним памфлетом. Одночасно з невідомим автором або редактором *Истории Руссов* цілий ряд любителів і учених трудилися над більш об'єктивним і науковим відображенням історії України в епоху козацтва. Відомі, наприклад, зусилля в цій галузі А. Чепи, Д. Ломиковського, М. і Д. Бантиш-Каменських, М. Берлінського, О. Мартоса, Олександра і Миколи Марковичів, М. Гоголя та інших. З них лише Бантиш-Каменському і Миколі Марковичу пощастило увінчати свої праці виданням «повної» історії Малоросії. Мартос, як і Берлінський, опублікував лише декілька розділів із своєї історії; інші не вийшли із сфери початкового накопичення матеріалу або невеликих монографій.¹⁴

¹⁴ Вони занотовані більшою частиною в праці Лазаревського *Указатель источников для изучения Малороссийского края*, 1850; також в *Опыт русской историографии* В. Іконнікова і в моїй *Історії України-Руси*, т. VII, прим. 2 і т. VIII, прим. 6.

Як і їхні попередники XVIII століття, ці дослідники опиралися головним чином на хроніках і мемуарах XVII-XVIII століть, польських і українських. Такий самий характер має і вступна частина «Історії» Бантиш-Каменського; але починаючи із приєднання України до Москви, він переносить центр ваги свого дослідження на матеріал офіційний і московський — документи архіву закордонних справ, із яких вибірки у вигляді додатку він долучав до кожного із томів. Цей документальний характер з перевагою офіційного московського наświetлення українських подій різко виділяв його працю із загального напрямку української історіографії, вносив до неї новий тон і характер. Значно перевершуючи попередні публікації запасом відомостей і документальністю їх, видана як на свій час дуже розкішно і імпозантно, праця Бантиш-Каменського зайняла дуже авторитетну позицію в українській історіографії і мала велике розповсюдження: надрукована першим виданням у 1822 році, видання було потім повторене у 1830 році і знову в 1842 році (іще раз у 1909). Однак, незважаючи на всю свою офіційність і документальність, *Історія Малої Росії* Бантиш-Каменського не устояла перед чарівністю *Історії Русів*, з якою Бантиш-Каменський познайомився уже після видання своєї історії і в дечому змінив наступні видання під її впливом. І поряд з його книгою *Історія Русів* широко поширювалася в рукописних списках, здобруючи своєю патріотичною гостротою і поетичною вигадкою сухуватий твір офіційного історика.

Рівнозначною з цими двома творами була третя «повна» історія Малоросії Миколи Марковича, видана у 1842-3 роках. Під впливом *Історії Русів* тут значно була розширена вступна частина, — до Богдана Хмельницького, — яка зайняла цілий том; приклад Бантиш-Каменського позначився у включенні обширних документальних додатків, які становили два окремих томи (IV і V); у своєму викладі Маркович безпомічно вовтузиться між апокрифічними вигадками *Истории Руссов* та *Запорожской Старини* (також написаної під впливом «Истории Руссов») і достовірним діючим матеріалом Бантиш-Каменського; в значенні історичного методу праця Марковича не становила собою ніякого руху вперед. Мав ціну лише історико-побутовий матеріал, зібраний автором. Після видання своєї історії цей матеріал він почав був опрацьовувати для своєрідних українських старожитностей. Ця праця мала заголовок: *Внутренняя жизнь Малороссии от 1600 года до нашего времени*, але хвороба не дозволила Марковичеві закінчити цю працю; були підготовлені лише деякі розділи, як, наприклад, «порівняння міри, ваги, а також грошей і цін на різні предмети в Малоросії від 1715 по 1855 р.», історія монастирів, етнографічні записи і тому подібне.

Зібрання документів, виданих в додатках Бантиш-Каменського і Марковича, були першими значними виданнями документів з історії України; поруч з ними можна поставити лише збірник актів з історії української церкви, виданих Євгеном Болховитиновим при його *Описании Киево-Софійского собора*, 1823; але це видання, як і інші: *Белорусский архив*, розпочатий із 1846 року, видання «западно-русских актов» — не стояли під знаком властиво «малоросійської» історіографії. Але під цю категорію пі-

дійшла діяльність новозаснованої (1843) київської археографічної комісії, незважаючи на її ультраказенний характер (вона належала до найближчого підпорядкування генерал-губернатора, і головою її був керівник канцелярії генерал-губернатора, який не мав нічого спільного з наукою).¹⁵

Інтереси українознавства випадково збігалися з інтересами урядової політики в правобережній Україні, і одним із головних керівників нової комісії став Максимович, а головним працівником Куліш, на якого комісія покладала свої надії. Від 1845 року починають виходити «Пам'ятники» київської комісії з дуже цінним і різноманітним археологічним матеріалом, крім історії козацтва також із соціальної і культурної історії України, які були залишилися поза сферою дослідження «малоросійських» історіографів. Комісія також запланувала видання пам'ятників українського літописання: в 1848 році починає виходити цікавий (хоча і цілком невірний) літопис Величка. Але на цьому поприщі — видання пам'ятників старої української історіографії — діяльність комісії відійшла на другий план перед працями О. М. Бодяньського.¹⁶ Отримавши редакторство новозаснованих московських «Чтений», він за три роки, від 1846 по 1848 рік, опублікував у виданих тоді 23 книжках «Чтений» величезну, перед тим нечувану масу етнографічного матеріалу, не почувавши себе ніяково через докори москвичів за таке надання переваги українському матеріялові.¹⁷ Розпочав він з *Історії Русів*, цієї золотої книги тодішнього українського суспільства; з огляду на її крамольний характер видання вважалося надзвичайно ризикованим і було справжнім патріотичним подвигом з боку видавця. Після *Історії Русів* було видано літопис Самовидця в композиції Симоновського і Рігельмана, хроніку Густинського монастиря, цілий ряд дрібніших мемуарів і компіляцій та декілька цінних зібрань документів (папери Орлика, акти із архіву Оружейної палати та інше). В кінці 1848 року ця видавнича діяльність Бодяньського була перервана і відновилася лише через десять років; але і те, що він зробив за ці три роки, означало дуже багато у розвитку української історіографії. Звичайно, за сучасного стану історичних відомостей, Бодяньський не завжди відповідним чином орієнтувався у матеріалі, не умів відрізнити важливе від неважливого, інколи видавав малоцікаві речі, але взагалі дав дуже багато цінного. Історія козацтва, дякуючи Бодяньському, дістала дуже серйозний історичний фундамент.

(Продовження в наступному числі)

¹⁵ Про діяльність і плани комісії див.: «Юбилейную записку» Ореста Левицького: *Пятидесятилетие киевской комиссии для разбора древних актов*, 1893.

¹⁶ Про діяльність Бодяньського див. книгу М. П. Василенка, «О. М. Бодянский и его заслуги для изучения Малороссии», 1904 (із *Киев. Старини*).

¹⁷ Один московський учений так відгукнувся на редакторство Бодяньського: «Чим стали «Чтения»? Збродом різної всячини і скарбницею дійсности і нісенітниць хохляцких! Так що саме добре, що є в них, цілковито губиться в цьому гноєві». *Древняя и Новая Россия*, 1880, т. I, ст. 514.

Дослідження голоду в Україні

Роман Сербин

ПРОТЕСТ РОБІТНИКІВ ПРОТИ ВИВОЗУ ЗБІЖЖЯ ЗАКОРДОН ПІД ЧАС ПЕРШОГО ГОЛОДУ В УКРАЇНІ, 1921-1923

(Документи)

ВСТУП

Всупереч загально прийнятій opinіi, головна причина голоду 1921-1923 рр. була не посуха і неврожай, а конфіскація збіжжя і вивіз його закордон.¹ Від осені 1921 до весни 1923, в Україні вимерло від голоду, епідемії, холоду й спеки 1.5 до 2 мільйонів людей. Першого року голоду, для прохарчування російських міст, війська і голодуючого Поволжжя, з України вивезено понад 60 мільйонів пудів самого збіжжя. Це харч для п'яти мільйонного населення на цілий рік. На другий рік голоду вивіз збільшився, бо в додаток до постачання Росії. Україна експортувала збіжжя на Захід.

Ранньої осені 1921 р., голод охопив вісім з дванадцяти українських губерній: майже цілістю Одещину, Миколаївщину, Запоріжжя, Донеччину, й Катеринославщину, та південні частини Полтавщини, Харківщини й Кременчуччини. Того року південна Україна потерпіла від небувалої посухи; поля вигоріли й часто селянам не вдалося зібрати навіть те, що посіяли. В нормальних обставинах селянин зберігав на випадок неврожаю запаси хоча на один рік. У 1921 р. запасів вже не було бо попередні «продразверстки» забрали все. Ситуація ставала критичною на півдні, але на півночі урожай був задовільний і Україна як така мала досить харчів

¹ Не можна погодитися з твердженням Проф. В. Маркуса в *Енциклопедії Українознавства*, що цей голод, мовляв, «був спричинений неврожаем і соц.-політ. воєнними обставинами в УССР». Автор не взяв до уваги вивіз українського збіжжя. Цю помилку, на жаль, не було виправлено в англомовній *Енциклопедії України*. Див.: *Енциклопедія Українознавства* ч. 2, с. 405; *Encyclopedia of Ukraine*. Vol. I: A-F. p. 853. Поминув вивіз українського збіжжя в своїй *Історії України* проф. О. Субтельний, який також визнав посуху головним чинником голоду. Односторонньо тут представлено рятункову роль радянського уряду: «Але протилежно до своєї поведінки десять років пізніше, радянський уряд визнав голод 1921-22 р. і zorganizував масивну внутрішню і міжнародню допомогу голодуючим». («But unlike its behavior a decade later, the Soviet government acknowledged the famine of 1921-22 and organized a massive domestic and international relief effort to aid the hungry».) Orest Subtelny, *Ukraine: A History*. Toronto, University of Toronto Press, 1988. p. 381.

щоби прогодувати все своє населення. Треба було лише перекинути харчеві продукти з урожайних північних губерній на неврожайні південні. Коли б уряд Х. Раковського дбав в першу чергу про добро населення своєї республіки, і мав право робити рішення в її користь, то жадного голоду в Україні в двадцятих роках не було б. Але Раковский підпорядковував Україну інтересам Москви.

Ще в літі 1921 р., уряд Леніна визнав низку приволзьких губерній голодуючими. З них знято продподатки і надано внутрішню допомогу, до виконання якої втягнуто також Україну. Москва звернулася за допомогою на захід, і вже з вересня в Росії почали діяти західні допомогові організації, як Американська Рятункова Адміністрація (АРА), Міжнародний Червоний Хрест, Комісія Нансена тощо. В той самий час, жадна з українських губерній не була визнана голодуючою й тому не могла користати з пільг наданих Поволжжю. А навпаки: не зважаючи на неврожай, з українських голодуючих губерній далі збирали «продподатки» і навіть додаткову «добровільну» допомогу для Волги.

Щойно на початку 1922 р. радянські власті визнали 5 українських південних губерній голодуючими, а АРА відкрила там перші допомогові центри аж в травні того ж року. Проте, вивіз українських харчових продуктів до Росії продовжувався.² Коли працівники західних допомогових організацій добре ознайомилися з трагічною ситуацією в Україні, вони не могли вийти з дива як уряд України міг відсилати численні транспорти українського збіжжя, щоб рятувати голодуючих в далекій Поволжжю, коли в південній Україні лютував голод.

Обширні інформації про 1921-22 р. давали західні газети, які цікавилися в першу чергу Надволжжям, але писали також і про Україну. Більше уваги українському голодові присвячували українські еміграційні часописи, починаючи з весни 1922 р. Часописи лівого напрямку, як на приклад канадські «Українські робітничі вісти» та американська «Народна воля», цікаві сьогодні ще й тим, що будучи радянофільського напрямку, вони передруковували радянські матеріали й тим способом зберегли цінну документацію про ставлення до голоду радянських властей.

До кінця 1921 р., «Українські робітничі вісти» нічого не писали про голод в Україні. Проте газета багато писала про голод над Волгою та заохочувала своїх читачів складати пожертви на допомогу Поволжанам як це робилося в Україні. В листопаді, газета подала довше інтерв'ю з Авсеом, головою української місії в Німеччині, який заявив цинічно: «Велику поміч дає Україна голодуючому Приволжжю. Цілий експортний збіжжевий фонд, а саме 60 мільйонів пудів зерна передала Україна Наркомпрод Р.С.Ф.С.Р. Україна взяла на себе обов'язок виживлення великого числа дітей... Жнива на Україні відбулись доволі добре. Ми мали середній урожай. Тільки окремі округи потерпіли від посухи в Запоріжській, Миколаївській і Одеській губерніях, але загалом ті губернії прокормля-

² Перший рік голоду добре описаний очевидцем Іваном Герасимовичем в книзі базованій на особистих спостереженнях і радянських звідомленнях. Іван Герасимович. *Голод на Україні*. Берлін, Бібліотека «Українського Слова», 1922.

ються самі із своїх ресурсів і дадуть навіть якусь часть для загального фонду».³

Незабаром виявилось які «ресурси» мали до диспозиції голодуючі губернії. На 6-ім українським з'їзді Рад (грудень, 1921) Раковський заявив: «Я не стану описувати перед вами всі факти. які я бачив на власні очі, коли тиждень тому ми об'їздили всі повіті Олександрівщини, були в волостях і бачили ту жахливу картину. що тепер там існує; там живе біля 150 тисяч селян тільки з державної допомоги. але тому, що державне піклування фіктивне, вони живуть тільки з випадкових поступлень. Вони голодують. Єдиною їхньою поживою — сурогати...» Та після таких спостережень, Раковський прийшов до дивних висновків: «Товариші, перед нами стоїть завдання... збір продподату. якого ми зібрали вже біля 50 міл. пудів. Крім того слід нам помагати Росії...»⁴

У 1922 р. Україна зазнала посуху і другий неврожай. Тому то й західня допомога продовжувалася до літа 1923. Що ця допомога була конечною видно з радянської преси. У київському «Більшовику» ще в березні 1923 р. можна було вчитати: «Голод на Миколаївщині. До Миколаївського Виконкому знов почали надходити відомості про жахливі картини голоду. В Клиновському повіті голод набув жахливих розмірів, нараховується 14 випадків смерті від голоду. Голодує 70% людности. В селі Пересадовці людність голодує цілком, вся допомога АРА та Українського Чорногого Хреста незначна, задовольняє лише 10%. Потрібна негайна допомога.⁵ Подібні дописи повідомляють про голод на Одещині, Єлисаветградщині, Запоріжжі й Катеринославщині.

Не зважаючи на це, Україна не лише продовжувала допомагати Волзі, де також була посуха, але мусіла почати експорт збіжжя на Захід. Не змігши дістати від Заходу позичку, радянський уряд рішив продати закордон збіжжя. Про намір експортувати збіжжя, радянська делегація повідомила світ ще в червні 1922 р. під час Газької конференції. Заява М. Литвінова обурила тоді цілий світ і спровокувала гострі протести західних допомогових організацій. Тому в жовтні 1922 р. радянський уряд офіційно проголосив, що голоду вже нема, а залишилися лише «наслідки голоду». Неймовірний шантаж життям мільйонів радянських громадян вдався: Захід продовжував безплатну допомогу радянським голодуючим, а більшовики йому продавали збіжжя.

Мабуть дивно було киянам вичитувати в «Більшовику» в березні 1923 р. дрібні дані про голод,⁶ коли ще в грудні 1922 р. московська «Правда» повідомляла: «Експорт хлеба. Харьков, 14 декабря. Хлебопродукт приступает к вывозу за границу через Одессу двух милл. пуд. хлеба, и 1 милл. пуд. через Новороссийск. Экспортируемый хлеб высокого качества и содержит ничтожный процент примеси. Первые суда с хлебным грузом

³ *Українські Робітничі Вісти*, 26 листопада 1921 р.

⁴ *Українські Робітничі Вісти*, 8 лютого 1922 р.

⁵ *Більшовик*, 4 березня 1923.

⁶ *Більшовик*, 6, 7, 11 березня, 1923.

отойдуть из Николаева еще до закрытия навигации.»⁷ А в лютому 1923 р., «Більшовик» хвалився, що: «перший транспорт Українського експортного хліба, в кількості одного мільона пудів жита продано в Гамбурзі...»⁸

В архівах Кий д'Орсій (Міністерства закордонних справ Франції) зберігаються цікаві документи про перший голод в радянській Україні. Між ними на особливу увагу заслуговує промова виголошена в Москві 15 листопада 1922 р. миколаївським робітником, Романчуком. Як вказує промова Романчука, рішення експортувати українське збіжжя викликало обурення серед населення голодуючих губерній України. Романчук погрожував радянським властям народним гнівом. Деякі документи в західних архівах повідомляють про те, що коли відповідні комісаріати почали підготовляти збіжжя на експорт, поширилися страйки робітників та саботажі на залізницях. Підпалення зернового елеватора в квітні 1923 р. в порті Миколаєва мабуть був одним з виявів спротиву населення тієї геноцидної політики експорту збіжжя під час голоду.

* * *

Французьке посольство в Стокгольмі роздобуло текст промови і переслало його, разом зі супровідним листом, до Парижа. В Кий д'Орсій уціліла лише французька версія документа, з якої й зроблений нижче поданий переклад.

ДОКУМЕНТИ ПРО ВИВІЗ ЗАКОРДОН УКРАЇНСЬКОГО ЗБІЖЖЯ ПІД ЧАС ГОЛОДУ 1921-1923 РР.

I

СУПРОВІДНИЙ ЛИСТ ФРАНЦУЗЬКОГО ПОСОЛЬСТВА В СТОКГОЛЬМІ:

«Печатка Шефа кабінету Міністерства закордонних справ:
документ одержано 24 грудня 1922.»

ЛЕґАЦІЯ
ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ
В ШВЕЦІЇ

Стокгольм, 11 грудня 1922

Тасмне

Політичний відділ

—
Європа

П. ДЕЛАВО, МІНІСТЕР ФРАНЦІЇ В СТОКГОЛЬМІ,
ДО ЙОГО ЕКСЦЕЛЕНЦІЇ ПАНА ПУАНКАРЕ,
ПРЕЗИДЕНТА РАДИ, МІНІСТРА ЗАКОРДОННИХ
СПРАВ, ПАРИЖ.

—
No 401

—

**Тасмні большевицькі документи.
Протиставлення робітників до
вивозу російського збіжжя
закордон**

Маю честь представити Вашій Ексцеленції копію промови виголошеної 15 листопада до Все-Російського Центрального Виконавчого Комітету, товаришем Романчуком, делегатом робітників промислових майданчиків Миколаєва.

Цю промову, яку з огляду на її характер не передано большевицькій пресі, провідники Російської комуністичної партії мусіли вважати досить важливою щоб розіслати по закордонних секціях цієї ж партії. Мені здається, що можна вбачати в цьому факті новий доказ. якщо такого потрібно. про зростаючу опозицію чистих комуністів проти політики большевиків закраски Брюханова і Красіна. Промова Романчука категорично відкидає експорт російського збіжжя, про який від деякого часу совєтські агенти на заході так гучно говорять. Озброєний цифрами й документами. Романчук доказує беззмістовність цих проєктів. Його зображення голоду, який спустошує південну Росію [sic: Україну], та безгосподарности совєтських урядовців не справляє сильного враження. Щоби перешкодити підтримку ВЦВК проєктові експорту збіжжя закордон, Романчук не відмовляється навіть від погроз, які кидають цікаве світло на дух робітників в Росії та незадоволення викликане большевицькою бюрократією.

Делаво
(Підпис)

II

ПРОМОВА ДЕЛЕГАТА РОМАНЧУКА:

Інформаційний відділ Політичного Бюро
Комуністичної Партії Росії

До голів делегацій Російської комуністичної партії закордоном

В залученні промова виголошена товаришем Романчуком, делегатом робітників будівельних майданчиків Миколаєва, на пленарній сесії ВЦВК, з 15 листопада 1922.

Голова посильної секції: М. Горенберг. 18 листопада 1922.

Товариші,

Строго тасмне

Проект відносно експорту закордон 500 мільйонів пудів збіжжя був предметом великих дебат не лише під час пленарних сесій партійних секцій в нас на провінції, але мабуть також у столицях. Можливо, що в центрі краще розуміють проблеми високої політики, але вірте мені, товариші, що в найбільш глухих закутках провінції найкраще видно, що справді потрібно населенню, те що може йому забезпечити в майбутності вигоди або нанести йому зразу смертельний удар.

Без сумніву в наших міністерствах, себто в наших комісаріятах, завідують цифрами на все-російському масштабі. Не мені судити про точність цих даних. Досить говорено про нашу статистику, і ми знаємо вартість офіційних чисел. Коли мої товариші зі мною познайомились з проектом виробленим товаришем Брюхановим відносно експорту збіжжя, то цей проект сказавши правду, спершу викликав в нас легку веселість. Справа в тому що цей проект був випущений в момент коли перші паростки дозволяли писати цифри, які подобалися, й додавати стільки нулів, скільки хто бажав, установлюючи заздалегідь чистий дохід Комісаріату Заготівлень на цей рік. Але, що побачили ми після живих? Якщо порівняємо цифри нашої офіційної статистики з правдивими цифрами, думаю, що порівняння не вийде в користь авторам офіційної статистики, ні тим більше сторонникам проекту експорту збіжжя. Все таки нам подано на перегляд той самий проект, правда зі змінами в деяких цифрах.

Може в Москві, де люди насичені, можна розробляти експортні проекти; в нас же, в Херсоні, колись багатім, а тепер голодуючим, не то що неможна про це серйозно говорити, але я б додав, що про це небезпечно говорити з селянами й робітниками. Автори проекту, заглиблені без сумніву, за політичною роботою й сесіями компартії забули число недогодованих на півдні Росії [sic: України]. Проте, хліб же піде з півдня; його вестимуть через ті місцевості де голодує 4 мільйони людей, яким, мабуть, невдасться вижити до весни. Навантажувати хліб будуть портові вантажники, а приймати його будуть моряки; робітники й моряки родини яких не мають що їсти.

Очевидно, можна давати накази, і ці накази треба буде виконати, бо така воля республіки, але які будуть наслідки цієї політики: ось над чим варто серйозно подумати.

Авторові цього проекту завдали розв'язати проблему і він цю розв'язку вилжив на папері. Він відповідає лише перед Совнаркомом. Але ми відповідаємо перед нашими виборцями, перед цілим народом. Тому ми мусимо передбачити спосіб, яким ми могли б йому пояснити нашу поведінку.

Товариші, ви знаєте що робітники Донеччини страйкують через брак зарплати та пайок. Знає число робітників, які потребують негайної допомоги, і ви знаєте що це число збільшується день-у-день. Я чуюсь зобов'язаний вам сказати, що проект експорту збіжжя, про який населення довідалося якраз перед виборами до Рад, багато спричинився до виборчої програми нашої партії на півдні Росії й України. Селяни вимагали від своїх делегатів перешкодити вивозові хоча б одного пуда зерна, бо бояться браку насіння на засів. В заводах, в фабриках, навіть в ячейках комуністів, всі товариші згоджуються на тому, що треба протестувати проти експорту. Робітники й моряки Миколаєва засудили цей проект як крадіж останнього куса хліба вирваного з рук голодуючих робітників. Ось, товариші, правдивий голос народу, народу, який можливо не знає, що Республіка потребує заманіфестувати себе в торгівлі, але який знає що ця демонстрація спричинить сотки тисяч нових гробів.

Замість того, щоб забирати збіжжя з елеваторів, було б більше доцільно зайнятися складами продподатків, які знаходяться без захисту по станціях і яких Комісаріат заготівля не в змозі зберегти. Зі сльозами в очах, я бачив по дорозі сюди гори уже зігнилого збіжжя, довкола яких товариші червоноармійці тримали сторожу — абсолютно на марно, бо на місце збіжжя був уже лише гній. Якщо б ці кольосальні запаси були правильно використані, то може б ми й справді мали 500,000,000 пудів на експорт. Але доки Комісаріат не

навчитися діяти як треба, я заявляю в ім'я робітників залізничного вузла Олександрівська, майстерень Катеринослава, портів Миколаєва, Маріуполя й Херсону, що не може бути мови про експорт. Ситуація буде погана, якщо нам накажуть все одно вивозити. Начальство, яке не спроможне врятувати збіжжя, що гниє на місці, повинно добре оцінити свою силу протистояти народному гнівові. А гнів цей вибухне, він уже вибухає.

Гратись у високу політику це без сумніву велике державне діло. Робітники півдня Росії це дуже добре розуміють, але вони не дозволять щоб забрали останний кусок хліба від їхніх жінок і дітей в ім'я високої політики.

Ось чому, товариші, в імені моїх виборців, я вас прошу переглянути з найбільшою увагою проєкт, який вам пропонують, та мою декларацію, щоб обминути трагічні наслідки. Його праця й так досить тяжка, і селянин чує як нагромаджується в нього злість. Не треба спихати робітника й селянина до крайності. Страйк в Донецьку вже мав серйозні наслідки для державного постачання; буде набагато більш небезпечно, якщо залізниці й порти також припинять роботу.

Не має сумніву що інтереси партії нам дорогі. Не має сумніву, що треба показати капіталістам, що пролетаріят вміє управляти, але не за таку високу ціну.

Зважте добре наслідки вашого рішення, не лише для закордону, але й для Республіки, де ситуація не краща як минулого року, а можливо, що на весну стане ще гіршою.

З матеріалів установчого З'їзду Народного Руху України

Михайло Брайчевський

ПРО УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ

Від Редакції: Михайло Брайчевський, видатний український археолог і історик, виголосив підчас установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову, що відбувся у вересні 1989 р. у Києві, доповідь, присвячену окремим питанням розвитку української державности. Цю доповідь, п.н. «Співповідь Михайла Брайчевського (З Установчого з'їзду Руху)», видруковано в «Літературній Україні», ч. 41, 12 жовтня 1989 р.

З уваги на важливість поглядів Брайчевського на розвиток української державности починаючи від середньовічного періоду історії України до 20-ого століття, передруковуємо цю доповідь п.н. «Про українську державність». Зберігаємо правопис оригіналу.

* * *

Виникнення держави як одної з форм соціальної організації визначається розвитком суспільної структурності; потребою в інституції, здатній рішуче протистояти зростанню ентропії з її тенденцією до одноманітності та хаосу. В цьому виявляє себе закономірність історичного поступу, властива для будь-якого народу.

У середині та другій половині XIX ст. на базі позитивістської концепції історичного процесу виникла думка про поділ народів на дві категорії: «державних», які спромоглися створити у себе політичну систему публічної влади, і «общинних», не здатних до державних форм суспільного життя, а відтак приречених існувати в умовах первісно-общинного ладу. Останні, як правило, ставали жертвою експансіонізму перших, схильних нав'язувати їм своє панування.

Східних слов'ян, у тому числі й українців, прагнули зарахувати до другої категорії, посиляючися на те, що всі форми державного устрою тут були принесені чужинцями — хозарами, норманнами, монголами; далі — поляками та росіянами, що раніше здужали стати на державний шлях еволюції. Тим увічнювалася теза про неминучість іноземного панування над нашим народом, переконання, що сам він неспроможний забезпечити собі власними силами нормального поступування — за умов все глибшого ускладнення соціальної структури, — а відтак іманентно потребує чийогось протекторату.

Звичайно, така історіософська концепція не має під собою жодного реального ґрунту. Посилання на історичний досвід не може вважатися за аргумент, а тим більше — його довільна інтерпретація. Політична доля

України справді виявилася надто драматичною. Наша країна протягом майже всієї своєї історії була офірою більш сильних сусідів. Але з цього аж ніяк не випливає, що наш народ не мав власної державності і мусив забезпечувати стабільність соціального розвитку за допомогою чужинців. Факт іноземного панування над Україною у післямонгольський час може засвідчити лише надзвичайно складну політичну ситуацію в Східній Європі, не більше.

Державна організація виникає на певній стадії соціального розвитку — при переході суспільства від первісно-общинного ладу до класової структури — рабовласництва чи феодалізму. Власне, завданням держави і є забезпечення нормальних стосунків між щойно сформованими антагоністичними класами. Реалізація тої місії потребує застосування санкціонованого насильства. Без цього суспільство ризикне перетворитися на сукупність ворожих елементів, що перебуватимуть постійно в стані «війни всіх проти всіх».

Отож і українська (ширше — східнослов'янська) державність зародилася в епоху визрівання у наших предків феодальної системи відносин (II–IX ст. н. е.). Важливою ланкою в тому процесі було Антське царство (II–VII ст.), яке об'єднало південну групу східнослов'янських племен. Воно було знищене аварською навалою, але причини, які викликали його до життя, не зникли, тому протягом VII–IX ст. сформувалася нова держава набагато масштабніша, — Київська Русь.

Сучасна наука вважає Київську Русь спільним коренем державності трьох східнослов'янських народів. Але не слід забувати, що основною територією її формування послужила Середня Наддніпрянщина; білоруські та великоруські землі були втягнуті в той процес пізніше. Оформлення білоруського регіону (Полоцьке князівство) припадає на першу половину XI ст. «Старший брат» виявився наймолодшим за віком — парадокс, що виглядає досить повчальним.

Київська держава загинула внаслідок монгольського нашествя. Але прямим спадкоємцем її було Українське королівство, створене Данилом Галицьким. Воно обіймало основний простір Лісостепу, Прип'ятське полісся, Прикарпаття, Поділля, Дністрянське пониззя, Волинь. В 60-ті роки XIV ст., однак, більша частина України, сплюндрована наїзниками, потрапила до складу Литовської Держави, в рамках якої зберігала досить широку політичну та економічну автономію. Київське велике князівство (яке можна б іменувати другим Українським королівством) в XV ст. було втіленням української державності. Ліквідація його 1471 року викликала глибокі зрушення в політичному становищі України.

В кінці XV ст. на широкий історичний кін виходить нова соціальна сила — козацтво. Запорозька Січ бере на себе функцію української державності і створює унікальну для середньовіччя політичну організацію — козацьку республіку з послідовно демократичним устроєм.

Люблінська унія 1569 р. докорінно змінила ситуацію в Східній Європі. Литва, а разом з нею Україна та Білорусь були поглинені шляхетською Польщею. Відтоді починається активна національно-визвольна боротьба проти магнатського панування. Раз у раз вона переростає в збройні кон-

флікти, (повстання К. Косинського, С. Наливайка, Я. Остряниці, Т. Трясила, П. Бута та ін.) і знаходить завершення в часи Хмельниччини. Внаслідок війни 1648-54 рр. козацька республіка виходить за географічні межі так зв. «Запорізьких вольностей» і, поширивши свою юрисдикцію на Волюсть, остаточно оформляється як демократична держава з республіканським методом правління (гетьманщина). Приєднання цієї держави до Росії, здійснене на основі широкої автономії, не відбилося істотно на її характері та соціальній природі.

Але протягом другої половини XVII і майже цілого XVIII ст. російський царизм уперто, крок за кроком вів наступ на суверенні права українського народу та його державність (Переяславські статті 1659 р., Московські статті 1665 р., Андрусівське перемир'я 1667 р., Глухівські статті 1669 р. і т. д.). Аж ось у сімдесятих роках XVIII ст. розігрався фінал: 1774 року, зруйновано Запорозьку Січ — останній форпост української державності. На півтора століття Україна опинилася в становищі колоніальної країни — разом з численними іншими народами, що «на всіх язиках мовчали», «благоденствующи» під крильцем царату аж до 1917 р.

Відродження української державності почалося допіру після Лютневої революції 1917 р., коли у великих і малих містах збанкрутілої імперії замість царських установ почали виникати органи народоправства — ради. В тому числі й в Україні. 6 квітня на Всеукраїнському національному конгресі було створено Центральну Раду, як орган державного будівництва в масштабах цілої України. У складі Ради були Мала Рада, що зосереджувала законодавчу владу, і Генеральний Секретаріат — виконавчу.

В умовах загостреної класової боротьби новостворювані ради далеко не всі і не зразу стали на більшовицьку платформу. Петроградська, наприклад, протягом певного часу була в руках меншовиків та есерів. Так і Центральна Рада за своїм складом була буржуазною. Більшість в ній складали есери та есдеки (соціал-демократи); значний вплив мали й ліберально-буржуазні партії (поступовці, соціалісти-федералісти та ін.).

На початку своєї діяльності Центральна Рада не ставила питання про відокремлення України від Росії, домагаючися лише політичної автономії та забезпечення національних інтересів українського народу (I універсал від 10. VI. 1917 р.). Розвиток революційних подій, однак, зумовив полівиння Центральної Ради, що знайшло відбиття в III універсалі (20. XI. 1917 р.). Цей акт проголосив ліквідацію приватної власності на засоби виробництва, восьмигодинний робочий день, демократичні свободи (слова, друку, спілок та організацій, зборів і т. д., а також — утворення Української народної республіки (УНР). Нарешті IV універсал (9. I. 1918 р.) ствердив відокремлення України в незалежну державу.

Цей процес був нагло перерваний німецько-австрійською окупацією — відповідно до умов Брестського миру. Окупанти 29. IV. 1918 р. зігнали Центральну Раду і натомість створили маріонетковий уряд гетьмана П. Скоропадського. Після вигнання окупантів за межі країни Центральна Рада (в особі Директорії) відновила свою владу, але не здужала її втримати. Від того почалася агонія Центральної Ради, яка втратила довір'я народу.

Перемога була на боці Радянської влади. Ще в грудні 1917 р. на протигагу УНР був скликаний Перший всеукраїнський з'їзд Рад у Харкові, який проголосив створення Української радянської республіки. В результаті громадянської війни, ускладненої іноземною інтервенцією, була утверджена Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР, пізніше — УСРР).

У грудні 1922 р. УСРР увійшла до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), об'єднавшись з Російською федерацією, Закавказькою федерацією та Білоруською республікою. Створення СРСР було урочисто проголошено Першим всесоюзним з'їздом Рад 30. XII. 1922 р.

Утворенню СРСР передувала гостра дискусія щодо принципів об'єднання та співвідношення компетенції загальносоюзних та республіканських органів влади. Й. Сталін відстоював принцип автономізації, що, по суті, означав ліквідацію державності усіх народів, які входили до складу СРСР. Українські лідери натомість висунули ідею конфедерації, відповідно до якої союзні республіки мали повністю зберегти свій суверенітет. У результаті дискусії було ухвалено середній варіант — федерацію рівноправних республік в єдиній союзній державі. Але Сталін не відмовився від своєї концепції і після смерті В. І. Леніна поступово впроваджував її в життя. Внаслідок того Україна (як і решта республік) втратила свої права, в кінцевому рахунку вони були зведені нанівець.

Перспективи української державності тісно пов'язані з дальшою долею Союзу РСР. У нас прийнято з проблемою радянської федерації зв'язувати лише національне питання. Тим часом не менш важливим є аспект державний: якою мірою утверджена Конституцією СРСР федерація здатна забезпечити політичний розвиток союзних республік.

Національне питання, проголошене в нашій країні розв'язаним навкі й остаточно, виявилось чи не найболючішим і наповненим драматичними колізіями, що часом переростають у трагічні. Алма-Ата, Нагірний Карабах, Сумгаїт, Мінськ, Тбілісі, Фергана і т. д. наочно показали, що під не дуже надійним флером формально декларованої і бюрократично ствердженої ідилії приховані глибокі суперечності й конфлікти, що чекають лише на зовнішній поштовх.

Нині, здається, всім ясно, що союз республік, як він склався на останню чверть поточного століття, дуже далекий від ідеалу і потребує ґрунтовної перебудови. Поступове і наполегливе розширення прав загальносоюзних інституцій і відповідно — таке ж невмоліме обмеження прав республік перетворило замислену В. І. Леніним федерацію на фікцію, суспільні можливості якої дорівнюють нулю. Такою історико-політичною фікцією є, зокрема, українська державність, теоретично втілена в УСРР, а фактично позбавлена жодних реальних прерогатив перед нічим не стримуваним диктатом загальносоюзних відомств. Живовидячки існувати далі така ситуація не може: продовження і поглиблення національних (а по суті державних) конфліктів неминуче.

І справі не можуть зарадити часткові зміни, поточнення, удосконалення діючих політичних та правових настанов. Потрібний тотальний пере-

гляд наявної системи, по суті, відмова від звичної системи і конструювання нової, майбутньої моделі. Іншої альтернативи не бачимо.

Насамперед перед нами постає питання про життєвість, доцільність і необхідність подібної колосальної федерації, що становить шосту частину земної кулі. Колись цим колосом дуже пишалися і поважали його за величезне досягнення людства. Нині панує зовсім інша тональність. Історичний досвід показує, що найкращі умови матеріального життя демонструють якраз маленькі держави: Бельгія, Нідерланди, Швеція, Норвегія, Данія, Ісландія, Греція і т. д. Саме там маємо найвищий життєвий рівень. Та й досвід наших прибалтійських республік у період їхньої державної незалежності виглядає дуже повчальним. В період громадянської війни та іноземної інтервенції, коли перед народами нашої країни стояло питання бути чи не бути: зберегти свою відроджену в революційному вогні державність або впасти офірою імперіалістичних хижаків, проблема об'єднання сил була вирішальним аргументом на користь політичного та військового кооперування.

Але з тих пір чимало води збігло з євро-азійських річок. Розвалилася колоніальна система: колись загарбані народи — великі та маленькі — здобули незалежність. Теза, що тільки завдяки об'єднанню радянських республік в єдиний централізований Союз ми вистояли в ході світової війни, викликає застереження. Закономірно виникає питання: а чому ж не загинули і зберегли себе Польща, Чехословаччина, Угорщина, Румунія, Албанія, Югославія, Фінляндія, Данія, Норвегія і т. д.? Навіть ті країни, що були союзниками Німеччини і програли війну, посівши місце на лаві переможених?

Після завершення війни ситуація змінилася докорінно. Вироблена система політичної безпеки та стабільності, репрезентована ООН та її інститутами, виключає насильницьку інкорпорацію дрібних країн великими і сильнішими. І якщо в наш час благополучно існують не лише традиційні малюки на кшталт Люксембургу, Андори чи Сан-Маріно, а й такі крихітки, як Острів Маврикія чи Барбадос, і ніхто їм не загрожує, і ніхто їх не збирається завойовувати, — то ж чому не можуть існувати, як цілком незалежні держави, Україна з її 50 млн. населення чи маленька Естонія? Чим 50-мільйонна Україна з її невичерпними ресурсами гірша від 50-мільйонної Англії, а 4-мільйонний Азербайджан — від 4-мільйонної Норвегії? Чому радянські республіки можуть існувати лише в умовах об'єднання і деспотичної централізації, утримуючи на своєму горбі гігантський паразитичний апарат загальносоюзних відомств, офіруючи свій державний суверенітет центральній юрисдикції та не маючи можливості розпоряджатися власними багатствами?

Можна твердити, що майже всі найсерйозніші і найпекучіші проблеми (економічні, екологічні, національні тощо) знаходять коріння в існуванні могутнього Центру — містичної потвори, що не має ані територіального, ані демографічного втілення — уособлення знівівленої бюрократії, протиставленої і глибоко ворожої народним масам.

Нині ні для кого не є секретом необхідність розпуску сталінсько-брежневського Союзу і заміна його (якщо це буде визнано за доцільне) об'єд-

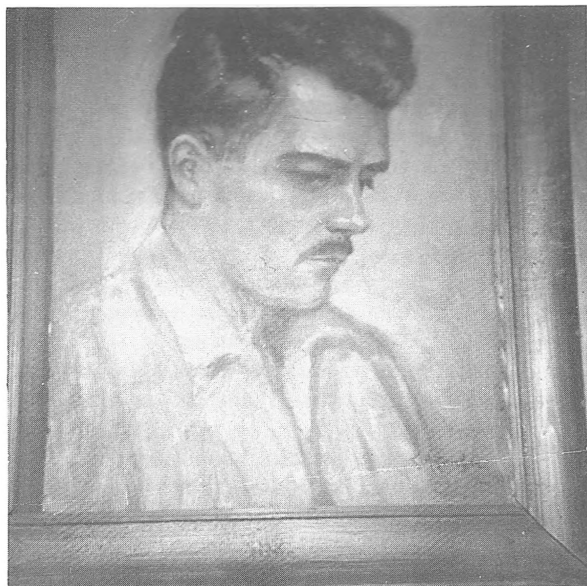
нанням незалежних держав, кожна з яких на свій розсуд має вирішувати проблеми власного державного устрою та напрямки політичної діяльності. За сьогоdnішньою термінологією йдеться про заміну федеративного устрою конфедерацією. Певний досвід подібної інтеграції вже нагромадило людство — починаючи від ООН і кінчаючи регіональними об'єднаннями на кшталт Європейської співдружності чи РЕВ.

Якщо буде визнано необхідність створення замість СРСР у його нинішньому вигляді новим об'єднанням на ґрунті повної добровільності і нічим не обмеженого суверенітету, то умовою *sine qua non* маємо визнати принципову неприпустимість існування не тільки «сильного», а й взагалі будь-якого центру. Не повинно бути Конституції СРСР. Не повинно бути загальносоюзного уряду. Не повинно бути загальносоюзних міністерств та відомств і т. д. Замість усього того потрібний лише один координаційний орган, створений на суворо паритетній основі.

Вважаємо, що лише на цьому шляху — на шляху справжнього відродження національної державності — ми зможемо нарешті вийти з тої кризи, до якої занурила нас горезвісна командно-адміністративна система з її гаслом «сильного» Центру.

Ярослав Б. Рудницький

ІЗ СПОГАДІВ ПРО МИХАЙЛА ДМИТРОВИЧА АНТОНОВИЧА

*Михайло Антонович
у 1930-их роках.
Фото з портрету
його матері
Катерини Антонович.*

Д-ра Михайла Дмитровича Антоновича, чи як його популярно називали «Мурика», я стрінув уперше в лютому 1938 року в Бреслав-Вроцлаві (чи — як хоче наш літопис — «Воротиславі»). Він працював тоді як асистент проф. Ганса Коха, німецького спеціаліста історії східної Європи. Нашу зустріч влаштував проф. Василь Сімович, який у тому часі працював мовним редактором видань «Просвіти» у Львові й з яким я дружив під час моїх студій у Львівському університеті.

— Мурика мусите обов'язково побачити в Бресляві; я його вже повідомив про Вашу подорож до Берліну й він зустріне Вас на бреслявській залізничній станції. Я описав йому Ваш вигляд, шубу й капелюх, а його пізнаєте по тому, що він ходить з голою головою взимку й у літі — пояснював Сімович.

І справді, коли я вийшов із поїзду в Бреслав увечері 9-го лютого 1938 р., розглядаючися в натовпі, я побачив високого кучерявого мужчину, що стоячи під стіною, стежив за приїжджими. Я підійшов до нього й запитав, чи він не д-р Антонович?

— А Ви Рудницький?

— Так, пане докторе — відповів я з некритою радістю. Ми привіталися й Мурик зразу ж таки заопікувався мною. Насамперед допоміг мені з валізками, що напаковані книжками й словниковими картками були тяжкувати. Ми склали їх у багажню й я залишив тільки великий портфель — течку в руках з найнеобхіднішими причандалами для нічліга.

— Мені писав про Вас не тільки Сімович, але й Кузеля з Берліну. Цей останній доручив мені познайомити вас з Ільницьким-Заньковичем і от ми підемо до нього на вечерю — пояснив Антонович.

Ми йшли пішки по широких вулицях міста й мій супутник що хвилини зупинявся пояснюючи одне чи друге місце. пам'ятник, будинок. По цілоденному сидінні в поїзді такий прохід був для мене потрібний. Все ж після одногодинного маршу я втомився і дискретно запитав Антоновича, чи ще далеко. Він усміхнувся й пояснив, що ми вже дві треті дороги «зробили» й незабаром будемо на місці. Тут він виявився уважливий і сповільнив кроку. Ми пройшли ще якої пів години по передмісті й нарешті зупинилися перед одним із типових німецьких мурованих домиків. Антонович подзвонив і нам відкрив двері середнього росту русавий господареві, що ввічливо запросив нас у хату. Ми поскидали калоші й плащі в передпокою й опинилися зразу ж таки в ідальні, де стояв великий стіл із готовим накриттям. Відкіля не візьмись, появилася й дружина господаря, німкеня, й привітавшись сердечно mit Murik подала мені руку, яку я — на здивування її й обох чоловіків — поцілував.

— Es freut mich Sie kennenzulernen, Herr Doktor! — заявила вона з півусміхом і пояснила, що для мене приготована мала спальня та що вона з чоловіком будуть «дуже раді», коли в них заночую.

Почалася гостина. Ми попивали чай і «уплітали» невеликі німецькі сандвічі — «штулі». Господиня кілька разів виходила до кухні й вертала-ся з підносом, щоб заспокоїти наш апетит. Нарешті появилася на столі «кухен» знак, що це кінцевий етап нашого пирування.

За столом ішла розмова про буденні справи, господиня цікавилася моєю подорожжю, «як їхалося», я розповідав про легку паспортну й митну контролю на німецькій границі, точність поїзду, ввічливу обслугу, зокрема допомогу при вміщуванні важкого багажу. Антонович розказав з гумором про нашу зустріч на станції й «шпацірганг» по місті. Він обіцяв на другий день познайомити мене з своїм шефом в університеті й пояснив, що чекатиме на мене в притворі університетської бібліотеки в 10-ій ранку. Він подякував за «смачну вечерю й приємний вечір», попрощався з господарями й зі мною й пішов додому. Я залишився сам на сам із господарем. Він пояснив, що працює з доручення полковника Євгена Конавальця над німецько — українським військовим словником і за порадою Зенона Кузеля просить мене про фахову допомогу. Ми перейшли до його робітні, де я познайомився з його призбираним карточковим матеріалом. У плані є видати два словники: один загальний військовий і другий спеціалізований — летунський.

— Буде це перший німецько-слов'янський летунський словник і ми по-

винні радіти, що він появиться друком. Фонди на видання є, друкарня Бернارد і Грефе в Берліні чекає на рукопис, усе залежить від того, як швидко ми впораємося з рукописом. Отож він — Ільницький-Занькович — уже «договорився» з Кузелею про мою співпрацю: тим часом він посылатиме мені готові сторінки рукопису до Берліну для перевірення й евентуальних поправок, а влітку поїдемо над море «на вакації» й докінчимо працю, щоб у вересні здати рукопис до друкарні. Тепер усе залежить від ефективності моєї співпраці, але згідно з інформаціями Кузеля, я «впораюся» на час із завданням.

Нікуди правди діти, я був ошоломлений цим несподіваним «надобов'язком», бо згідно з контрактом я їхав до Берліну на працю над великим загальним українсько-німецьким словником. Виходило, що треба було крім обов'язкової праці в Українському Науковому Інституті виконувати в вільних хвиликах (вечорі, «вікенди») додаткову працю над паралельними словниками військового типу.

Ми довго в ніч дискутували справу подробиць. Господар переконував мене, що справа його словників — пекуча, бо «йде до війни» й вони відіграють велику роль в військових взаєминах між німецькою й українською збройними силами і т. д. і т. д.. Найважливіше держати в тайні весь проєкт, бо з українців у Німеччині знають про нього крім нього тільки Коновалець і Кузеля, а тепер я четвертий із «втаємничених».

Я спитав про Антоновича. Хазяїн пояснив, що він, як історик, не зацікавлений такими справами й тому його «не втаємничують» у проєкт. Тут головне — «працювати й тримати язик за зубами», зокрема — боронь Боже — не писати нічого ні до Сімовича, ні до інших земляків у Польщі. Передбачається навіть «дискретність» появи словника, якщо б іще не було війни, а він вийшов би друком. Коли ми розпрощалися «на добраніч», я довго не міг заснути. Різні думки приходили до голови. Я був затривожений головню «подвійним навантаженням» у майбутній праці в Берліні, не мав певности чи збережу таємничість проєкту, бо ж треба буде консультиватися щодо термінології і з людьми і з словниками, а ці, звичайно, в бібліотеках; вражала теж віддань: автор у Бреслав, я в Берліні, треба їздити, листуватися, телефонувати.

Коли постать мого господаря хвилювала своєю таємничістю, рішучістю й дисципліною, то нове знайомство з «Муриком» з його безпосередністю й відкритістю, тонким гумором і приязним відношенням до, будь-що-будь, мало знаного йому галичанина, якось заспокоювало й підбадьорювало... Я заснув пізно вночі, але довго спати не довелося. Рано в 7-ій господар постукав до дверей, я встав, поголився, обмився й одягнений поподорожньому зголосився «готовим» до дальших акцій. Ми поснідали й ще раз обговорили проєкт і розпрощалися з панею дому. Ільницький-Занькович відвів мене до найближчої трамвайної зупинки й ми розсталися. Перед 10-ою я приїхав під університетську бібліотеку й зустрів Антоновича. Він пояснив, що в 11-ій маємо побачення з його професором, а перед тим підемо оглядати бібліотеку. Приємно було ходити з ним поміж довгими залізними полицями, заповненими книжками. Антонович знав найкраще відділ історії й ми провели досить багато часу в цій секції. На

мовознавчий відділ, словники й граматики, не стало часу, ми поспішали до проф. Коха. Треба було перейти до іншого будинку, зголоситися в секретарки й після її зголошення нас у дверях свого бюро появився сам «шеф», що дуже привітно нас прийняв і запросив до себе. Наша конверзація торкалася моїх студій, Львівського університету, українських учених у Львові, Наукового Т-ва ім. Шевченка, молодого україністичного покоління в Галичині й т. п. Антонович згадував проф. Сімовича, якого знав із Праги, а там Андрусяка, Пастернака, Кострубу, відомих йому з друкованих праць. Коли надійшла обідня пора, проф. Кох запросив нас на полуденок до недалекого ресторану, під час якого йшли вже розмови про мою майбутню працю в Берліні. Тут Антонович плястично змалював Український Науковий Інститут, охарактеризував його директора д-ра Івана Мірчука, мого майбутнього «шефа» — проф. Зенона Кузеля, а за нами інж. Романа Димінського, проф. Бориса Крупницького й інших. Не без нотки гумору пояснив він систему праці в Інституті: доки не появиться Мірчук вона досить повільна, щойно з його приходом усі оживляються й принаймні вдають, що працюють інтензивно. І Кох і я з приємністю слухали Антоновича й на прощання професор заявив, що *jetzt wissen Sie, wohin Sie fahren!* Ми розпрощалися, Кох просив не забувати й бути з ним у контакті, зокрема, якби мені було чогось треба в Німеччині.

Коли він відійшов, ми допивали наше пиво й Антонович дальше розказував про УНІ у Берліні та давав поради, як і що там робити, а чого не робити, з ким зв'язуватися в потребі, як проводити вільний час тощо. Найбільш прихильно характеризував він інж. Димінського, якого прохав особисто вітати.

Мій поїзд відходив о 3-ій пополудні. Антонович провів мене пішки до станції, допоміг вибрати й перенести багаж і ми розпрощалися в дуже приязній атмосфері. «Мурик» виявився таким хорошим, яким його описував мені у Львові Сімович; що більше, я відчув у ньому людину широких горизонтів, щирого українського патріота, з непересічним змістом обсервації, з тонким гумором-іронією та вродженою доброзичливістю. Як книголюб — бібліограф я високо цинив його любов до книжки й неабияке знання історичної літератури, української, слов'янської й світової. Крім своїх джерельних причинкових праць він мріяв про інтерпретативну синтезу історії України, без баласту фактичних подробиць, але за те з викриванням основних історичних процесів та їхньою інтерпретацією на порівняльному фоні східної Європи й азійського континенту. Треба признати, що йому пощастило здійснити цей плян при великій допомозі Юрія Тищенка, власника видавництва «Ю. Т.» в Празі. В часі війни серед несприятливих умовин таки вийшли чотири томики його *Історії України* (Прага 1942).*

Наші зустрічі з Михайлом Дмитровичем були часті й у Берліні й у

* У Передмові до другого видання цієї праці в УВАН у Вінніпезі в 1966 році я писав:

Перше видання цієї праці було здійснене сл. п. Ю. Тищенком у Празі в 1942 р. Несприятливі воєнні умовини на еміграції були причиною технічних недоліків (па-

Празі. Можна сказати, що ми навіть приятелювали, власне в трійку з ним і Димінським. Разом відбували прогульки до Груневальду, разом обідали в Ашінгера (Славну «Ербзензупе» з куском ковбаси або шинки й булочками до сходу).

Із змінами на європейській карті наслідком Гітлерівських агресій (австрійський «Аншлюс» у 1938 р., судетська інвазія 1939), виринула справа Карпатської України. Антонович, Димінський, я й інші живо реагували на події дня. Разом з іншими ми спочатку плянували виїзд на Закарпаття для допомоги в будівництві молодій держави. Коли ж почали надходити тривожні вістки про малярську окупацію країни, ми писали меморандуми до Гітлера, листи до берлінської преси, статті в наукових журналах. Зневіра до нацистської політики щодо сходу Європи збільшувалася в нас із кожним днем. А вибух війни у вересні 1939 року не був ніякою несподіванкою для нас, що бачили в Берліні довжелезні поїзди з гарматами, танками й воєнним знаряддям. Однієї серпневої неділі 1939 р. в часі пообідньої прогульки до Груневальду ми почали жартома розподілювати дерева, які доведеться «обгризати» на випадок воєнного голоду.

— Оце найгрубше дерево призначаємо для директора Мірчука, менше біля нього для Кузеля і т. д. і т. д. аж до нас самих.

Хоч гризти дерев у Груневальді не довелося, то проте голод у воєнні роки нам дошкулював, особливо з початку, коли ще не було справного розподілу приділових карточок. В міжчасі Антонович габілізувався в Коха в Відні, а коли вибухла німецько-совєтська війна він на рекомендацію свого професора став перекладачем у штабі генерала фон Клайста. Зв'язок із ним перервався, навіть Димінський мало знав де «Мурик».

Ми довідалися від родини Антоновичів про Михайлів «воєнний» (28. 8. 1941) шлюб на віддаль із Геленою Швобель. Із розгромом гітлерівської армії він повернувся, розчарований, до дружини в Берлін. Коли советські війська здобули Берлін, його заарештовано на помешканні Мірчуків і вивезено в концлагер. Вістки про його долю були скупі.

В архіві його дружини — Гелени збереглися два документи: один — власноручний розшук Михайла Дмитровича за дружиною й сестрою, другий — відповідь із СРСР у цій справі. Репродукуємо обидва документи.

пір, формат) як теж і невеликого накладу. Книжку розкуплено в короткому часі й пляноване тоді друге видання не збулося.

Тим часом покінчилася війна, наступила нова еміграція й не було змоги зайнятися другим виданням тим більше, що заслужений видавець першого видання сл. п. Юрій Тищенко помер у Нью Йорку в 1953 році, не завершивши справи організації нового видавництва й не здійснивши своїх видавничих плянів.

Справою другого видання цієї праці цікавився якийсь час видавець Микола Денисюк у Чикаго, але й тут надії завели...

Влітку 1965 р. президент УВАН у Канаді — д-р Яр. Рудницький натрапив на примірник цієї праці в Бібліотеці Наукового Т-ва ім. Шевченка в Сарселі й виписав його для репродукції. Отак нарешті після чвертьстоліття праця М. Антоновича виходить другим виданням.

Вінніпег, 10. 10. 1965.

ПОЧТОВАЯ КАРТОЧКА
Postkarte

Бесплатно
Gebührenfrei

Куда Киевскому Красному Кресту (Западный Берлин)
Wohin Westdeutsches Land Berlin SW 44

Кому Западно-киевскому Красному Кресту
An wen An das Deutsche Rote Kreuz (BR) München

Откуда СССР, Москва, п/я 9250, 5110/35
Woher UdSSR, Moskau, Postfach 9250 Infanteriest. 74

Отправитель Михаил Дмитриевич Антонович
Absender Michael Antonowitsch

12/IV - 1955

Ich bitte mir bei der Feststellung der gegenwärtigen Anschriften meiner Familienangehörigen gefälligst helfen zu wollen:

a) meine Ehefrau Helene Antonowitsch (geborene Schwebel); im Jahre 1945 wohnhaft im Dorfe Lodenbecke bei Pritzwalk;

b) meine Schwester Marina Rudnyzka, Gemahlin des Dr. Jaroslaw Rudnyzkyj, wohnhaft irgendwo in der Gegend um München oder Augsburg.

Hochachtungsvoll
Michael Antonowitsch

Почтова картка М. Антоновича з 12.IV.1955 р.
вислана до Німецького Червоного Хреста

Auszugsweise Abschrift mit Übersetzung

СССР
ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ
СОЮЗА ОБЩЕСТВА
КРАСНОГО КРЕСТА И КРАСНОГО ПОЛУМЕСЯЦА

Москва, К. М. Кузнецкий мост, д. 18/7

Т. телефон 3 8-20-22

№ ОС/1102-з

Москва, 3 апреля 1957 г.

Дело:

Германскому Красному Кресту
г. Бонн

Уважаемые господа!

В ответ на письмо Службы розыска /Гамбург/ № 750 от 8.XI.1956 года, имеем честь просить Вас переслать прилагаемое письмо г-же Хелене АНТОНОВИЧ /14-а/Лангенау/Вюртемберг, Марктплац 14/ в связи с тем, что по полученным нами сведениям ее муж АНТОНОВИЧ Михаил Дмитриевич, 1910 г. рождения, находясь в заключении по адресу: п/я 5110/35 умер 24 ноября 1955 года.

С уважением

Н. ЧИКАЛЕНКО
ЧЛЕН ПРЕЗИДИУМА ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА
НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ ВНЕШНИХ СНОШЕНИЙ

Ü B E R S E T Z U N G

U d s s R
E x e k u t i v - K o m i t e e
der Allianz der Gesellschaften vom
Roten Kreuz und Roten Halbmond

Moskau K-31, Kusnezkiy Most Kr. 18/7

Telefon 3 8-20-22

Nr. OS/1102-з

Moskau, 3.4.1957.

Акте:

An das
Deutsche Rote Kreuz
Stadt Bonn

Gehrte Herren!

In Beantwortung des Schreibens des Suchdienstes /Hamburg/ Nr. 750 vom 8.11.1956 gestatten wir uns Sie darum zu bitten, den beigefügten Brief Frau Helene ANTONOWITSCH /14a Langenau, Württemberg, Marktplatz 14/ zu übersenden, da laut erhaltenen Angaben ihr Ehemann

Antonowitsch, Michail Dmitriewitsch, geb. 1910,

der sich im Gewahrsam unter der Anschrift: Postfach 5110/35 befand, am 24. November 1955 gestorben ist.

Hochachtungsvoll

N. Tschikalenko,
Mitglied des Präsidiums des
Ex-Ko, Leiter der Verwaltung
Auswärtiger Beziehungen.

Für die Richtigkeit der Übersetzung:

Відповідь Н. Чикаленка на лист Німецького Червоного Хреста
з повідомленням про смерть Михайла Антоновича

* * *

Інформації советського Червоного Хреста від 3 квітня 1957 року були фальшиві. Насправді у 1955 р. д-р Михайло Антонович закінчив свій вирок десятирічного ув'язнення і щоб його не випускати, а в той час і німці і італійці домагалися його випущення, його засудили додатково ще на п'ять років, ніби за діяльність пов'язану з тим, що він був речником українських політв'язнів у Магадані. Водночас КГБ поширювало (зокрема між німецькими військовополоненими, яких саме тоді масово випускали на волю) чутку про його смерть у тюрмі.

У 1960 році, після закінчення другого вироку, кагебістські власті пообіцяли д-рові М. Антоновичеві катедру в одному з сибірських університетів під умовою, що він спровадить із Західньої Німеччини до себе дружину і дочку. Д-р М. Антонович рішуче відмовився і тоді його перевели на постійне поселення в Сибірі без права комунікації з зовнішнім світом. Коли він умер невідомо. З 1961 р. були ще вістки про нього, що їх перевіз в Галичину п. К., а звідтіля вони продісталися на Захід.

Микола Василенко

МОЄ ЖИТТЯ

(Продовження)

У нашому селянському житті, на початку 1870-их років, було багато старовинного, традиційного, що пізніше відпало й забулося. Перед Різдвом, за традицією, кололи у нас дві свині; а під час Свят — у нас в домі, і на кухні їли головно свинину й ковбаси. Ми дуже любили бути присутніми при тому, як смалили свиней і ми з нетерпінням чекали того моменту, коли на очищеній вже туші можна було посидіти «верхом», «щоб сало краще відставало». На Свят-Вечір кутю із кухні в дім переносили не інакше, як у вивернутому кожусі. Це робив наш робітник Трохим Селезень, що при цьому квоктав, як квочка. Ми Трохима звали чомусь «мировим суддею». Кутю й узвар ставили в кутку на сіні, яке для цього приносили. Кутю їли пізно, коли з'являлися вже перші зірочки на небі. Ми звичайно бігали їсти кутю на кухню і там стукали разом з усіма у вікно: «Морозе, морозе, іди кутю їсти!».

Зимою ми взагалі більшу частину вечорів провадили в кухні. Боротьба проти цього наших батьків була даремна: у домі, вечорами, ми не знаходили собі заняття, нудились; матір зайнята була чимсь по господарству; якщо бували у нас гості, то батьки були зайняті з ними, ми ж залишалися одні, або з бабою Татяною. А в кухні було куди цікавіше: при тьмяному світлі «каганця» (газових лампочок тоді ще не було) там збиралася досить велика компанія; кожний був зайнятий своїм ділом: хто лагодив хомут, хто плів личаки («лапти»), хто пряг прядиво. Усюди були жарти, прикладки, бо переважала головно молодь. Одірвати нас від такої компанії було, звичайно, трудно, особливо ж тому, що нас, дітей, в кухні дуже пестили. Дуже смачними нам здавалися там і обіди та вечері. Мені й тепер здається, що смачнішої страви, як поребрина, зварена в борщі, витягнена звідти великими кусками та густо, густо посолена — я не їв. Ми їли там руками, без виделець, звичайно. Батьки наші завжди були проти нашого перебування в кухні, боялися «вредного впливання». Проійшло з того часу багато років, а я згадую ті вечорі, що я провадив на кухні, з найтеплішим почуттям. Добродійного в цьому спілкуванні нашому на кухні було багато, і демократизм моїх поглядів, моє народолюбство, без сумніву, там одержали свої перші корені, які пізніше, дякуючи науці, пішли далеко вглибину.

На Різдво приходили до нас колядники, переважно дівчата. Звізди в Есмані не носили. Протягом Різдвяного вечора змінялося декілька груп

колядників і батько мій всіх їх приймав, бо знав, що це нам було приємно. Частіше мені співали колядки, як старшому і більше відомому на селі. Я частіше бігав на село, ніж брати мої, та був доступніший, ніж вони.

Колядникам ми давали звичайно продукти, пироги, сало, ковбасу, рідше гроші. У дитинстві я знав декілька колядок. Колядників ми чекали завжди з великою нетерплячкою. Коли виходили одні, ми починали дивитися у вікна — чи не загавкають собаки і чи не з'явиться на фоні тьманого зимового вечора група других колядників.

Ще з більшою нетерплячкою чекали ми під Новий рік щедрівки. Цього вечора у нас звичайно пекли млинці («блины»). Щедрівки з їх веселими мелодіями і звучним приспівом: «Щедрий вечір, добрий вечір, добренькім людям на здоров'ячко!» — нам подобались більше та більше захоплювали нас, ніж протяжні, подібні до церковних мелодій, колядки.

Але особливо нетерпляче чекали ми під Новий рік козу. Ще під час Різдвяних Свят приходили до мого батька хлопці і просили у батька шпагу і дві шаблі «времен очаковских и покорения Крыма». Починався вечір під Новий рік, приходили щедрівники; час тягнувся безконечно довго; ми безперестань підбігали до вікон і напружували наш зір на величезний наш двір. Кози не було. Але ось заскрипіла фіртка, загавкали й кинулись до воріт собаки; з'явилася одна темна фігура, друга... «Коза, коза!» - скакали й радісно кричали ми.

Заскрипів сніг під ногами; чути було кроки в сінях і в передпокою. Ми виглядували із-за наполовину відчинених дверей. Виходить стрункий «парень», розмальований кольоровим папером і з еполетами із неї ж, гримаючи нашою шаблею, голосно каже:

— Дозвольте козу привести.

— Ведіть.

Він виходить і через декілька хвилин уже чути тупіт ніг та звук маленького дзвоника на шії кози. Коза йде спереду, за нею «свита». Той, що «грає» козу, тримається зігнувшись і закритий вивернутим уверх вовною кожухом; голова у кози чорна, а роги сильно загнуті, жовті, що зроблені плетеницею із соломи. Коза напружено танцює, поки «свита» співає, притопчуючи: «Ви стійте в ряду, я козу веду, з козенятками» і т. д. Коли скінчили пісню, коза кланяється низько господарям і від них одержує гроші або продукти. Мій батько завжди давав козі гроші, бо знав, що в цей вечір молодь потребує їх для пиятики. Іноді протягом вечора приводили до нас дві кози разом, або окремо. Одного разу під Новий рік була завірюха і козу привели до нас рано на Новий рік, але ефект уже був не той, — коза нам не подобалась.

«Коза» довго трималася в Есмані і тільки на початку 1890-их років, під впливом солдатів її замінили «царем Максиміліаном», а пізніше вона й зовсім зникла. Я був кожного року в Есмані під час Різдвяних Свят, але перед війною 1914 року я вже не чув зовсім про козу і до нас її не приводили. Очевидно, вона зовсім зникла.

На Новий рік до нас приходили «засівати». Це були виключно діти — хлопчики і дівчатка. Приходили вони, звичайно, дуже рано, ми ще ніжнілися в теплих постелях.

«Ходить Ілля на Василя, — приговорювали «засівальщики», — несе кіпу пшениці; куди не махне, там жито росте, жито, пшениця, всяка пашниця. Будьте здорові, з Новим роком поздоровляємо!»

Засівали мішаниною з жита, пшениці, вівса, гороху та горіхів. Засівати дозволялося у нас тільки в парадному передпокою, але іноді якийсь старанний засівальщик кидав жменю тієї мішанини і в залю. Коли засівальщики відходили, я з братами кидались навперерви підбирати горіхи і це було для нас великою приємністю. Засівальщики ходили з торбами. Їм давали продукти. Але мій батько давав виключно гроші по 1-2 копійки кожному. Для цього перед Новим роком декілька рублів треба було розмінати в церкві на 1-2-ох копійчні монети.

Великою приємністю для нас на празниках було катання. Крім першого дня Різдва, коли всім давалося відпочинок і вважалося за неможливе примушувати кучера запрягати коней, ми каталися кожного дня, переважно по селу, або далеко по великій дорозі на Севськ. Любили ми дуже також їздити на «Крам». В Есмані в той час не було крамничок і ніхто не торгував товарами. Коли треба було щось купити, то треба було самому їхати до Глухова, або доручити це комусь. Зимом, на празники, на Миколая, 6 грудня, коли в Есмані престольне свято, на другий і третій день Різдва, на Новий Рік, Водохрещі, із Глухова приїжджав крамар з пірниками («пряниками») та іншими солодощами, влаштовувався коло церкви і жваво торгував за гроші або за яйця. Це й називалося «крам». Поїхати на цей «крам», накупити там пірників, а особливо роззолочених та розмальованих червоною фарбою коників чи півників, чи «ріжків» — було для нас справжньою насолодою. Скільки ж то було плачу, коли комунебудь із нас не пощастило довести додому коника чи півничка цілим, бо вони ламалися по дорозі! «Ріжки» я й до цього часу люблю і вважаю їх за найкращі ласощі.

Водохрещами закінчувались свята. У нас була невелика гармата й невелика мортира. Їх звичайно брали і стріляли з них, а потім із рушниць, на Йордані. Але ми зимою в церкві і на Йордані ніколи не бували. Наша церква була холодна і ми легко в ній замерзали.

Після Водохрещів починався звичайно буденний, діловий період. На дворі холодно. Стоять великі морози. Але більшу частину дня ми провадили на дворі. Кататись на саночках у нас на хуторі не було де, не було гір. Тому й катання не було у великій моді і ми звичайно провадили час коло робітників, коли вони рубали дрова, чи коли їздили по корм на поле, чи по дрова до лісу. Одна із таких подорожей дуже добре врізалась мені в пам'ять: ясний, соняшний січневий ранок; навколо глибокий сніг; дерева й чагарники зрідка покриті великими пластовцями снігу; навколо урочиста тиша, чути тільки скрип повстанників та гучні удари сокири по мерзлому дереву. Цілий день пробули ми в лісі; поверталися ми додому уже смерком, коли запалювалися вогні. Майже всю дорогу я йшов пішки, слідом за дровами. Почувалося якусь особливу силу й бадьорість на морозному повітрі, хоч у лісі я й промерз сильно і намовляв всіх їхати додому. Особливо замерзли в мене руки в рукавичках і я з заздрістю дивився на великі, жовті, з червоними смугами по краях, рукави-

ці, що їх мали робітники на руках. Кожного року, на початку зими, мій батько, повертаючись із Глухова, привозив для робітників декілька пар рукавиць. Я з заздністю розглядав їх, приміряв їх на свою маленьку ручку, нюхав: вони так приємно пахнули виробленою шкірою.

Пам'ятаю другу подорож з робітниками по хворост у літі. Ми в'їхали в густу поросль ліщини. Робітники почали рубати її, а я відійшов на бік, ліг на невеликій поляні і довго, довго лежав тихо, поки ряд осик не «заколисав» мене своїм одноманітним, тремтячим шумом... Наді мною на далекий, далекий блакиті неба плили білі, розірвані хмари; у траві скрипіли цвіркуни; гарно із-під куща виглядав кущ «Іван-да-Мар'ї»; десь поблизу стрекотала сорока, а віддалеки переливалась іволга і високо наді мною ширяв яструб. Мені було тоді років шість. Але я вже починав відчувати красоту природи, і вона примушувала тремтіти моє маленьке серце...

Зимове смеркання заганяло нас у дім. Я любив сидіти коло груби й спостерігати, як там «плакали» сирі поліна, охоплені огнем. Тоді я уявляв собі дерево зелене, як воно росте, як потім його рубають в лісі, потім я бачив, як воно «плакало» і згорало в грубі й оберталося у вугілля й попіл. І моя маленька думка прагнула дізнатися, чи може із попелу зроститися дерево? Я задавав це питання батькам моїм і отримував від них негативну відповідь, але в душі моїй залишалася якась неясність, що її я навіть формулювати не міг. Без сумніву, у ті дитячі роки думка інстинктивно й непомітно виконувала свою велику роботу.

Посувалася вперед зима. Проходила масниця. Наставав березень. Сильніше пригрівало сонечко. З'являлися перші краплі — і солом'яні дахи помалу оголювались від снігу. Прилітали грачі. Іноді прилітали вони дуже рано, коли сніг лежав ще великими купами. Грачі не знаходили корму й кидалися на солом'яні дахи, розгрібали їх і нищили. У селі починалася боротьба з цими грачами. Для нас, дітей, ганяти їх було великою, цікавою забавою, що заміняла нам «снежки». Переважно снігом ми проганяли з дахів великі маси грачів.

А сонце тим часом пригрівало все більше. Сніг танув сильніше. Повставали калюшки. На дворі прорубали струмочки. Спускали по них воду, пускати паперові кораблики і ставити млиночки, щоб вони самі «мололи» від напору води — захоплювало весь наш час. Стомлені, змучені, спітнілі, іноді обмочені приходили ми на обід і вечеру додому спричинюючи багато праці, турбот і тривог нашим батькам.

На Паску починалася гра «в шар»: кидали дерев'яний «шар» і старалися трапити в нього дерев'яною палкою. Грали не тільки діти, але й дорослі. Нам не дозволяли грати в це, бо наші батьки боялися, що можна у цій грі проломити нам голову. Тоді ми обмежувались грою «в клека».

У вівторок, на Фоминій, в Есмані поминали родичів. Увесь народ, після Богослужби в церкві, відвідував з пасхальними стравами цвинтар, влаштовувався на могилках і закушував після панахиди, певний в тому, що він ближче до покійного і що душа покійника приймає теж участь у загальній, рідній, пасхальній трапезі... Ми всі також їздили на цвинтар. В Есмані їх було два: старий, уже занедбаний, й новий. Обидва були досить занедбані; на обидвох були поховані наші родичі і ми одвідували

їх. З великою увагою катали ми на могилках яйця і розпитували матір про похованих. Тут наче встановлювався тісний духовний зв'язок між нами, дітьми, і людьми, що вже відійшли від земного життя... Пізніше мені довелося бачити поминання у містах. Це був якийсь пікнік, із величезним п'янством, з масою п'яних бешкетників. В Есмані також пили, але там усе було пристійно, жадних ексцесів; усі були перейняті урочистістю моменту поминання померлих. Розходились з цвинтаря пізно, коли повсякденні клопоти дому кликали баб до виконання їх домашніх обов'язків.

23 квітня (ст. ст.), на Георгія, в Есмані ходили на поле, на жито, й освячували його. Ми дивилися на цю церемонію здалека, з нашого двору. Процесія йшла під веселий, празниковий дзвін дзвонів. У процесії звичайно брала участь маса народу. Процесія влаштовувалась на горі, і коли служили молебень, то на зеленому фоні житного поля, при блиску весіннього дня, такими різнобарвними й гарними виглядали убрання дівчат з масою стрічок на головах. Вітер тихо колихав ті стрічки, а корсетки й спідниці — червоні, зелені — переливалися на сонці, яскраво блищали різними сполученнями квітів.

До весіннього Миколи (9 травня ст. ст.), в Есмані пасли худобу на луках. Це був шкідливий для господарства звичай, що, безперечно, відбивався несприятливо на врожаї трав. Довший час весною траву сбивали, не давали їй рости. Усі добре розуміли цю шкоду, але звичаю суворо додержували: пояснювали його господарською необхідністю, бож, якщо заборонити пасти бидло на луках, то його не буде чим годувати. Час безгодівлі, зменшення молока й починався 9 травня, коли на луки не пускали, а толоки розорювали під озими.

9 травня в Есмані існував дивний звичай серед дівчат: «хрестити зозулю». Дівчата, з веселими весінніми піснями, яскраво і гарно одягнені, по-празниковому, до пізньої ночі водили хороводи і називали одна другу «кумою».

Під Зелені Свята ми їздили до лісу по кленки й прикрашали дім, кухню, двір, стайню, кошару і т. д. У кошарі ми старались поставити побільше кленків. Казали, що це забезпечує від появилення в кошарі відьом, що видоюють корів. Так само, щоб охоронити коней від відьом і упирів, в стайні завжди у нас висів труп сови або сороки.

Після 9 травня і Зелених Свят для мене і моїх братів починався найнудніший час. Робітники були зайняті таким одноманітним і нецікавим заняттям, як орання; наших товаришів брали батьки на поле з собою. Ми були віддані своїй компанії. Жили ми між собою дружно, билися дуже рідко і скоро мирилися. Мої молодші брати трималися разом і іноді відділялися від мене, але це не перешкоджало нашим теплим братським відносинам, теплота яких особливо проявлялася тоді, коли хтонебудь із нас захворював. Горю і тривозі других братів не було границь. Усі мимохіть підпорядковувались особливій дисципліні, ходили навшпиньки і всіляко старалися не турбувати хворого.

(Продовження в наступному числі)

Юрій Книш

УКРАЇНСЬКЕ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В СОВЕТСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ ДОБИ М. ГОРБАЧОВА*

Перший том *Истории государства и права Украинской ССР*, виданий у Києві 1987-го року Інститутом Держави й Права Академії Наук УРСР¹ — надзвичайно інтересний та повчальний твір, який точно виявляє сучасну жалюгідну політичну ситуацію українського народу в складі Московської імперії. Він повний бомбастичних фраз про «гласність», «перестройку», «глибокі зрушення в нашому суспільстві» і т. п., з відповідними цитатами найновіших партійних документів та промов Михайла Горбачова.

Книга обороняє наукові позиції, які ані на міліметр не відхиляються від славних «Тез 1954 р» щодо давноминулої історії наших земель — та цупко підкріплюють єдине не ділимську совето-російську імперіялістичну систему. Основа московського погляду про історичний процес на сході Європи — існування монолітної держави «Київська Русь» заселеної «єдиним древнеруським народом — спільним предком російського, українського та білоруського народів» далі цілковито домінує на всіх сторінках, які присвячені подіям X-XIV століть. Проте знаходяться нові уточнення. Виявляється, що існування білоруського й українського народів дозволене *тільки* від моменту, коли незалежна тубільча державність зникає з їхніх етнічних територій та що напр. розвиток української національної ідентичності прямо залежний від зникну княжих суспільно-політичних порядків. Ця наївна концепція, очевидно, не підтримана жадними аргументами, а тільки цитатами советських партійних авторів, ніколи ще так яскраво не була представлена в усьому своєму анти-науковому безсиллі. І ніколи ще так виразно не виявлялося, що советська методологія щодо студій східно-європейського середньовіччя — це звичайний продукт примітивного ідеологічного мислення.

Пряме й виключне спадкоємство т. зв. «Київської Руси» зовсім явно без найменших застережень передається тут російській нації, яка, хоч нібито також ще не існувала перед XIV-им ст., все ж таки являється єди-

* Резюме доповіді проф. Юрія Книша відчитаної, на Конференції Наукової Ради при СКВУ в Торонті, що відбулася дня 22 листопада 1988 року підчас Світового Конгресу Вільних Українців.

Докладніше звіт про конференцію видруковано в «Українському Історику», том 25, 1988.

¹ Б. М. Бабий и др. (ред.), *История Государства и Права Украинской ССР*, т. I. Киев: Наукова Думка, 1987, 319 стор.

ною «частю» т. зв. «древньоруського народу», яка жила *безперервним* державним життям впродовж останнього тисячоліття, та яка засвідчує свій інтимний і тісний зв'язок з Київською імперією тим невідкличним фактом, що вона, мовляв, *єдина* затримала стародавню форму імени («Русь»-«Россія») цього комплексу і тим самим має глибоке право присвоювати собі в першу чергу ціле цивілізаційне надбання «Київської Руси». Цілком замовчується існування «МОСКОВІЇ» та «Московського государства». Говориться тільки про розвиток «Русської централізованої держави», як органічне, пряме, і природне продовження «Київської Руси». І так українці, у творі, який має нібито відзеркалювати найкращі здобутки сучасної української державно-правничої науки, виходять як дивні (хоч і невинні) «відщепенці» від «древнерусского» і «русского» пня, без найменшої легітимізації на довшу мету їхньої національної ідентичності і тільки з дуже обмеженим правом говорити про свої специфічні середньовічні корені в Київській Русі. Ніколи ще так виразно не звучав советський варіант Валуєвщини як сьогодні при «ліберальному пебудівнику» Горбачову та його довіреним «київським гавляйтером» Шербицьким. Щоб не бути голосливим пропоную цитат зі стор. 17-ої, який повністю характеризує думку наших підсоветських науковців про українське середньовіччя:

... ані в IX-ім ані в XII-ім ст. ще не можна говорити про Україну та українців. Нема ще історично відокремленої території України, нема ще української мови, нема взагалі ще специфічно української культури, нема спеціально українських економічних зв'язків. Коротко сказавши, не існує ще української народності, а є тільки єдина «древнерусская» народність, спільний предок... І т. д.

Очевидно, що тут неодмінно й dokonче попадається М. Грушевському та іншим нашим історикам, нпр. Володимирові Антоновичеві, які сміли оборонити глибоку традиційність національної відрубності нашого народу. Так як у старих добрих сталінських часах, їх повністю відкидається як «буржуазних націоналістів» та «ворогів народу», хоч треба все ж таки ствердити, що нема в книжці лайливих, вуличних ярликів, які причіпляються свідомим українським інтелігентам у пропагандистській советській літературі. (Тут вона тільки дискретно й сором'язливо ховається у примітках).

Ото ж не будемо здивовані, що *Історія держави й права Української ССРСР* не тільки не збирається ревіндукувати для України навіть ті мінімальні позиції, про які говорили колись Брайчевський та Бадзьо, а навпаки. Бачимо тут цілком спокійну передачу до російського фонду державно-правничої культури такої всесвітньо-славної пам'ятки як «Руська Правда», яку москалі безтурботно присвоїли собі у першому томі широкої праці, яка почала виходити в Москві 1984-ого року під загальним титулом «Російське Законодавство Х-XX ст.». Цілість тієї праці заплановано на 9 томів. При тому нема ані слова в Київській «Історії» про який-небудь намір приготувати історію «українського» законодавства, не тільки 10-го (!), але навіть 17-го та 18-го ст. Бо все, що заносить як небудь державністю, окрім паперової советської, оминається семимилевими чоботами нашими «істориками права».

Всеж таки треба бути їм вдячними, що нарешті розкрили нам виразно причину досить таки дивної советської теорії щодо етногенези українського народу. Тепер уже все ясно: нарід наш «український» в тім самім сенсі, в яким він був колись «українським» для польських державників, цебто звичайний матеріал до асиміляції чи радше по їхньому — *реасиміляції*, бо ж він створився виключно з тих «древнерусских» груп, які мали нещастя бути відірваними від «русского» пня іноземними інтервентами, і його самобутня культура це ніщо інше як самообман «бідних відщепенців». Не бракує тут також цитати з Белінського (!! так, на стор. 20) про велику майбутність, яка чекає «Малоросію після злиття її (навіки!) з єдинокровною Росією»...

Ото ж «гласність» дозволила поставити крапки над і та виявити всю повноту московських інтенцій щодо нашого краю і народу, які досі ховалися в різних діалектичних недомовленнях. Твір, що вийшов у Києві російською мовою в рік після Чорнобиля, вже нічого від нас не ховає. Можна за те висловити «признання» відповідальному колективі його авторів. (Зрештою, всі вони носять українські прізвища: Бабій, Ткач, Шевченко, Кульчицький, Гончаренко...)

Хоч не бракувало й не бракує підсоветської української інтелігенції, яка готова боротися за українську правду (можна навіть пригадати про деяких письменників, які нарікали на сторінках *Літературної України*, що в добі сильного національного піднесення в краю, Інститут Держави й Права УССР продовжує видавати й плянувати свій науковий дорібок майже виключно *російською* мовою...) треба прийняти за твердий факт, що незважаючи на всілякі косметичні й реальні зміни, які відбуваються в ще так недавно окресленій «імперії зла» — тягар оборони нашої національно-політичної ідентичності як також і наукові досліді про наше національне минуле ще довго лежатиме на плечах діяспорного українства.

Не вдаючись у подрібну аналіз безсумнівних надбань на цьому полі, хотілось би тільки коротко підкреслити, що ми ще далеко не зробили всього того, що мали й мають право очікувати від нас наші брати й сестри в Україні. Обіцянки певної «української» інституції, яка 20 років тому почала збирати фонди від еміграційного громадянства, щоб, мовляв, успішніше відвойовувати українське «педігрі» та щоб раз на завжди покінчити з московськими зазіханнями і претенсіями до нашого середньовіччя — не тільки що не були сповнені, але, можна це сміло заявити, провалилися цілковито як суміш наукової скандалістики й термінологічного хаосу. Виявляється, що треба, якщо не починати все від початку, то принайменше відновляти перспективи, які були відхилені довголітними ілюзіями щодо спосібності вище згаданої інституції вивести нашу правду на широку наукову арену.

Треба вітати недавні заяви Наукової Ради при СКВУ, що *нарешті* буде опублікований довгоочікуваний англомовний переклад *Історії України-Руси* Михайла Грушевського. Навіть дещо застарілі концепції корифея нашої національної історіографії (а вони далеко не всі застарілі) зроблять *більше* для популяризації українського середньовіччя в науковому світі

ніж усілякі недопечені і сумнівні «досекулярні» проєкти з їхніми «науковими вивченнями» — судячи з дорібку ініціатора цієї справи.

Проте, очевидно, треба йти ще далі. В моєму переконанні найважливіше — те, щоб ми, українські науковці, таки зрозуміли нарешті, що нам не обійтися без солідного корпусу спеціалістів *медієвістики* та що найвища пора поробити відповідні міри, щоб ця ділянка українознавства була заповнена високого калібру представниками нашої вкрай занедбаної історичної правди. Вартісні одиниці, які тепер працюють на цьому полі, не можуть задовольнити навіть підставовий рівень наших потреб. В нас дуже мало людей, що готові боротися повсякчасно й професійно з московськими бляфами про наше середньовіччя, напр. успішно перемагаючи концепцію «древнерусского народу» замінюючи її правдою, яка була б переконлива для інтернаціонального наукового світу: кажу *правдою*, а не якимсь сумішем совєтської «Київської Руси» та німецько-американського пересуду щодо історично безликих східно-європейських рабів.

Як скромний початок чи не можна б напр. встановити стипендійний фонд адміністрований Науковою Радою при СКВУ у співпраці з УІТ і іншими установами, щоб підбадьорити молодих українських науковців до спеціалізації в різних аспектах української *медієвістики*? Це правда, що тут існують різні практичні проблеми, однак їх слід не перебільшувати. Навіть частинна спеціалізація в *медієвістиці* науковця, який переважно працюватиме в інших, більш «рентабельних» ділянках, може нам дати багато користи.

Це все очевидно діло майбутнього, але воно не повинно відкладатися *ad Kalendas graecas*, його треба уточнити в рамках цьогорічної конференції Н. Ради. Поклавши реальні підвалини для розбудови корпусу акредитованих і респектованих українських *медієвістів*, не конче зв'язаних тільки з однією інституцією, діючи і в українських і в неукраїнських наукових установах, ми більше зробимо для унешкідливлення таких антиукраїнських творів як «История Государства и права УССР» аніж централізовані «проєкти досекулярної творчості» чи інші блескотливі фантазмагорії. Мудра біблійна приказка каже: «пізнаєш їх по овочах їхніх». Якими ж овочами можемо сьогодні похвалитися? А якими хотіли б у майбутньому?

Гадаю, що песимістична відповідь на перше питання дасть нам (повинна дати!) поштовх до дії, щоб за кілька років могли зі спокійним сумлінням виступити перед Україною, світом і нами самими. Бо остаточно перемога правди залежить тільки від нас самих. Ніхто нам України не вибере і ніхто нам не напише правди про українське середньовіччя. Тільки ми, вільні представники української науки зможемо це зробити. Дай, Боже, щоб ми нашли в собі силу, прагнення, снагу, заппадливість...

Володимир Жила

ПРЕЗИДЕНТ МИКОЛА АНДРІЙОВИЧ ЛІВИЦЬКИЙ

8-го грудня 1989 р. після тяжкої хвороби на 83-му році життя пішов від нас визначний український державний діяч д-р Микола Андрійович Лівицький.

Наші політично-державницькі кола зазнали непоправної втрати. Президент М. А. Лівицький належав до числа найавторитетніших українських політиків у діаспорі. Почавши свою політично-державницьку діяльність у 1930-их роках у Женеві, в центрі політичного й дипломатичного життя світу, він понад п'ятдесят років свого життя віддав українській державній справі. На долю його випало трудне завдання — продовжувати і розвивати в еміграційних умовах ідею української державности. Умови ж були складні, а часом і безнадійні. Зорієнтуватися в них, не збитися на манівці, вибрати правильний шлях і добитися успіхів було нелегко.

Народився М. Лівицький 9-го січня 1907 року в старій козацько-старшинській родині на Полтавщині. За часів Гетьманщини його предки були сотниками й полковими осаулами. Син видатного українського політика Андрія М. Лівицького, останнього прем'єра уряду УНРеспубліки в Україні, а від трагічної смерті головного отамана Симона Петлюри в 1926 році — президента УНРеспубліки. У родині споконвіку плекалися козацькі традиції і любов до української державности, що мали великий вплив на молодого Миколу. В Україні, 1918 року, вчився в першій українській гімназії ім. Т. Шевченка в Києві, в якій згодом зародилося ядро підпільної організації української молоді СУМ. Наприкінці 1920 року 13-літнім юнаком Микола Лівицький вийшов на еміграцію разом зі своїм батьком А. М. Лівицьким. Здавши згодом матуру з відзначенням на матуральних курсах при Українській Господарській Академії в Подебрадах, в Чехо-Словаччині, М. Лівицький вчився у високих школах і університетах Пра-

ги, Варшави й Женеви. У Варшаві закінчив Високу Торговельну Школу, а в Женеві економічно-соціальний факультет університету й отримав диплом магістра комерційних наук. Студіював також в Інституті Високих Інтернаціональних Наук.

З наймолодших літ брав участь в громадсько-політичному житті української молоді. Був головою Української Студентської Громади у Варшаві та організатором і першим «кошовим» корпорації «Запоріжжя». Разом з іншими студентами видавав журнал *Студентський голос* і брав активну участь у з'їздах української студентської централі ЦЕСУС.

З 1931 року М. Лівницький перебував у Женеві, де виконував функції постійного секретаря делегації Уряду УНР при Лізі Націй. Був тут одночасно й представником багатьох українських організацій при різних міжнародних установах: Головної Української Ради при Міжнародному Бюрі Нансена для Біженців, Українського Товариства для Ліги Націй при Міжнародній Унії для Ліги Націй, Ліги Поневоленних Народів «Прометей» тощо. Був також акредитованим кореспондентом тижневика *Тризуб* при Лізі Націй і керівником женевської філії Українського Пресового Бюро. Повідомлення цього Бюро в той час передавали різні чужомовні пресові агентства та містили на своїх сторінках численні закордонні часописи. Займався М. Лівницький і журналістичною роботою, поміщуючи статті про Україну в різних швейцарських часописах (*Журналь де Женев*, *Газет де Льозан*, *Вуа де Пель* тощо). Дописував він до журналу *Тризуб* і до львівського щоденника *Діло*.

Призначений в 1937 році шефом канцелярії Прем'єра Уряду УНР, М. Лівницький в ролі відпоручника уряду з доручення Прем'єра В. Прокоповича відбув цілий ряд дипломатичних поїздок до Італії, Німеччини, Чехо-Словаччини, Австрії, Польщі й Франції. Утримував також зв'язки з багатьма чужоземними делегаціями при Лізі Націй. В 1938-1939 роках перебував з доручення уряду на Карпатській Україні в Хусті, де вів переговори з місцевим урядом і проводом Карпатської Січі про участь старшин УНР в організації збройних сил новоствореної Української Держави. Швидкий розвиток військових подій на Карпатській Україні знищив наслідки цих корисних переговорів.

Перебуваючи службово у Варшаві влітку 1939 року, М. Лівницький внаслідок війни не зміг повернутися до Швейцарії і став співробітником конфінованих там німцями членів Уряду УНР. 1942 року коротко перебував у Києві, де його німці заарештували й «етапним порядком» відправили назад до Польщі.

У 1945 році після закінчення війни Прем'єр Уряду Кость Паньківський призначив М. Лівницького радником Міністерства Закордонних Справ. В той час, виконуючи обов'язки секретаря організаційної комісії, він брав участь також в організації Українського Національно-Державного Союзу (УНДС). З заснуванням УНДС у травні 1946 року, М. Лівницький став заступником голови, а в 1951 році після виїзду голови М. Олексієва до США, перебрав функції голови. Від УНДС Микола Андрійович був членом підготовчої комісії (що її очолював Ісаак Мазепа) для створення Української Національної Ради. З 1948 року, себто від першої сесії УНРади, М. Лівницький був її членом.

У липні 1949 року ввійшов М. Лівіцький до уряду, що його тоді очолював Ісаак Мазепа, як керівник Ресорту Преси й Інформації, а згодом перебрав функції керівника Ресорту Закордонних Справ. Від травня 1954 року до березня 1957 року М. Лівіцький не входив до складу уряду, а виконував обов'язки голови УНДС, був членом УНРади і редактором журналу *Мета*. На четвертій Сесії УНРади, в березні 1957 року, Микола Андрійович став головою Уряду й керівником Ресорту Закордонних Справ. На цьому становищі він працював рівно десять років аж до Шостої Сесії УНРади, що відбулася в березні 1967 року. На цій сесії вибрано Миколу Лівіцького Президентом УНРеспубліки в екзилі. Усі наступні сесії УНРади з десятою (червень 1989 року) включно, перевибирали його на це найвище державне становище.

Багато праці присвятив Микола Андрійович розвитку ДЦ УНР. Він написав чимало статей, що появились в різних часописах під його прізвищем, під його ініціалами, або просто під різними псевдонімами. Його статті відзначалися оригінальністю підходу, глибиною думки, прямим виявом політичних, суспільних і економічних ідей та гарячим закликом до активної діяльності на базі екзильного уряду УНР. У підході до державних справ Президент М. Лівіцький був твердим, сміливим і терпеливим. Він автор двох цінних книг *Відносини Захід — Схід і проблеми поневолених Московою націй* (1975) і *ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками* (1984). Перша книга — це збірка статей різноманітних за своїм характером і величиною, але написаних потужно з справжнім знанням справи. Друга книга — документальний нарис подій за 20 років існування й діяльності ДЦ УНР в екзилі.

За роки своєї праці для уряду Микола Андрійович багато часу провів у терені серед наших людей, де виступав з доповідями на політичні теми та вів широкі розмови про потреби уряду. Їздив у Німеччині, Франції, Англії, Бельгії, США, Канаді, Австралії. Свої поїздки використовував також для побачення з урядовими й політичними чинниками різних держав. «Його візита у прем'єра Канади Діфенбекера, — писала *Мета*, — була великим успіхом зовнішньої акції екзильного уряду. А те, що в канадських англомовних часописах з'явилася фотографія пп. Діфенбекера і М. Лівіцького з підписом «Прем'єр Канади прийняв прем'єра українського екзильного уряду» наповнило справедливого гордістю серця кожного українця, незалежно від того, чи він був прихильником Державного Центру УНР чи ні. Це ж уперше після часу визвольної боротьби світова преса принесла фотографію діючого державного діяча незалежної держави разом із державним українським діячем».

Багато праці він поклав також у наладнання стосунків з Американським Комітетом Визволення й з радіо «Свобода». Але добитися там успіхів було тяжко через політику т. зв. «непередрішенства».

Президент М. Лівіцький користувався пошаною в українських громадських центрах. У нього також були добрі стосунки з українськими Церквами й владиками.

Керівні становища, яких дійшов Микола Андрійович Лівіцький, він здобув важкою і наполегливою працею, вродженою інтелігенцією, глибо-

ким знанням та готовістю змагатись за збереження й розвиток української державної ідеї. Президент М. Лівіцький був людиною невтомної праці. Його багатогранна діяльність була подвигом політичного й суспільного діяча, відданого душею і серцем державній справі та сповненого високої свідомості її значення для українського народу.

Зі смертю Миколи Андрійовича. Україна втратила справжнього трудівника, діяльність якого уже високо оцінена. Ми втратили політика й державного мужа високої культури. Ми втратили блискучого журналіста широкого діапазону, людину невтомної праці, мудрости, ерудиції, який дивував нас усіх багатогранністю своїх інтересів, які він уміло поєднував з активною участю в громадсько-політичному житті.

Кредо його в житті й праці була безмежна віра, що ідеї та лад Української Народної Республіки, які заіснували в роки національно-визвольної революції 1917-1920 років, були не позичені, а зроджені на лоні духовости українського народу, тому вони вічно живучі й непоборні. Своєю працею Микола Андрійович їх розвинув і поглибив та виявив нові ще не розкриті до того багатства та їх вічну нев'янучу силу. Якщо сьогодні уенерівські ідеї живі в народі, то в цьому є неабияка заслуга нашого великого покійника, який, будучи уродженням політиком-реалістом, в той же час був ідеалістом, який свято вірив у неодмінну перемогу української правди, яка раніше чи пізніше мусить перемогти.

Пішов з життя видатний політичний теоретик, який блискуче зрозумів сучасну природу, характер та соціально-політичну структуру українського народу в розсіянні й висунув ідею введення до Української Національної Ради, крім партійного сектору, який, до речі, постійно звужується, двох нових секторів — виборного й номінаційного, щоб, таким чином, охопити найсвідомішу частину нашого громадянства, зокрема молодь, що гуртується поза українськими політичними партіями в різних організаціях та навколо наших Церков. Стояв Микола Андрійович також за поширення ДЦ УНР шляхом консолідації політичних партій та організацій на базі цього ж Центру. Це частинно вдалося йому зробити, як засвідчує минулорічна червнева Десята Сесія УНРади.

Таким чином, Микола Андрійович Лівіцький був одним з найпередовіших представників української політичної думки, завжди пройнятий ідеєю боротьби проти московсько-більшовицького поневолення України. Боротьба ця не була для нього лише зовнішньою справою, а велінням його серця, постулатом його розуму та найконечнішою вимогою його життя.

Микола А. Лівіцький був нагороджений найвищою литовською державною відзнакою та найвищою цивільною нагородою ДЦ УНР — Ордемом Золотого Тризуба.

Микола Андрійович покинув нас фізично, але в нашому житті зостається живим непоборний його дух, його праця, його думка. Вони завжди житимуть в народі.

Світла пам'ять про Миколу Андрійовича Лівіцького — Президента Української Народної Республіки в екзилі, людину високої культури і щедрої душі назавжди залишиться в українських серцях.

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ ПРИСВЯЧЕНА ВІДЗНАЧЕННЮ 25-И ЛІТТЯ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА»

У суботу, 25 грудня 1988 р. відбулася в Українському Вільному Університеті у Мюнхені Наукова Конференція, присвячена 25-літтю існування наукового історичного журналу «Український Історик». Конференцію підготував, спільно з Ректоратом УВУ, голова Українського Історичного Т-ва в Європі проф. Теодор Мацьків.

Відбута Коференція мала дві сесії — українську і німецькомовну, і на ній були виголошені 4 наукові доповіді, які представили об'єктивно нашу сучасність — розвиток подій в краю і становище еміграції.

Конференцію відкрив проф. В. Янів, проректор УВУ, який привітав прелегентів і учасників (коло 60 осіб). У своєму введенні схарактеризував появу і розвиток журналу «Український Історик», що став речником тоді молодого покоління науковців, а згодом усіх генерацій українських істориків. Це було тоді на часі, бо, ставши органом УІТ, журнал виконав важливе завдання саме тим, що заповнив важливу ділянку і став речником наших істориків і науковців у діаспорі — відображував наші погляди на історичну дійсність в краю і на еміграції.

Ювілейну доповідь про існування Українського Історичного Товариства (УІТ) і зокрема про його видавничу діяльність виголосив проф. Теодор Мацьків. У своїй доповіді на тему: «Рефлексії у 25-ліття журналу «Український Історик» прелегент накреслив розвиток У. І. Доповідач повністю оцінив працю проф. Любомира Винара як основника журналу, а також працю редакції і співробітників і добродіїв, в тому числі наших науковців — з УВУ, УТГІ, УВАН, НТШ, серед яких пам'ять по багатьох зберігають їхні статті у журналі. Доповідач особливу згадку присвятив пок. ред. Ф. Кордубі, який довгими роками був адміністратором і видавцем журналу, як директор друкарні «Логос» у Мюнхені, в якій друкувався журнал.

Третім доповідачем був д-р Олекса Вінтоняк, доцент УВУ і секретар УІТ в Мюнхені. У своєму рефераті на тему: «Перша українська політична еміграція» прелегент дав цікаву аналізу давнішої нашої політичної еміграції, що залишила Подніпров'я з гетьманом Іваном Мазепою і розплилася в тодішніх турецьких володіннях — Молдавії, Волощини і Сербії, і якої сліди ще зустрічаються хочби в Добруджі, в Молдавії, Сербії, Болгарії тощо. Він зокрема звернув увагу на окремих чільних діячів тодіш-

ної еміграції — А. Войнаровського, П. Орлика та інших, що були активними в тодішніх пануючих королівських дворах — в Англії, Франції і Швеції, і які залишили по собі цікаві політичні сліди. Він порівнював їхні сліди з діяльністю нашої еміграції в США, Канаді тощо.

Після перерви відбулася німецькомовна сесія. Започаткував її д-р Ернст Людемани, керівник Філії Центру для політичної освіти Баден-Вюртемберґії, в Гайдельберзі. Його доповідь була актуальною, бо розглядав він сучасне становище в Україні в зв'язку з новою політикою гласности (відвертості) і перебудови, яку започаткував тепер ген. секретар КПРС М. С. Горбачов. У своїй доповіді на тему: «Чи нова українізація в Українській РСР», він дав історичне підґрунтя цього історичного процесу і його наслідків в Україні в 1930-40 рр. Доповідач звернув увагу, що процес цієї перебудови в сучасній Україні має значно менше прихильників, не зважаючи на рух дисидентів і Гельсінської групи, бо відчувається репресійну діяльність під владою ген. секретаря КПУ В. Щербицького. Це може з часом також змінитися.

Другу актуальну доповідь на тему: «Тисячоліття Хрищення Київської Руси у програмі Академії ім. Г. Зайдля» дав науковий референт Бернад Рілл. У своїй доповіді він розглянув прихильно наші Ювілейні святкування в Німеччині, та сприяючи ролю в них німецького Єпископату, а також Академії ім. Г. Зайдля.

По кожній з вище наведених доповідей відбувалася дискусія, в якій брали участь присутні, в залежності до своїх уподобань.

Конференцію закрав передсідник проф. Богдан Т. Цюцюра, ректор УВУ, дякуючи прелегентам і усім учасникам за успішне проведення цієї наукової конференції.

Після доповідей відбулася товариська зустріч.

Б. К.

РОЗБУДОВА ЖУРНАЛУ

Президія УІТ вирішила в 1990-их роках приступити до дальшого поширення тематики *Українського Історика*. Ідеться про допоміжні історичні науки, відділ мемуаристики і бібліографічних досліджень. Віримо, що меценати і читачі журналу, допоможуть нам зреалізувати цей план і причиняться добровільними датками до реалізації того задуму. Кожний член УІТ може стати будівничим *Українського Історика* — єдиного наукового журналу української історіографії.

ДОДАТОК

Редакція «Українського Історика» і Управа УІТ одержала з нагоди відзначення 25-и ліття «Українського Історика» і мюнхенської конференції листа від Вп. П. Ректора УВУ проф. д-ра Теодора Цюцюрі. Текст листа друкуємо без жадних змін.

У К Р А І Н С Ь К И Й В І Л Ь Н И Й У Н І В Е Р С И Т Е Т
UKRAINISCHE FREIE UNIVERSITÄT * UKRAINIAN FREE UNIVERSITY

Pienzenauerstr. 15, 8000 München 80

Telefon 98 69 28

Ректорат

408 р 88
Nr. ____/____/____

München, den 26 грудня 1988

ВШановний Пан

Проф. д-р Любомир ВИНАР
Голова Українського Історичного Товариства і
Редактор "Українського Історика"

К е н т - С. Ш. А.

Високоповажаний Пане Професоре,
Дорогий Колего!

Маю особливу і особисту приємність поінформувати Вас, що ми тут у Мюнхені відбули Наукову Конференцію у 25-річчя "Українського Історика" в суботу, 17 грудня 1988 р. і що в ході закриття Конференції

одноголосно ухвалено

надіслати Вам подяку за працю 25-річчя і побажати Вам дальших успіхів у Вашій діяльності на пості Голови Товариства і Редактора!

З глибокою до Вас пошаною,

(проф. д-р Теодор Богдан Цюцюра)
Ректор

ПРИВІТ ВІД УРЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

У зв'язку із відзначенням 25-ліття «Українського Історика», редакція одержала листа від проф. д-ра Володимира Жили, керівника Ресорту культури і науки при уряді УНР. У листі підкреслюється важливість появи історичного журналу, який твердо стоїть на принципах української історичної науки, розробленої Михайлом Грушевським. На цьому місці друкуємо фотостат листа.

УРЯД УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

UKRAINIAN DEMOCRATIC REPUBLIC : RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE UKRAINIENNE
GOVERNMENT IN EXILE : GOUVERNEMENT EN EXIL

Ресорт Культури й Науки

Лубок, Тексас, 10 квітня 1968

Вельмишановному Панові
Проф. і доц. Любомирові Зинарові
Редакторові Українського Історика
Кент

Вельмишановний і Дорогий Пане Редакторе!

Час велику честь привітати Вас від Ресорту Культури й Науки з 25-літтям Українського Історика. Цінність такої періодичної публікації в тому, що вона є першим українським історичним журналом в розсіянні, який твердо стоїть на принципах української історичної науки, розробленої Михайлом Грушевським. У ньому, до речі, не тільки продовжуються, але й виявляються нові риси цієї науки, яка живе й розвивається й як справедливо вважають деякі Ваші автори - історики-дослідники - там же проходить процес її поглиблення, що так потрібний для нас саме тепер, коли більшовики замовчують і фальсифікують наше минуле.

Ми в Ресорті Культури й Науки пильно слідкуємо за Вашими надбаннями, бо вони не тільки цікаві й оригінальні, але й багаті на нові ідеї світоглядного порядку. Ви сміливо порушуєте дискусійні питання й виявляєте ґрунтовну обізнаність із станом вивчення цих питань, висловлюючи своє ставлення до них та відкидаючи ті твердження, які вважаєте неприйнятними.

Конкретна, ділова, багата фактами тематика Вашого Журналу з вагомим внеском у розкриття значення української історії, у висвітленні її проблематики, її творців. Їхніх ідей та у вивченні нових наукових способів дослідження нашого життя. Загалом же Ваш журнал має велику наукову цінність, бо Ви ставите за мету відтворити наші історичні потреби з усією повнотою. Важливо те, що Ви, розкриваючи наші основні потреби, здобутки чи недоліки, підходите до справи з української перспективи, керуєтесь українськими інтересами й робите усе шире й віддане.

Прийміть, отже, наші найширші побажання дальших звершень у Вашій наскрізь цінній і відданій праці для добра українського народу в розсіянні й на Батьківщині.

З глибокою і правдивою повагою до Вас

Широ Ваш

Володимир Жили
Володимир Жили
Керівник Ресорту
Культури й Науки

ВЖ:пр

ЮВІЛЕЙНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ (з нагоди 90-річчя проф. Олександра Оглоблина)

Заходом Української Вільної Академії Наук у США, Наукового Товариства ім. Шевченка, Українського Історичного Товариства та Наукової Ради при СКВУ відбулася 18-го листопада 1989 р. в будинку УВАН, Нью-Йорк Ювілейна Наукова Конференція з нагоди 90-річчя народження і 70-річчя науково-академічної діяльності одного з найвидатніших сучасних українських істориків, колишнього президента УВАН і УІТ, а також почесного президента обох цих наукових установ — проф. д-ра Олександра Оглоблина.

Конференцію відкрив і був її предсідником президент УВАН, д-р Ярослав Білінський, який коротким словом започаткував те ювілейне, наукове зібрання, після чого відбулися доповіді. Першу доповідь виголосив президент Наукової Ради при СКВУ й генеральний секретар УВАН, д-р Василь Омельченко на тему «Життя і діяльність проф. О. Оглоблина», переходячи в хронологічному порядку важніші етапи біографічно-академічного шляху Ювілята, пройденого в нелегких умовах підсоветської дійсності, а згодом на еміграції. Чергову доповідь п.н. «Наукова творчість проф. О. Оглоблина» виголосив президент УІТ та головний редактор офіційного УІТ — «Українського Історика», д-р Любомир Винар. На початку своєї доповіді він передав привіт від проф. О. Оглоблина, а далі привіт від учнів проф. О. Оглоблина в Києві та врешті від Асоціації Українських Університетських Професорів, якої почесним членом є проф. О. Оглоблин. У своїй доповіді д-р Л. Винар наголосив особливе значення науково-студійного вкладу Ювілята в домену модерної української національно-державницької історіографії на сучасному етапі її розвитку з головною увагою на історичні процеси в Україні в аспекті політичного, економічного й культурного вияву життя народу. Велику увагу присвячував Олександр Петрович також допоміжним дисциплінам історії, в наслідок розвитку яких поширився горизонт історичних наук, а в тому й на відтинку історії України, перш за все пра- й протоісторичних часів. У своїй доповіді д-р Л. Винар присвятив увагу також проблемам методологічного й ідеологічного підходу Ювілята до студій над історією України. Останню доповідь п.н. «Проф. О. Оглоблин і Українське Історичне Товариство» виголосив науковий секретар УІТ, д-р Олександр Домбровський, який представив вклад праці проф. О. Оглоблина як президента й згодом почесного президента на полі діяльності УІТ у науково-організаційному аспекті, а зокрема як автора цінних матеріалів, поміщуваних на сторінках «Українського Історика». А поза тим Олександр Петрович Оглоблин являвся живим академічно-ідейним зеном, що символічно лучив Українське Історичне Товариство з українським науковим життям у Києві та Українською Академією Наук двадцятих років ще до її жорстокої ліквідації ворожою рукою советської влади.

Конференцію закрив президент НТШ, д-р Ярослав Падох. Цією вдалою науковою конференцією представники українського наукового світу

та прихильники української науки гідно відзначили подвійний ювілей нашого достойного сеньйора сучасної української історичної науки. Зібрані учасники побажали дорогому Ювілятові ще многих літ життя при великих досягненнях у його плідній діяльності на благо й остаточну перемогу української історичної правди.

О. Д.

80-РІЧЧЯ ПРОФ. ЮРІЯ БОЙКА

За ініціативою Українського Історичного Товариства і Об'єднання письменників «Слово» 21 квітня 1989 р. відбувся в приміщенні Українського Вільного Університету в Мюнхені ювілейний вечір-зустріч з нагоди відзначення 80-ліття проф. д-ра Юрія Бойка, видатного українського ученого, б. ректора УВУ, члена Редакційної Колегії «Українського Історика», дійсного члена УВАН, УІТ і НТШ та інших наукових установ. Ювілейну зустріч відкрив ректор УВУ і заступник голови Європейського Відділу УІТ — проф. д-р Б. Т. Цюцюра, який вітав Ювілята, як одного із своїх попередників на пості ректора УВУ і видатного українського ученого. Про літературознавчу творчість доповідав член УІТ і лектор мюнхенського німецького університету мгр. М. Антохій, а про окремі дослідження проф. Ю. Бойка (Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка) проф. І. Качуровський. Проф. І. Кошелівець вітав Ювілята від УВАН, а також відчитав привіт від Об'єднання письменників «Слово», яке наділило проф. Бойка титулом почесного члена «Слова». Про професорську діяльність Ювілята на Університеті ім. Людвіка-Максиміліяна в Мюнхені говорила д-р Христия-Мациук-Фрай. Проф. Ю. Бойко одержав понад 20 привітів включаючи від Президії Українського Історичного Товариства і Редактора «Українського Історика».

З приємністю треба підкреслити, що Ювілят причинився своїми цінними працями до тематичної розбудови «Українського Історика». Достойному і Дорогому Ювілятові сердечно бажаємо дальших тривалих успіхів в його академічно-науковій діяльності.

Р. Д-к.

АКАДЕМІЧНА КОМІСІЯ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ І ВИДАННЯ ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

У 1988 році постала при УІТ і за співпрацею з Науковою Радою при СКВУ спеціальна комісія, яка займається вивченням життя і діяльності Михайла Грушевського, а також планами видання його творчої спадщини. Як відомо, УІТ було єдиним науковим товариством, яке започаткувало серійне видання «Грушевськіяна», а також на сторінках «Українського Історика» весь час друкуються наукові дослідження і архівні матеріали присвячені М. Грушевському. Членами Комісії стали: **Марко Антонович** (Монреаль), **Сергій Білокінь** (Київ), **Любомир Винар** (голова, Кент),

Ігор Каменецький (Монт Плезант), **Юрій Книш** (Вінніпег), **Френк Сисин** (Едмонтон), **Томась Приймак** (Торонто), **Орест Субтельний** (Торонто) і **Дмитро Штогрин** (Шампейн).

У майбутньому плануються окремі видання, а також засідання комісії підчас українознавчої наукової конференції в Іллінойському Університеті в 1990 р. Підчас даної конференції відбудеться окрема сесія присвячена розглядові теперішнього стану дослідження М. Грушевського в Україні і на Заході з доповідями **Марка Антоновича**, **Сергія Білокона** і **Любомира Винара**. Видавничий план УІТ охоплює такі видання: 1) Михайло Грушевський, *Розвиток українських досліджень у XIX стол. і вияви в них основних питань українознавства*, 2) Збірник наукових праць М. Грушевського з 1920-их років; Михайло Грушевський, *На порозі Нової України. Матеріали до дослідження діяльності Української Центральної Ради*: однотомник архівних матеріалів про М. Грушевського з відповідною бібліографією; *Спогади сучасників М. Грушевського* і інші видання. Теперішній план видань спадщини Грушевського в Україні обговорено з секретарем Археографічної Комісії Академії Наук у Києві Геннадієм Боряком і кандидатом філологічних наук і співробітником Комісії С. Білоконом. Також Комісія УІТ співпрацює з Канадським Інститутом Українських Студій — Центром історії України ім. П. Яцика, який плянує англomовне видання Історії України-Руси М. Грушевського. Директором Центру є Ф. Сисин, член УІТ.

УІТ даліше допомагатиме усім науковим установам, які займаються виданням творів найвидатнішого українського історика і дослідженням його життя та діяльності. Своєю науково-видавничою діяльністю, УІТ поклало тверді основи під грушевськознавство. Як відомо, при УІТ діє Видавничий Фонд Грушевського ім. Т. і В. Ростунів. У справах діяльності Комісії УІТ треба писати до гол. редактора «Українського Історика».

Р. Д.

ПОВЕРНУТИ НАРОДОВІ НАУКОВУ СПАДЩИНУ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

В Інституті історії АН УРСР відбулося перше засідання комісії по вивченню творчої спадщини академіка М. С. Грушевського, створеної за рішенням республіканської наради «Українська археографія: сучасний стан і перспективи розвитку» (Київ, 6-8 грудня 1988 р.). Засідання відкрив голова Археографічної комісії АН УРСР П. Сохань. У своєму виступі він підкреслив наукове і громадсько політичне значення вивчення наукової спадщини видатного історика, що становить культурне надбання українського народу, наголосив на необхідності вивільнити яскраву, хоча й суперечливу постать М. Грушевського від цілої низки вульгарно-однобічних перекручень і ярликів часів сталінщини і застою (нагадаймо одне з найбезглуздіших звинувачень — у шпигунстві!). Час, нарешті, дати, наголосив доповідач, об'єктивну, виважену, науково обгрунтовану оцінку його творчості, позбавлену упереджених критеріїв і побудовану на принципах

історизму з урахуванням новітніх досягнень історіографії. При цьому слід уникати довільної екстраполяції оцінок політичної діяльності М. Грушевського на його наукову спадщину.

В обговоренні завдань і напрямків роботи комісії взяли участь член-кореспондент АН УРСР Ф. Шевченко, доктори історичних наук М. Котляр, В. Сарбей, В. Смолій, кандидат історичних наук Я. Р. Дашкевич, кандидат філологічних наук С. Білокінь, представник українознавчого клубу «Спадщина» при Будинку вчених АН УРСР І. Гирич.

У ході засідання відбувся обмін думками з приводу перспектив перевидання праць М. Грушевського, в першу чергу — десяти томної (в 14-ти книгах) «Історії України-Руси» — першої у вітчизняній історіографії синтетичної праці європейського рівня, яка, перебуваючи на спецзберіганні, була виключена з повноцінного наукового обігу і використовувалася виключно без посилань на автора. Обговорювалося питання про доцільність тематичних публікацій вибраних праць М. Грушевського, розпорошених по численних періодичних, серійних та інших виданнях кінця XIX — 20-х років XX ст., про видання епістолярної спадщини та інших рукописних матеріалів з фамільного фонду Грушевських, що зберігається в Центральному державному історичному архіві УРСР у Києві. Предметом розмови стали принципи питання, які, власне, визначатимуть терміни підготовки до перевидання праць вченого: спосіб друку (набір чи фототипія) і можливий характер коментування текстів (концепційні, ситуативні, фактографічні чи джерелознавчо-історіографічні коментарі).

Різні підходи і погляди на проблему, що стояла на порядку денному засідання, виявилися під час жвавої дискусії з приводу черговості підготовки монографії про життя та історичні погляди М. Грушевського і перевидання його праць. Серед суперечливих питань — і характер майбутньої книги про вченого: колективна монографія, збірник статей чи серія нарисів? Неоднозначні думки висловлювалися і щодо її структури: з одного боку, пропонувалося охопити вузлові і дослідити її еволюцію, з другого — подати найрізноманітніші за тематикою сюжети з життя і творчості вченого.

Зважаючи на неприпустимість зволікання з поверненням до життя наукової спадщини М. С. Грушевського, комісія визнала за доцільне розпочати роботу паралельно в трьох напрямках:

1. Підготовка фототипічного перевидання повного тексту «Історії України-Руси» на базі видавництва «Наукова думка». За попередніми пропозиціями, до кожного тому репринту передбачається додавати покажчики осіб, топонімів і етнізмів, переліки використаних автором архівних джерел і літератури, стислу післямову з оглядом виявлених та опублікованих після виходу в світ книги джерел і літератури, а також з викладом сучасного стану дослідження відповідної проблематики. Видання передбачається оформити як передплатне. Інтенсивна робота упорядників і редакційної колегії може дозволити розпочати видання перших томів «Історії...» вже з 1991 р.

2. Підготовка колективної монографії про життя та історичні погляди М. С. Грушевського.

3. Укладення повної бібліографії праць вченого. Один з реальних варіантів оперативної підготовки довідники — фототипічне видання покажчиків 1906 та 1929 рр. з додатком позицій, що не ввійшли до нього, та літератури про М. Грушевського.

На наступному засіданні комісії передбачається розглянути плани-проспекти вказаних видань і визначити склад колективу авторів і упорядників.

Г.Б.

ЗАУВАГИ ДО ВИДАВНИЧОГО ПЛАНУ АРХЕОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ

Ми вже згадали, що голова Академічної комісії для вивчення життя і діяльності М. Грушевського при УІТ мав нагоду обговорити видавничі плани УІТ і Археографічної комісії відносно видання творчої спадщини Михайла Грушевського. Також обговорено можливості співпраці цих двох комісій в окремих видавничих проєктах. Великі плани Археографічної комісії Академії Наук слід лиш привітати і побажати успіху. Проте zarazом треба наголосити вимогу відкинення дотеперішнього партійно-ідеологічного дослідження діяльності і творчості М. Грушевського в советській Україні, яке причинилося до повної фальсифікації діяльності і головних історичних концепцій найвидатнішого українського історика. Як відомо, в діяспорі в 1966 році також були намагання тенденційно насвітлювати творчість і діяльність М. Грушевського. Ці партійно-ідеологічні інтерпретації треба повністю відкинути і заступити їх нормальним науковим дослідженням спадщини Мих. Грушевського. Лише на цій основі Комісія УІТ може співпрацювати з іншими науковими установами в Україні, які тепер планують видання творів Грушевського. Рівночасно редакційна колегія «Українського Історика» запрошує до співпраці у виданнях УІТ істориків з України, які вивчають життя і творчість Грушевського. Також до співпраці слід запросити Наукове Товариство ім. Шевченка, яке відновило свою діяльність у Львові. Ми віримо, що спільними науковими силами вдасться далі розбудувати грушевськознавство — цю важливу дисципліну українознавчих наук.

Л. В.

У ЛЬВОВІ ВІДНОВЛЕНО ДІЯЛЬНІСТЬ НТШ

21 жовтня 1989 року у Львові відбулися Установчі збори НТШ, які проголосили відновлення діяльності Товариства. Збори відкрив академік АН УРСР Кучер, а доповіді виголосили Олег Романів н.т. «Наукове Товариство ім. Шевченка: традиції та перспективи розвитку», Микола Ільницький «Про проєкт статуту НТШ» і Олег Купчинський — «Про проєкт програми НТШ». Головою Товариства вибрано члена-кореспондента Академії Наук УРСР Олега Романіва, який закрити збори.

У «Зверненні» Установчих зборів НТШ до наукової громадськості читаємо, що:

Революційна перебудова розбудила творчі сили української інтелігенції, створила нові умовини для її плідної праці на користь оновлення нашого суспільства» і саме тому «група науковців Львова дійшли до переконання про необхідність відродження НТШ у Львові — громадської організації, спадкоємця одноіменного Товариства, яке діяло в нашому місті з 1873 до 1939 року... Розуміючи виняткову роль науки у вирішальний час перебудовних процесів, Установчі Збори Наукового Товариства ім. Т. Шевченка наголошують на необхідності комплексного дослідження проблем розвитку західного регіону України, координації українознавчих досліджень як у нашій Батьківщині, так і в діаспорі, об'єктивного дослідження «білих плям» в історії українського народу. Дальший розвиток української науки неможливий без вироблення української наукової термінології, широкого запровадження української мови в навчальних закладах і науково-дослідних установах, що було занедбано в останні десятиріччя. В новому світі треба дослідити історію Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, яке упродовж тривалого часу визначало тенденції розвитку української науки.

Відродження НТШ у Львові можна лише привітати і побажати тривалих успіхів у праці наших колег в Західній Україні. Якщо відроджене Товариство піде шляхом найвидатнішого члена і голови НТШ проф. Михайла Грушевського, тоді можна сподіватися справжнього відродження українського наукового життя і національної культури в Україні. Щоб це досягнути треба перш за все відкинути партійну схему історії України, яка наразі домінує в Інституті Історії Академії Наук УРСР у Києві.

Українське Історичне Товариство, у міру своїх спроможностей, планує нав'язати співпрацю з НТШ у Львові, подібно, як у минулому нав'язано співпрацю з НТШ в Європі за головування одного із найвидатніших організаторів українського наукового життя в діаспорі проф. Володимира Кубійовича, який також був дійсним членом УІТ.

Рівночасно Редактор «Українського Історика» запрошує до співпраці в журналі українських науковців із Львова і Києва, членів відродженого НТШ на Рідних Землях.

Л. В.

МОВОЗНАВЕЦЬ В. РУСАНІВСЬКИЙ ОЧОЛИВ МІЖНАРОДНУ АСОЦІАЦІЮ УКРАЇНІСТІВ

Підчас конференції п.з. «Історія української культури. Проблеми та перспективи», що відбулася в Неаполі в Італії від 29 травня до 2 червня 1989 р., створено нове товариство «Міжнародну асоціацію українців» (МАУ) з осідком у Києві, яку очолив акад. В. Русанівський. Згадану конференцію zorganizували такі установи: Український науковий інститут Гарвардського університету, Інститут літератури ім. Шевченка АН УРСР і Університетський східний інститут в Неаполі. Про перебіг конференції і створення МАУ писав Ом. Прицак у статті «Створено міжнародну асоціацію українців» (Свобода, 16 червня 1989), П. Толочко «Створено Міжнародну асоціацію українців» (*Пам'ятки України*, ч. 4, 1989), О. Горбач «Культобмін і „ерозія совісті”» (*Українське Слово* (Париж 9 квітня 1989,

ч. 2468) і інші автори. Зокрема треба згадати польського науковця Анджея Вінценза, який в польському журналі «Культура», ч. 10, 1989, помістив звіт про конференцію і створення МАУ. У статті Вінценза, яка в українському перекладі появилася в тижневику «Українські Вісті» (ч. 45, 1989), знаходимо деякі інформації про вищезгадану конференцію, про які не згадують інші автори. Він пише, що доповідь Оксани Пахлевської «Україна в системі європейської культури», що була присвячена передусім трагічній ситуації науки, культури «і народу, фізично загроженого екологічною катастрофою (але не тільки Чорнобилем), а духовно загроженого советизацією та русифікацією», була скритикована академіком Русанівським і Дзевєриним за те, що доповідь відійшла від теми «бо майже виключно говорила про Україну й говорила занадто емоційно»... Також довідуємося від проф. Вінценза, що Русанівський який став головою МАУ привіз зі собою статут товариства, а разом, що «частина української еміграції прийняла конференцію без захоплення».

Не улягає сумніву, що українські науковці з України і наукові установи повинні включитися в міжнародне наукове життя. Їм треба допомогти. Проте створення МАУ відбулося більш, як дивним способом. Ініціативна група (включаючи В. Русанівського, О. Прицака й інших членів) зовсім зігнорувала діючі українські наукові установи й університети на Заході (напр. Український католицький університет в Римі, Український Вільний Університет в Мюнхені, НТШ в Європі і інших країнах та інші товариства) і без жадної консультації з Науковою Радою при СКВУ оснувала «міжнародне товариство». На Заході кожна група учених може творити будьякі наукові структури — але не є розумно робити це в ізоляції від вже існуючих наукових товариств. Звичайно, Академія Наук УРСР, як партійна установа, має свій «стиль праці» — але учені із Заходу повинні краще ці справи знати.

Ігнорування Ініціативною Групою українських установ на Заході, які вже довгі роки викривають фальшиві концепції советських істориків не має оправдання. Також вияснення проф. О. Прицака, що «Ініціативний комітет однозгідно вирішив, що запрошення будуть — після доброї старої європейської засади (?) — Ред.) посилатися особисто, а не до інституцій» (О. Прицак, «У справі заснування Міжнародної Асоціації Україністів», Свобода, ч. 117, 1989) нічого не пояснює. Можливо тому видатний мовознавець проф. О. Горбач критично настановлений до генези МАУ.

Виринає питання чи відновлене НТШ у Львові стане членом МАУ? А як маєтись справа з УВАН, УВУ, УКУ і іншими установами? Звичайно в советській Україні деякі партійні науковці бажають «унешкідливити» або зігнорувати українські незалежні наукові установи, які поборюють советизацію і русифікацію української науки і культури. Їх настанову можна зрозуміти. Проте науковці з України, які не належать до советської «наукової номенклатури» напевно такої негативної настанови не поділяють. У поважніших організаційно-наукових починах треба унапрямуватися засадою співпраці між українськими науковцями і науковими установами. Крім того усі відділи Академії Наук УРСР в Києві повинні позбутися партійного багажу комуністичної партії і стати правдивими осередками

наукової і науково-видавничої діяльності, незалежної від партійних директив. Якщо це не станеться в часі т.зв. «перебудови» — тоді годі говорити про нормальний розвиток українознавчих дисциплін в Україні.

Треба також згадати, що В. Русанівський був кандидатом на голову Республіканської асоціації українознавців (РАУ) у Києві — але його не вибрали. Головою став літературознавець і письменник І. Дзюба. Видно у Києві мали інший підхід до виборів, як в Неаполі. Віримо, що акад. В. Русанівський усі ці справи передумає і зробить відповідні висновки. Докладніші відомості про генезу МАУ подано у вищезгаданій статті Ол. Горбача.

У статуті МАУ читаємо, що «Асоціація заснована за ініціативою вчених різних країн, які працюють у галузі гуманітарних і суспільних наук, що мають своїм об'єктом історію і культуру України. ... в своїй діяльності спирається на науковий потенціал Академії наук УРСР і інших наукових україністичних центрів світу» (Статут МАУ, стор. 1, точка 2).

Треба ствердити, що круг ініціаторів МАУ був нечисельний, а тому вони не репрезентували загалу науковців-україністів в Україні і на Заході.

Р.К.

ОСЕРЕДОК ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ІМ. ПЕТРА ЯЦИКА

У серпні 1989 р. в Альбертійському університеті засновано дослідний центр історії України завдяки щедрій дотації пана Петра Ячика з Торонта. Директором нового наукового осередку став д-р Франк Сисин, здібний молодий історик і автор фундаментальної монографії про Адама Кисіля.

Одним із найголовніших проєктів центру є підготовка і видання англomовного перекладу монументальної *Історії України-Руси* Михайла Грушевського. Це видання повинно з'явитися до кінця 1992 року. Крім того у *Бюлетені* Канадського Інституту Українських Студій читаємо, що «Осередок розпічне низку монографій, організуватиме симпозіуми й конференції, присуджуватиме стипендії й дотації та опрацьовуватиме сучасну бібліографію з історії України. Осередок також співпрацюватиме з іншими установами і сприятиме зв'язкам між істориками України, де б вони не проживали» (*Бюлетень*, осінь-зима, 1989, стор. 1.). Треба згадати, що д-р Франк Сисин є членом Українського Історичного Товариства і Академічної комісії для вивчення діяльності М. Грушевського, що діє при У.І.Т. Віримо, що новостворений осередок повністю виваждеться із своїх завдань, а видання в англійській мові найвидатнішого твору української історіографії — *Історії України-Руси* свідчить, що Осередок повністю розуміє значення історії Грушевського в світовій історіографії.

УІТ радо допоможе новоповсталій установі у поширенні джерельної бази грушевськознавства. Директорові Осередку д-р Франкові Сисину бажаємо тривалих успіхів у його науковій діяльності.

Р. В.

ВІД РЕДАКЦІЇ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА» І УПРАВИ УІТ 25-ЛІТТЯ УІТ

У 1990 році відзначаємо 25-ліття діяльності Українського Історичного Товариства (1965-1990), гідного спадкоємця кращих традицій української національної історіографії 20-ого століття. Як Вам відомо, УІТ протягом свого існування видало багато фундаментальних праць включаючи перший історичний атлас України, а в січні 1990 році вийшла з друку, за редакцією д-ра Ігоря Каменецького, перша фундаментальна англomовна праця про советський злочин у Винниці. Проте на окрему увагу заслуговує видання «Українського Історика», єдиного журналу української національної історіографії, який репрезентує незалежну українську історичну науку на міжнародному форумі. Завдяки існуванню «Українського Історика», українська історіографія стала на твердий ґрунт на Заході, а разом історики і дослідники допоміжних історичних наук на сторінках У.І. мали змогу викривати і конфронтували фальшиві концепції історії Східної Європи і України, пропаговані советськими і західними істориками. В них заперечувано існування середньовічної української державності і в кривому дзеркалі представлявано етногенезу нашої нації. Фальшива інтерпретація історичного розвитку українського народу і його державних формацій у різних історичних періодах базувалася на фальшивій історичній схемі й історичній термінології. І саме тепер історики в Україні, які відкидають принцип партійності історичної науки, висловлюють повне признание УІТ за видання «Українського Історика» і приступають з нами до співпраці. Листи від наших науковців із Києва, Львова, Дніпропетровська й інших міст безпосередньо вказують на потребу дальшого розвитку УІТ і «Українського Історика» для гідної репрезентації української наукової історіографії в Україні і на Заході. Зокрема тепер, коли процес національного відродження охоплює щораз ширші круги населення в Україні, а українські дослідники обговорюють питання «білих» і «чорних» плям в історії України, створених советськими парт-істориками, існування УІТ і продовження розбудови «Українського Історика» являється одним із найголовніших завдань української національної історіографії. Тому, на передодні ювілейного року УІТ, звертаємося до наших читачів і добродіїв з великим проханням — допомогти нам дальше розбудувати «Українського Історика» і зреалізувати деякі науково-видавничі проекти, які також охоплюють опрацювання окремих монографій, присвячених окремим періодам історії України, починаючи від середньовічної і кінчаючи 20-им століттям. *Ідеться про правдиву реконструкцію історичної метрики українського народу і об'єктивне наświetлення його розвитку в різних історичних епохах. Вже найвища пора покінчити з фальсифікацією історії України в Україні і на Заході.*

УІТ і «Український Історик», при допомозі української громадськості, зможе безпосередньо причинитися до дальшого розвитку української наукової, національної історіографії в Україні і на Заході.

Тепер, після довголітньої появи «Українського Історика» і діяльності

УІТ, звертаємося до членів Товариства і передплатників та читачів нашого журналу, безпосередньо причинитися до розбудови Видавничого Фонду УІТ і «Українського Історика».

Просимо Вас зробити наступне:

- 1) Зложити одноразовий добровільний даток на Видавничий Фонд;
- 2) Просимо перевірити стан Вашої передплати за 1989 і 1990 роки і якщо є якась залежність — просимо якнайшвидше її вирівняти. Підвищення друкарських цін і поштових оплат за пересилку журналу, а також залежність наших передплатників, вказують на те, що «Український Історик» зможе появлятися на час, якщо передплатники зможуть щорічно відновити свою передплату, а члени УІТ вплатити членську вкладку, яка включає передплату журналу.
- 3) Просимо приєднати у ювілейному році УІТ бодай одного нового передплатника «Українського Історика».
- 4) Якщо можливо, просимо приєднати бодай одного мецената УІ-УІТ (меценатом може стати також кожна установа, яка зложить одноразову пожертву від \$500 до 1000 дол. Фундатором УІТ-УІ стає жертводавець, який зложить пожертву від \$1000 дол. Меценати і фундатори УІ-УІТ стають доживотними членами-добродіями Товариства).

Основна мета нашої акції — це створення задовільної матеріальної бази для дальшої розбудови «Українського Історика» і реалізації необхідних науково-видавничих проєктів.

Ми щиро дякуємо представникам «Українського Історика» в Америці, Канаді, Європі і Австралії за їхню допомогу в розповсюдженні «Українського Історика», а нашим добродіям, членам УІТ і передплатникам журналу за їхню прихильність, виrozumіння і участь в розбудові «Українського Історика».

«Український Історик» сьогодні являється головною трибуною української наукової історіографії і тому його поява і розбудова є головною життєвою справою української науки, а тим самим духових інтересів усього нашого народу на Україні й поза нею суцього.

Ваша допомога в розгорненні дальшої діяльності УІТ і в розбудові «Українського Історика» буде конкретним і тривалим відзначенням 25-ліття Українського Історичного Товариства, яке завжди стоїть на сторожі історичної правди про Україну.

Дякуємо за Ваше виrozumіння і допомогу.

Управа УІТ

16 грудня 1989.

Редакція «Українського Історика»

РЕЦЕНЗІЙНИЙ ВІДДІЛ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА»

Починаючи з числом 1-2 за 1990 рік плянується поширення рецензійного відділу нашого журналу. Рецензії, які були призначені до числа 4 за 1989, появляться у першому випуску У.І. за 1990 рік. Це також відноситься до інших матеріалів, пов'язаних із 25-літтям УІТ.

Редакція УІ

ОДЕРЖАНІ ВИДАННЯ — BOOKS RECEIVED

- Воляник, Степан. *Берестейський договір*. Клівленд: Накладом автора, 1989, 209 стор.
- Ефремов, Сергій. *Вибрані твори*. Впровадження Юрія Бойка-Блохіна. Гайдельберг: Карл Вінтер Універзітатсферляг, 1989, 211 стор.
- Збірник праць Ювілейного Конгресу*. Редактор: Володимир Янів. Мюнхен: Науковий Конгрес у 1000-ліття Хрищення Руси-України у співпраці з Українським Вільним Університетом, 1988/1989, 1002 стор.
- Каталог фондів. *Бібліотечні колекції*. Б. Д. Грінченко. Київ: Академія Наук УРСР Центральна наукова бібліотека ім. В. І. Вернадського, 1988, 958 стор.
- Літопис Руський*. За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. Київ: В-во «Дніпро», 1989, 590 стор.
- Мартос, Борис. *Визвольний змаг України*. Упорядчик Іриной Темницький. Нью Йорк: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1989, 320 стор. (Бібліотека українознавства, т. 61)
- Марунчак, Михайло. *Маркіян Шашкевич. Біо-бібліографічний покажчик*. Вінніпег: Інститут Заповідник Маркіяна Шашкевича, 1989, 206 стор.
- Марунчак, Михайло. *Нація в боротьбі за своє існування 1932 і 1933 в Україні і діаспорі*. Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1985, 140 стор.
- Мнишки: указатель архивных материалов и библиографии*. Киев: Академия Наук Украинской ССР. Археографическая комиссия. Институт Истории, 1989, 148 стор.
- Островерха, Михайло. *Спадщина*. Нью Йорк-Париж: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1989, 284 стор. (Бібліотека українознавства, т. 61).
- Описи київського намісництва 70-80 років XVIII ст.* П. С. Сохань, відп. редактор. Київ: «Наукова Думка», 1989, 387 стор.
- Твори Василя Гренджі-Донського. Том I. Шляхом терновим поезії*. Редактор: Василь Лев, Вашингтон, Д.К.: Видання Карпатського союзу, 1989, 456 стор.
- Хрестоматія української релігійної літератури*. Кн. I. Упорядкував Ігор Качуровський. Мюнхен-Лондон: Науковий Конгрес у Тисячеліття Хрищення Руси-України, 1988, 600 стор.
- Черненко, Олександра. *Експресіонізм у творчості Василя Стефаника*. Нью Йорк: В-во «Сучасність», 1989, 278 стор.

- «Чтения в Историческом Обществе Нестора-Летописца» (1879-1914). *Бібліографічний довідник*. Київ: Академія Наук Української РСР. Археографічна комісія, 1989, 83 стор.
- Нарис історії Української Автокефальної Православної Церкви у Великій Британії 1947-1987*. Редактор: Святомир М. Фостун. Лондон: УАПЦерква, 1988, 616 стор.
- Armstrong, John A. *Ukrainian Nationalism*. Third Edition. Englewood, co., Ukrainian Academic Press, 1990, 272 p.
- Altbauer, Moshe, et al., eds. *An Orthodox Pomjanyk of the Seventeenth-Eighteenth Centuries*. Cambridge, Mass.: Harvard University, Ukrainian Research Institute, 1989. x, 292 p. (Harvard Ukrainian Research Institute, Sources and Documents Series).
- Davies, R. W. *Soviet History in the Gorbachev Revolution*. Bloomington, Ind.: Indiana University Press, 1989, 232 p.
- Featherstone, J. M. E., transl. *The Life of Paisij Velyckovs'kyj*. Cambridge, Mass.: Harvard University, Ukrainian Research Institute, 1989. xxxvi, 172 p. (Harvard Ukrainian Research Institute, Harvard Library of Early Ukrainian Literature, English Translations, vol. 4).
- Furay, Conall and Michael J. Salevouris. *The Methods and Skills of History, A Practical Guide*. Arlington Heights, Ill.: Harlan Davidson, 1988. xiii, 245 p.
- Gerus, Oleh W. and Alexander Baran, eds. *Millennium of Christianity in Ukraine, 988-1988*. Winnipeg: The Ukrainian Academy of Arts and Sciences in Canada, 1989. 302 p.
- Heppell, Muriel, transl. *The Paterik of the Kievan Caves Monastery*. Cambridge, Mass.: Ukrainian Research Institute of Harvard University, 1989. (Harvard Library of Early Ukrainian Literature, English Translations, vol. 1). lii, 262 p.
- International Directory of Librarians and Library Specialists in the Slavic and East European Field*. 2d ed. Prepared under the auspices of the Subcommittee on Bibliography, Information Retrieval and Documentation of the Joint Committee on Soviet Studies of the Social Science Research Council and the American Council of Learned Societies. New York: Social Science Research Council, 1989, 99 p.
- Kassow, Samuel D. *Students, Professors, and the State in Tsarist Russia*. Berkeley: University of California Press, 1989. xii, 438 p.
- Kershaw, Ian. *The Nazi Dictatorship: Problems and Perspective of Interpretation*. London, New York: Edward Arnold, a division of Hodder & Stoughton, 1989. viii, 207 p.
- Kipel, Vitaut and Zora Kipel, eds. *Byelorussian Statehood: Reader and Bibliography*. New York: Byelorussian Institute of Arts and Sciences, 1988. ii, 398 p.
- Kubiaka, Hieronima, Eugeniusza Kusielewicz, and Tadeusza Gromady, eds. *Polonia Amerykanska, przeszlosc i wspolczesnosc*. [American Polonia Past and Present]. Wroclaw, Warszawa, Krakow, Gdansk, Lodz: Ossolineum, Publishing House of the Polish Academy of Sciences, 1988. 848 p.

- MacDonald, Callum. *The Killing of SS Obergruppenfuhrer Reinhard Heydrich*. New York: Free Press, 1989. vii, 239 p.
- Pelikan, Jaroslav. *Confessor between East and West: A Portrait of Ukrainian Cardinal Josyf Slipyj*. Grand Rapids, Mich.: W. M. Eerdmans, 1989. xiv, 249 p.
- Petroff, Serge. *The Red Eminence: A Biography of Mikhail A. Suslov*. Clifton, N.J.: The Kingston Press, 1988. vii, 273 p.
- Piaseckyj, Oksana. *Bibliography of Ukrainian Literature in English and French: Translations and Critical Works (1950-1986)*. Ottawa: University of Ottawa Press, 1989. (University of Ottawa Ukrainian Studies No. 10). xii, 386 p.
- Polonska-Vasylenko, Nataliia. *Geschichte der Ukraine*. München: Ukrainische Freie Universität, 1988. 936 p.
- Raleigh, Donald J. *A Russian Civil War Diary: Alexis Babine in Saratov, 1917-1922*. Durham: Duke University Press, 1988. xxiv, 240 p.
- Reinharz, Jehuda. *Living with Antisemitism: Modern Jewish Responses*. Hanover, New Hampshire: University Press of New England, 1989. x, 498 p.
- Schulte, Theo. *The German Army and Nazi Policies in Occupied Russia*. Oxford, New York: St. Martin's Press, 1987. xvi, 390 p.
- Winnifrith, T. J. *The Vlachs: The History of a Balkan People*. New York: St. Martin's Press, 1989. viii, 180 p.

АВТОРИ

БОЙКО, ЮРІЙ, дійсний член УІТ, НТШ і УВАН. Бувший ректор УВУ і професор-емерит Людвіг Максиміліян університету в Мюнхені. Автор численних праць з історії української і слов'янських літератур.

Біо-бібліографічні матеріяли; Jurij Boyko-Blochyn Schriftenverzeichnis, 1989.

БРАЙЧЕВСЬКИЙ, МИХАЙЛО, видатний археолог і історик. Співробітник Археологічного інституту Академії Наук, Київ. Автор численних наукових праць включаючи *Походження Русі* (1968), *Коли і як виник Київ* (1963), *Утвердження християнства на Русі* (1988).

Біо-бібліографічні дані: *Encyclopedia of Ukraine*, vol. I, 1984, p. 289.

ВАСИЛЕНКО, МИКОЛА, (1866-1935), дійсний член НТШ і Української Академії Наук у Києві, видатний історик права й історик, автор численних історичних досліджень, визначий, літичний і громадський діяч.

Біо-бібліографічні матеріяли: *Енциклопедія Українознавства* (Словникова частина), т. I, стор. 212.

ВИНАР, ЛЮБОМИР, дійсний член УІТ, НТШ і УВАН. Головний редактор *Українського Історика* і міжнародного наукового журналу етнічних студій *Ethnic Forum*.

Біо-бібліографічні матеріяли: *Любомир Р. Винар: історик, педагог, бібліограф*, 1982.

ГРУШЕВСЬКИЙ, МИХАЙЛО, (1866-1934), найвидатніший український історик, перший президент Української Народньої Республіки.

Біо-бібліографічні матеріяли: *Mykhailo Hrushevs'kyi, 1866-1934. Bibliographic Sources*. Lubomyr Wynar, editor, 1985.

ДОМБРОВСЬКИЙ, ОЛЕКСАНДЕР, дійсний член УІТ, НТШ і УВАН. Видатний дослідник ранньої історії України.

Біо-бібліографічні матеріяли: *Український Історик*, т. 24, 1987.

ЖИЛА, ВОЛОДИМИР, дійсний член НТШ і УВАН. Автор численних досліджень присвячених історії української культури і літератури.

КНИШ, ЮРІЙ, дійсний член УІТ і УВАН. Автор багатьох приць з середньовічної політичної і інтелектуальної історії України і Європи. Готує обширнішу студію про початки української середньовічної держави.

МАЦЬКІВ, ТЕОДОР, дійсний член УІТ, НТШ і УВАН. Біо-бібліографічні інформації подані в ж. *Український Історик*, т. 25, 1988.

ОГЛОБЛИН, ОЛЕКСАНДЕР, дійсний член УІТ, НТШ і УВАН. Б. професор Київського, Українського Вільного і Гарвардського університетів.

Бібліографічні матеріали: «Бібліографія праць проф. О. Оглоблина», *Збірник на пошану проф. О. Оглоблина*, УВАН, 1977, стор. 93-123.

ОМЕЛЬЧЕНКО, ВАСИЛЬ, дійсний член УІТ і УВАН. Генеральний секретар і директор бібліотеки-архіву УВАН. Редактор фундаментальної монографії Дм. Дорошенка, *Гетьман Петро Дорошенко* (УВАН, 1988).

РУДНИЦЬКИЙ, ЯРОСЛАВ, дійсний член НТШ, УІТ і член — основник УВАН у Канаді.

Біо-бібліографічні інформації: *Український Історик*, т. 24, 1987.

СЕРБИН, РОМАН, дійсний член УІТ і УВАН. Зв. професор історії на Квебецькому університеті в Монреалі. Дослідник XIX і XX століття історії Східної Європи й України.

— — — — —

ДО НАШИХ СПІВРОБІТНИКІВ

Від Редакції: Просимо авторів подавати редакції разом із статтями також точні дані про наукову діяльність і видруковані праці. Можна також долучити список видрукованих праць протягом останніх трьох років.

NATIONALITIES PAPERS

is the only journal in the Western World which deals exclusively with all non-Russian nationalities of the USSR and national minorities in East European countries. The problems and importance of over 120 million people now, more than ever before, should be acknowledged and understood within the context of Soviet and East European studies. The fate of the Balts, Ukrainians, Jews, Caucasians, and the peoples of Central Asia is too important to be overlooked.

Nationalities Papers is published semi-annually by the Association for the Study of the Nationalities (USSR and Eastern Europe) Inc.

Subscription rates

Applications for membership in the ASN and subscription to its publications are accepted by the Secretary-Treasurer of the ASN, Professor Andris Skreija, Department of Sociology, the University of Nebraska at Omaha, NE 68182. Non-members may also subscribe to ASN publications. The annual ASN membership fee (including subscription) is \$18.00, (Student \$9.00). The rate for libraries and institutions is \$24.00 per year. Overseas rates are \$18.00 plus postage. Back volumes are available at \$8.00 per issue.

Orders and cheques payable to Association for the Study of the Nationalities.

Ask Your Librarian To Order

NATIONALITIES PAPERS

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION • SOCIÉTÉ HISTORIQUE UKRAINIENNE

UKRAINISCHE HISTORISCHE GESELLSCHAFT

P.O. Box 312, Kent, Ohio 44240, U.S.A.

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

**Перше фундаментальне англомове видання
про сталінський злочин у Вінниці**

Це видання про терор і знищення советською владою українського населення повинно бути на полицях усіх бібліотек на Заході. Українські установи і меценати можуть висилати гуртове замовлення на це унікальне видання джерельних матеріалів про трагедію у Вінниці.

THE TRAGEDY OF VINNYTSIA

**Materials on Stalin's Policy of Extermination in Ukraine
During the Great Purge 1936 — 1938**

EDITED By IHOR KAMENETSKY

Книжка складається з таких розділів:

INTRODUCTION by I. Kamenetsky; I. TESTIMONIES and HEARINGS; II. EVALUATION and COMPARISONS; III. GERMAN GOVERNMENT REPORT ON VINNYTSIA; BIBLIOGRAPHY. INDEX. ILLUSTRATIONS.

290 стор. \$25 (з пересилкою)

Тверда оправа

ORDER FORM

Please send me _____ (number of copies) of the "The Tragedy of Vinnytsia" at \$25.00 per copy (including postage and mailing).

Enclosed is a check/money order (U.S. currency only) for the TOTAL AMOUNT of \$_____

Please mail this order to:

NAME _____

ADDRESS _____

street

city

state (country)

zip

Your order and check should be mailed to:

Ukrainian Historical
Association
P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240
U.S.A.

Ukrainian Historical
Association
P.O. Box 95
Etobicoke, Ont. M9C 4V2
CANADA

ETHNIC FORUM

Journal of Ethnic Studies and Ethnic Bibliography

*Published by the
Center for the Study of Ethnic Publications and Cultural Institutions*

Lubomyr R. Wynar, editor
Kent State University

An interdisciplinary journal devoted to the study of ethnicity, immigration, ethnic historiography and bibliography, sociology, library science, ethnic literature, archives, libraries, museums and other aspects of ethnic studies.

Contributors include educators, historians, political scientists, geographers, librarians, archivists, literary scholars, and many others who seek to gain a deeper understanding of ethnic groups and ethnicity in the United States, Canada and other countries.

Recent Articles

Ethnic Archival and Library Materials in Canada:
Problems of Bibliographic Control and Preservation
By *Robert F. Harney*

"Diamonds in Your Own Backyard": Developing
Documentation on European Immigrants to North
America
By *Rudolph J. Vecoli*

Ethnic Research in the American Folklife Center
By *Alan Jabbour*

From Field to Factory: The Historiography of Slovak
Immigration to the U.S. and Canada (1976-1987)
By *M. Mark Stolarik*

Ethnic Research Issues Facing Academic Librarians
By *Roberto P. Haro*

Published Semiannually

Subscription Rates:

Individuals: \$20/yr

Institutions: \$25/yr

Back issues available: \$20/per vol.

Foreign surface mail: add \$2/yr

Foreign airmail: add \$6/yr

*Subscription orders and inquiries
should be addressed to:*

ETHNIC FORUM
Center for the Study of Ethnic
Publications and Cultural Institutions
Kent State University
Kent, Ohio 44242
(216) 672-2782

UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION, INC.

КАТАЛОГ КНИЖОК
УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА
CATALOG OF PUBLICATIONS
OF THE UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

Михайло Грушевський — Mykhailo Hrushevsky
ВОЛОДИМИР БОНІФАТІЙОВИЧ АНТОНОВИЧ, 1834-1908
VOLODYMYR BONIFATOVYCH ANTONOVYCH, 1834-1908
1985, 64 p., \$7.00

Taras Hunczak
SYMON PETLIURA AND THE JEWS: A REAPPRAISAL
1985, 61 p., \$6.50

Theodore Mackiw
ENGLISH REPORTS ON MAZEPA 1687-1709
1983, 177 p., \$15.00

Michael S. Pap, ed.
RUSSIAN EMPIRE, SOME ASPECTS OF TSARIST AND SOVIET
COLONIAL PRACTICES
1986, 187 p., \$14.00

Lubomyr Wynar
MYKHAILO HRUSHEVS'KYI 1866-1934. Bibliographical sources.
1985, 203 p., \$15.00

Lubomyr Wynar
MYKHAILO HRUSHEVSKY: UKRAINIAN-RUSSIAN
CONFRONTATION IN HISTORIOGRAPHY
1988, 62 p., \$8.00

Ihor Kamenetsky, ed.
THE TRAGEDY OF VINNYTSIA: MATERIALS ON STALIN'S
POLICY OF EXTERMINATION IN UKRAINE DURING
THE GREAT PURGE (1936-1938)
1989, 265 p., \$25.00

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

(обмежена кількість примірників)

OTHER PUBLICATIONS

Любомир Винар — Lubomyr Wymar
ДМИТРО ДОРОШЕНКО, 1882-1951
DMYTRO DOROSHENKO, 1882-1951
41 p. \$6.00

Ярослав Пастернак — Jaroslav Paternak
РАННІ СЛОВ'ЯНИ В ІСТОРИЧНИХ, АРХЕОЛОГІЧНИХ
ТА ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ
RANNI SLOVIANY U ISTORYCHNYKH, ARCHEOLONICHNYKH
TA LINGVISTYCHNYKH DOSLIDZENNIAKH
150 p. \$12.00

Ілля Витанович — Illa Vytanovych
АГРАРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ (1917-1920)
AGRARNA POLITYKA UKRAINS'KYKH URIADIV (1917-1920)
60 p. \$12.00

О. Домбровський — O. Dombrowsky
ЛЮБОМИР ВИНАР: ІСТОРИК, ПЕДАГОГ, БІБЛІОГРАФ
LUBOMYR WYNAR: ISTORYK, PEDAHON, BIBLIORAF
70 p. \$8.00

Володимир Кубійович — Volodymyr Kubijovych
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА У 1939-1952 pp.
NAUKOVE TOVARYSTVO im. SHEVCHENKA, 1939-1952
30 p. \$6.00

Олександр Оглоблин — Olexander Ohloblyn
БЕРЛІНСЬКА МІСІЯ КАПІСТА 1791 РОКУ
BERLINSKA MISIIA KAPNISTA 1791
21 p. \$4.00
ПРЕДКИ МИКОЛИ ГОГОЛЯ
PREDKY MYKOLY HOHOLA
21 p. \$4.00

Любомир Винар — Lubomyr Wymar
АВТОБІОГРАФІЯ МИХ. ГРУШЕВСЬКОГО З 1928 Р.
AUTOBIOHRAFIA M. HRUSHEVSKOHO Z 1928
47 p. \$7.00
ЮЛІАН БАЧИНСЬКИЙ — ВИДАТНИЙ ДОСЛІДНИК
УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ
JULIAN BACHYNSKYI — VYDATNYI DOSLIDNYK
UKRAINSKOI EMIGRATSII
16 p. \$3.00

Ярослав Пастернак — Jaroslav Pasternak
ВАЖЛИВІ ПРОБЛЕМИ ЕТНОГЕНЕЗИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
VAZLYVI PROBLEMY ETNOGENZY UKRAINSKOHO NARODU
27 p. \$4.50

У 50-И ЛІТТЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО,
(Український Історик, том 21, 1984)
U 50-LITTIA MYKHAILA HRUSHEVSKOHO,
(Ukrainskyi Istoryk, vol. 21, 1984)
320 p. \$18.00

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

THE UKRAINIAN HISTORIAN

JOURNAL OF UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

ANNUAL SUBSCRIPTION — РІЧНА ПЕРЕДПЛАТА

Америка/U.S.A.: \$30.00 for individuals

\$35.00 for institutions

Німеччина/Germany: 55 DM

всі інші країни: \$30.00

Попередні річники журналу (1965-1987) можна набути за ціну \$25.00

Back issues available: \$25.00/per vol.

ORDER FORM

AMERICA

"The Ukrainian Historian"

P.O. Box 312

Kent, Ohio 44220

U.S.A.

CANADA

"The Ukrainian Historian"

P.O. Box 95

Etobicoke, Ont. M9C 4V2

Canada

EUROPE

Dr. O. Wintoniak

Postfach 37 02 48

8000 München 37

West Germany

Name _____

Address _____

Quantity	Title	Price

Total _____

ANNUAL SUBSCRIPTION — РІЧНА ПЕРЕДПЛАТА

<i>Америка/U.S.A.:</i>	\$30.00 for individuals
	\$35.00 for institutions
<i>Німеччина/Germany:</i>	55 DM
<i>всі інші країни:</i>	\$30.00 індивід. передплата
	\$35.00 установи

All other subscriptions must be paid in U.S. dollars.

АДРЕСИ ПРЕДСТАВНИКІВ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА»

Головне Представництво на Європу:

Dr. O. Wintoniak
Postfach 37 02 48
8000 München 37
West Germany

Балтимор-Вашінгтон: Mr. Petro Wojtowych
5515 Wasena Ave.
Baltimore, MD 21225

Трентон і околиці: Mrs. Daria Kuzyk
54 Floristen Dr.
Trenton, N.J. 08690

Представництва на США:

Нью-Йорк: Dr. O. Dombrovsky
165-16 Clinton Terrace
Jamaica, New York 11432

Дітройт і Віндзор, Онт.: Mr. A. O. List
2919 Glenwood Ave.
Winsor, Ont. N9E 2X7

Клівленд: Dr. Stephen Wolanyk
4301 Orchard PK Dr.
Cleveland, Ohio 44134

Головне Представництво на Канаду:

Mr. Karpo Rohowsky
P.O. Box 95
Etobicoke, Ont.
M9C 4V2

Колорадо: Mr. L. Bykovsky
2245 Julian Street
Denver, Colorado 80211

Квебек: Mrs. M. Antonovych
3804 Oxford Ave.
Montreal, Que. H4A 2Y2

Каліфорнія: Mrs. A. Skop
4168 Woodland Dr.
La Mesa, CA 92041

Головне Представництво на Австралію:

Mr. D. Pyrohiw
75 New Road
Oak Park, Vic. 3046
Melbourne, Australia

Пенсільванія: Mr. M. Sochotsky
1641 Pin Oak Dr.
Pittsburgh, PA 15237

Головне представництво і адміністрація «Українського Історика»:

“The Ukrainian Historian”
P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240, U.S.A.

